

ГЛАСНИК

МУЗЕЈА БАНАТА

Вршац · Зрењанин · Кикинда · Панчево

2016.

Е Т Н О Л О Г И Ј А

- ♦ Корзо у Вршцу у периоду између два светска рата,
Андријана Радић 6

И С Т О Р И Ј А

- ♦ Колекција пиштоља са системом паљења на капислу (перкусиони пиштољи)
из Градског музеја Вршац,
Немања Цвијковица 22

И С Т О Р И Ј А У М Е Т Н О С Т И

- ♦ Звоно из 1757. године – дар Венцеслава Клеа,
Дејан Вортић 40
- ♦ О историјату скулптуре Светог Флоријана у Панчеву,
Дамир С. Прашникар 46
- ♦ Дворци и паркови у Банату – заборављено културно наслеђе,
Јелена Стојановић 58

К О Н З Е Р В А Ц И Ј А

- ♦ Конзервација и рестаурација слике Петра Лубарде *Заробљеник*,
тешко заражене микроорганизмима,
Милица Констјантинковић 80
- ♦ Конзервација и рестаурација слика из Поклон-збирке
Феодоре Имреи Ричи из Народног музеја Панчево,
Гордана Стојанов и Димитрије Јованов 96

З А Ш Т И Т А П Р И Р О Д Е

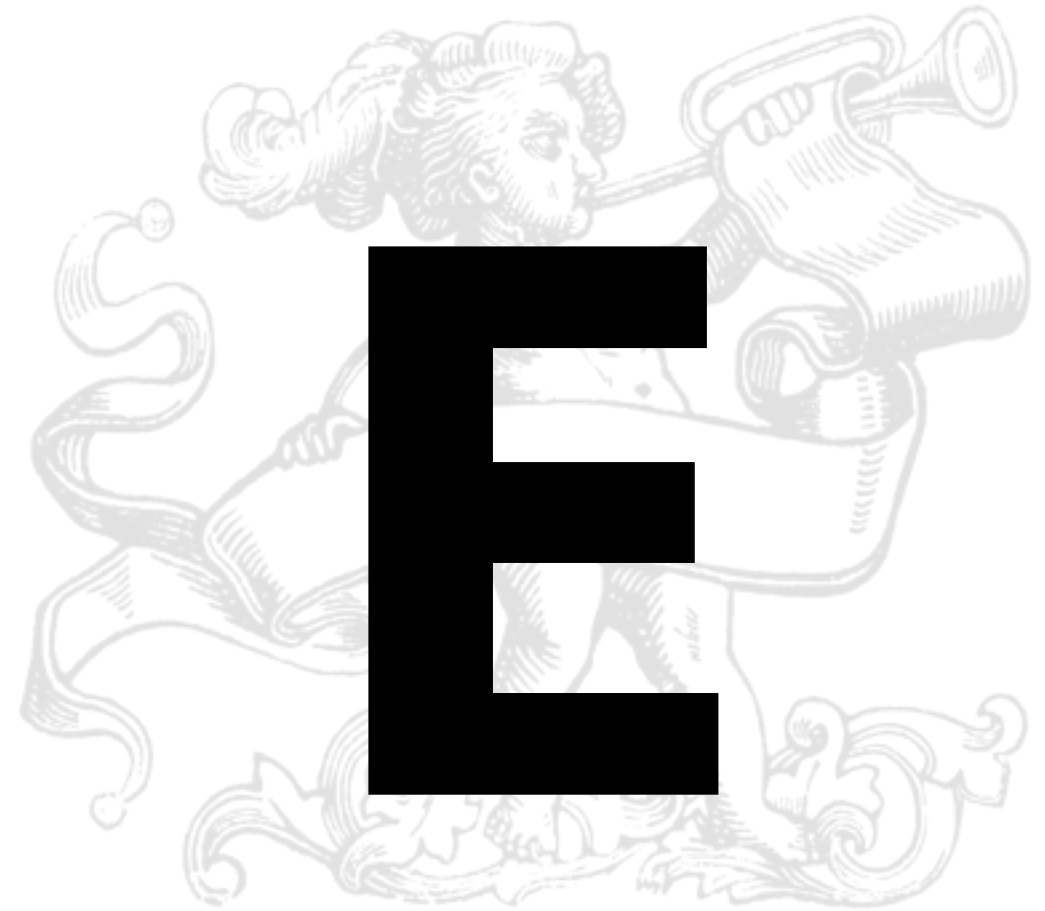
- ♦ Прича о дуду (mogus) – традиција која се заборавља,
Нашаши Кнежевић 112

П Р И Л О З И И Г Р А Ћ А

- ♦ Градитељско наслеђе у делима уметника
– цртице из живота споменика културе,
Никола Влајић 128
- ♦ Писмо пријатељу – дарови Стеријином граду,
Драјана Куручев 142
- ♦ Сећање на Зорана Петровића,
Јавор Рашајски 152

П Р И К А З И & И З В Е Ш Т А Ј И

- Ноћ музеја, 21. мај 2016, *Вршац на њреласку у 20. век*,
Љиљана Бакић 158
- 3. Интернационални нумизматички конгрес Монархија у Румунији
Љиљана Бакић 162
- Вредан поклон белоцркванском Музеју, Збирка позоришног материјала
Живана Иштванића, Споменке и Светлане Рашајски,
Игор Вокоун 164
- Поклон музеју чувених панчевачких добротвора из заоставштине
породице Каначки из Панчева,
Александра Јаковљевић 168
- Извештај о раду Градског музеја у Белој Цркви за 2016.
Игор Вокоун 184
- Извештај о раду Народног музеја Зрењанин за 2016.
Сања Врзић и Невена Дујин Грковић 186
- Извештај о раду Народног музеја Кикинда за 2016.
мр Лидија Милашиновић 190
- Извештај о раду Народног музеја Панчево за 2016.
Вања Раденковић 193
- Извештај о раду Градског музеја Вршац за 2015.
Ивана Ранимиров 196

Андријана Рагић¹

ГРАДСКИ МУЗЕЈ ВРШАЦ

КОРЗО У ВРШЦУ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Сажетак: Рад се бави корзоом у Вршцу у периоду између два светска рата. Циљ рада је да прикаже постојање односа структуре града и просторног понашања на примеру корзоа, те да објасни како један историјски период са својим специфичним културно-историјским карактеристикама и догађајима утиче на корзо. За потребе рада, интервјуисани су испитаници који су учествовали у вршачком корзоу у периоду између два светска рата, и коришћени су писани извори у виду дневне штампе из одговарајућег периода. Национална и религијска подељеност Вршца, као и догађаји пред Други светски рат и за време рата утицали су на промене у просторном понашању Вршчана.

Кључне речи: корзо, Вршац, Други светски рат, просторно понашање, јавни простор, друштвена интеракција

1. УВОД

Рад се бави корзоом у Вршцу у периоду између два светска рата. Циљ овог рада је да покаже на који начин структура града и становништва утичу на просторно понашање на корзоу.

Реч корзо је италијанског порекла (*corso*) и означава ток, трчање, улично шеталиште. У нашем језику, она се користи да би означила простор на ком се скупљају шетачи, и сам чин шетања по корзоу. У овом раду, корзо ће бити посматран као простор у коме се на нивоу града врши друштвена интеракција, као и сама институција друштвене интеракције која се том приликом јавља у строго дефинисаном јавном градском простору.

Вршац је град са специфичном демографском структуром и историјском позадином. Град изложен разним турбуленцијама историјских епоха, као мултинационални простор, даје специфичан резултат видљив у градским структурама, па и у просторном понашању Вршчана.

Истраживање за најстарији период, односно за време пре Другог светског рата морало је, за разлику од осталих периода, због недостатка испитаника, да буде базирано на писаним изворима. Поред извора мемоарског типа коришћен је и лист Радикалне странке *Војводина*, који је излазио од 1918. до 1941. године. Поред страначких објава, лист је понекад објављивао текстове грађана, огласе, програм позоришта и биоскопа, најаве градских дешавања.

¹ raanaja@gmail.com

За овај период пронађена су само четири испитаника одговарајуће старости. На жалост, није било могуће наћи испитанике немачке националности, као ни оне из богатијих слојева (немачко становништво је, како се да закључити, било много боље финансијски ситуирано од српског становништва) тог времена, јер су само богатији слојеви могли да уживају у пуној понуди забавног живота Вршца, који је, према писаним изворима био заиста богат и разноврсан.

У упитнику је с обзиром на пол, старост или поткултурну припадност тражено време излазака на корзо, пунктови за састајање и посматрање и путања којом се корзо кретао. Корзо је посматран из динамичког, као и статичког аспекта. Динамички аспект корзоа се односи на путању и смер кретања, а статички аспект подразумева пунктове за састајање, посматрање, разговор и одмор.

Коришћен је упитник који је саставила В. Вучинић.

2. УРБАНИ РАЗВОЈ ВРШЦА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Име Вршца се у писаним изворима јавља 1427. године у облику Подвршан, у писму краља Жигмунда². Крајем 16. века могу се пронаћи и облици *Varsocz*, *Versecz*, *Virsicza*, *Varsacz*.

На територији Вршца живело се још од палеолита, док у неолиту имамо већ уређена насеља, њих чак седам.

Овај регион заузимају Римљани око 101. године. Пронађен је римски водовод који почиње у близини Малог Средишта и иде све до центра Вршца. Такође су сазидали и тврђаву, коју називају Канониа, као предутврђење кастела Аггидаве у данашњој Румунији³. Остаци Каноније налазе се у данашњем Градском парку.

Место Подвршан простирало се по падини брега. Данашњи Вршац јавља се тек почетком 15. века. Ради одбране од турских напада, за време краља Жигмунда (1387–1439) сазидали су многи градови у Банату, па и вршачки град са Подвршаном. Подграђе испод вршачке куле, која је средњовековно утврђење, бивало је под разним господарима, мађарским и српским. У време деспота Ђурђа, 1425. године, Срби се насељавају и оснивају насеобину Подвршац, а деспот утврђење на брегу повезује са својим главним утврђењима јужно од Дунава. Кад је султан Мухамед Други после заузећа Цариграда 1456. године опседао Београд, један од његових војсковођа продире до Оршаве, а успут осваја и тврђаву Вршац Вршачка кула, која је и данас симбол града настала је у првој половини 15. века у време Угарске власти. У изворима се спомиње да је кула подигнута на месту старе римске осматрачнице. Подигнута је од стране Ђурађа Бранковића у циљу одбране од Турака.

Када је 1552. године Сулејман Ахмет паша кренуо ка Темишвару, Вршац је опустошен. Турци су саградили паланку правоугаоног облика око 1552. године на простору данашње Чукур мале. Њу су српски устаници под вођством владике Теодора Несторовића, у савезу са ердељским кнезом Баторијем, спалили 1594. године, и отпочели опсаду вршачког града. Са доласком Хасан паше, Вршац у потпуности поприма оријентални изглед. Жигмунд Батори осваја град 1595. године и припаја га

² http://www.vrsac.org.rs/active/sr-latin/home/aktuelno/o_vrscu/Istorija.html

³ Недалеко од Вршца, пролазио је римски пут који је везивао Виминацијум (Костолац), Ледерату (код Банатске Паланке), Агидаву (Вардија) са лимесом у Поморишју

кнежевини Ердељу, да би већ 1605. године опет пао у турске руке. За време Турака, Вршац припада Темишварском вилајету⁴. Трупe кнеза Евгенија Савојског 1686. године спалиле су Панчево и Бечкерек и сместиле се у Вршцу.⁵

Под вођством пећког патријарха Арсенија III Чарнојевића, 1690. године, доселило се из Србије у Угарску многобројно људство. У Вршац су насељени Срби из Пећи и манастира Високи Дечани. Од 1698. године Вршац је поново у поседу Турака. Тек 1716. године, војсковођа Еуген Савојски протерује Турке из града, а Вршац улази у састав Тамишког Баната са седиштем у Темишвару. Исте године, у Вршац долазе први Немци из долине Мозела али и колонисти из Француске, Италије и Шпаније. Немачки становници били су виноградаре и за њих је био одређен брдовит предео. Тако је основан Немачки Вршац (од Гудуричке улице која се данас зове Улица Стефана Немање до Ленауове улице – данас Улица Васка Попе) и имао је три улице које су се звале Господска (данас Стеријина улица), Белоцркванска (данас Улица Жарка Зрењанина) и Остерхајмерова улица (данас Улица Иве Милутиновића). Између Немачког и Српског Вршца, где се данас налази Светосавски трг, била је државна управна зграда. Град постаје седиште Вршачког дистрикта 1718. године и обухвата 72 насеља.

Српска и немачка општина уједињене су 1795. године и нова општина добија Трговиште и вашарске привилегије. У потреби за простором за Градску кућу изнајмљена је кућа трговца Максима Спајића.

Град 1804. године добија Тржишну повељу Фрање II а 1817. године постаје слободни краљевски град у ондашњој Аустроугарској.⁶ Занатлије добијају еснафске привилегије наредне године. Вршац постаје средиште банатског свиларства. Вршац је имао Граматикалну школу, а 1820. године је отворена Православна богословија. Исте године почело је калдрмисање улица и тргова. Тада је од стране занатлија основана читаоница и прво акционарско друштво, које је сазидало гостионицу „Конкордија“ (завршена 1847. године). Поново долази до немира у периоду револуције 1848/9, али су се Мађари повукли пред аустријско-српском војском.⁷

⁴ Евлија Челебија, турски светски путник пише о Вршцу 1666. године као окружном и судском месту у Темишварском вилајету у ком је један коњички кеткуда и један јаничарски сердар. Утврђење је сазидало на брегу у облику бедема, оштећено тако да зими пастири туда утерују своје овце. Паланка под градом има 20 градских војника и довољно оружја, џамија и осам војничких зграда. Изван капије је покретан мост и изван шанца лепа судска зграда. На западној страни је језеро пуно рибе. На југоисточној страни налазе се 300 већих и мањих лепих кућа. Сваки део вароши има своју богомољу. Овде се налазе манастир, 2 школе, купатило, 2 свратишта, 110 дућана и 3 селбикана. Све куће имају кровове од дасака. На источној страни су виногради, све до горњег града.

⁵ Феликс Милекер, *Вршац у старини*, (Вршац:УГАО, 2009), 202- 205.

⁶ http://www.vrsac.org.rs/active/sr-latin/home/aktuelno/o_vrscu/Istorija.html, 20.март 2012

⁷ Феликс Милекер, *Вршац у старини*, (Вршац:УГАО,2009), 208-209.

Када је режим помагао немачки елемент, Вршац је лепо напредовао. Сазидана је Градска кућа, конституисана евангелистичка филијална општина, школство, телеграфска станица, парни млин. Убрзо се отварају прве банке и велике занатске радионице које се претварају у фабрике пољопривредних машина. У Градском парку, који је подигнут 1779. године, изграђена је 1803. године „варошка арена“ за јавне приредбе и наступе, са око 400 места. Улично осветљење је уведено 1854. године. Банат и Војводина припојени су Угарској 1861. године. Вршац је 1872. године постао самостална муниципија, добио је свог првог жупана и првостепени суд. Године 1859. подигнуто је преко Месића 7 мостова. Године 1863. године сазидана је импозантна римокатоличка црква у готском стилу. Године 1873. изградњом и уређењем променаде на данашњем Светосавском тргу, оформљено је градско језгро. Године 1879. сазидана је пешадијска касарна. Производња вина је и даље главна привредна грана у Вршцу. У Вршцу је 1873. године било 2225 поседника винограда. 1885. године основана је јавна народна библиотека а 1894. године Градски музеј. Асфалтирање улица и тргова почело је 1891. године. Градска електрична централа прорадила је 1897. године. Нова зграда железничке станице изграђена је 1900. године.

За време Првог светског рата, Вршац није био ни у једној од ратних зона. Сама варош била је утврђена рововима. Када је у Вршцу формирана 11. немачка армија, изграђен је топовски пут ка кули.

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Вршац је прво припао Подунавској области а затим, формирањем бановина, Дунавској бановини. У њему се налазило седиште Вршачког среза са 30 насеља. Аграрна криза 1926. године и општа криза почетком тридесетих година, неповољно су утицале на привреду Вршца.⁸ Занатство је било у одумирању, али се јављао напредак у индустрији. Око 30% винограда је пропало до Другог светског рата.

Односи између Срба и Немаца се заоштравају појавом фашизма у Немачкој.

3. ДЕМОГРАФСКА ИСТОРИЈА ВРШЦА ДО ДРУГОГ СВЕТскоГ РАТА

У време средњовековне угарске власти, Вршац је био насељен Србима. У време османске власти био је насељен Муслиманима и Србима.⁹

Године 1717. српски Вршац броји 70 кућа. Једна кућа је могла имати само у броју слугу 24 човека¹⁰.

Године 1777. Вршац броји 700 кућа.

Године 1784. Вршац је насељавало претежно српско становништво.

Године 1792. Вршац има 8402 становника, од чега су 5212 православци, 3140 католици, 5 евангелисти, 4 јеврејске вероисповести.

Године 1857. године Вршац је имао 19087 становника.

Вршац је 1880. године имао 22810 становника.

Према попису, 1900. године Вршац броји 25149 становника .

⁸ Владимир Маринковић, *Вршац-илустрирована монографија*, (Вршац: Стела, 2003), 11.

⁹ Душан Белча, *Мала историја Вршца*, (Вршац: УГАО, 1997), 38-48.

¹⁰ Саво Зорић, *Из историје Вршца*, (Вршац: Слобода, 1964), 23.

Године 1910. Вршац има 27370 становника од чега 13356 Немаца, 8602 Срба, 3890 Мађара 879 Румуна, 129 Словака, 38 Хрвата, 9 Русина и још 269 особа других националности.

Године 1921. у Вршцу живи 27011 становника, од чега православне вероисповести 10290, а католичке 15568. Срба има 10034, Мађара 2433, Немаца 13244, Румуна 471, јевреја 581.¹¹

Године 1931. подаци о становништву презентовани су кроз језике које говоре, па тако српски, хрватски, словеначки, македонски језик говори 13425 становника, немачки 11926, мађарски 2787, арнаутски 28, остале словенске језике говори 570 становника и остале језике 675 становника.

4. КОРЗО ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

У периоду између два светска рата, постојала су три корзоа. Свакодневни корзо за све Вршчане који постоји од краја Првог светског рата 1918. године, па до 1938. године када постаје српски корзо. Овај српски корзо постоји до 1941. године. Тада се премешта на другу локацију за време трајања Другог светског рата. Недељни корзо за све Вршчане постоји од 1918. године па до почетка Другог светског рата 1941. године. За време Другог светског рата Градски парк је био затворен за посетиоце. После рата недељни корзо се поново јавља на старој путањи. Немачки корзо се одваја од корзоа за све Вршчане 1938. године и траје до 1941. године.

Подаци о периоду између два светска рата добијени су путем анкетања четири особе чије су социо-демографске карактеристике приказане у табелама:

Редни бр.	Пол	Година рођења	Место рођења	Национално опредељење	Религијско опредељење	Занимање оца	Школска спрема	Занимање	Радни однос
1	м.	1926.	Вршац	Рус	православно	интелектуалац	висока школа	инж. војног машинства	пензионер
2	ж.	1914.	Славонски Брод	Српкиња	православно	чиновник	висока школа	технолог	пензионер
3	м.	1923.	Вршац	Србин	православно	земљорадник	основна школа	железничар	пензионер
4	м.	1922.	Вршац	Србин	православно	земљорадник	виша школа	официр	пензионер

Редни број	Школа	Брачно стање	Број деце	Састав домаћинства	Први рођен у Вршцу	Дужина живота у Вршцу
1	Гимназија	удовац	2 деце	једночлано	испитаник	до 1954 па од 1992
2	Гимназија	разведена	2 деце	-	дете	од 1918
3	Основна школа	удовац	2 деце	-	испитаник	цео живот
4	Основна школа	удовац	3 деце	-	отац	цео живот

¹¹ Феликс Милекер, *Лейпцигска општина у Јужном Банату*, (Вршац: УГАО, 2005), 166-174.

Немачки корзо се издвојио у годинама непосредно пре Другог светског рата, са јачањем нацистичког режима у Немачкој, око 1938. године. За полазишну тачку имао је катедралу а за крајњу тачку Цофманову пивницу и кретао се Вилзоновом улицом (данашњом улицом Жарка Зрењанина). Опис немачког дела Вршца који је дао Милош Црњански има мало ироничан тон: „Немачки део вароши, на чију су удобност и улепшавање досад трошили све приходе, уређен је асфалтом, електричним осветљењем, великим палатама и огромном црквом у стилу регенсбуршке готике, тако да доминира сву варош. Иза тог швапског дела вароши је врло леп парк, пун шетача и играча тениса, са врло лепим санаторијумом за слабе. Наша војна музика, свесна „културности“ вршачких Шваба свира им швапску музику недељом по подне.“¹²

Слика 1. Приказ иушњање недељног корзоа пре Другој светској рату и иушњање немачког корзоа пре и за време Другој светској рату

Недељом се ишло од угла Стеријине улице (данас исто Стеријина улица) и Улице цара Душана (данас Улица Феликса Милекера) до парка у ком је био ресторан и омладински дом са платоом за игру. Није постојала утврђена путања кретања за два смера, већ су се шетачи кретали страном улице по сопственом избору. Кретање кроз Градски парк такође није имало јасно одређену путању. Концерти су се одржавали недељом, а улаз се наплаћивао. У павиљону су се одржавале позоришне представе и концерти српских и немачких певачких друштава уз музичку пратњу. После 1920. године у павиљону свира војна музичка школа. У парку су биле и посластичарнице и продавнице бомбона. Лево од улаза је био ресторан где су се одржавале приредбе.

¹² Милош Црњански, *О Банату и о Банаћанима*, (Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.) 93 стр.

Недељни корзо се односио на све узрасте, а парк је био место породичне посете. Улицом која води до парка, која је била део овог недељног корзоа, шетало се са обе стране.

Слика 2. Вилзонова улица којом се кретао немачки корзо

Слика 3. Катедрала св. Герхарта

Слика 4. Арена у Градском њарку

Слика 5. Павиљон и фонџана у Градском њарку

Корзо за све Вршчане, а од 1938. године за српско становништво, налазио се између две тачке: од бакалнице „Код Петла“ до Владичанског двора у Улици Краља Александра (данашњој Дворској улици), а неки су шетали и краћом путањом, од почетка Улице Краља Александра, до Владичанског двора. Ишло се путем, у две колоне. Када се шетало, саобраћај је био забрањен.

Слика 6. Приказ постојања свакодневне корзоа између два светска рата и за време Другог светског рата

На корзо се излазило током целе године, током целе недеље, али је корзо у данима викенда у летњем периоду био посебно посећен. Није се излазило на корзо у оним данима када је било лоше време. Један од испитаника каже да већа популарност корзоа у данима викенда, посебно недељом, има узроке у томе што је Вршац пољопривредни град, а то је делатност која је увек захтевала велику посвећеност, па су се људи често враћали са рада тек око 21ч. Такође, субота је била радни дан све до 1965. године.

Једно обраћање јавности, потписано иницијалима П.П., објављено у листу *Војводина* 1940. године открива нешто о тадашњем корзоу: „Шетајући вршачким корзом, приметио сам, да свако вече када је корзо пун шетача, (а то је од 7 – 9) онда на том корзу оживе моторна возила која као за инат у том времену почињу са шеткањем, и на тај начин дижу праве облаке од прашине и сметају мирним шетачима. Напомињем да су то већином не пословни људи, већ они којима то чини право задовољство. Зато би власти требале да забране пролаз бар за ова два сата, као што је то већ једном било.“¹³

¹³ П.П., „Докле овако?!“, *Војводина*, 03.август 1940.

Различите старосне категорије излазиле су на корзо у различито време. Средњошколци су имали ограничење задржавања на корзоу до 20ч, и били су контролисани од стране професора. Девојчице, ђаци и младе госпођице су одлазили кући некад и око 19ч. Мушкарци су остајали дуже на корзоу, некад и до 23ч. На корзо су и момци и девојке почињали да излазе као средњошколци, са 17, 18 или 19 година. После удаје, односно женидбе на корзо се више није излазило.

Нова познанства, првенствено мушко-женска су се ту стварала. Александар Миленковић о овом времену каже: „...још пре Другог светског рата...током корзирања гутали су се погледима међусобно Бранко и Ержика, Антон и Мирјана, Срета и Флорика ... да би после милионитог мимоходног кибидовања коначно одшетали и до матичара.“¹⁴ На корзо су излазили и парови ради дружења.

Момци су излазили на корзо са друговима а девојке са другарицама. Ређе се ишло у мушко-женском друштву.

И момци и девојке шетали су корзоом, стим што су се девојке углавном шетале, а момци су и шетали и стајали са стране и додацивали девојкама.

О понашању на корзоу може се понешто сазнати и из следећег ненасловљеног и непотписаног текста у листу *Војводина* из 1926. године: „...кад је једна дама из боље грађанске породице пролазила пијацом, журећи својим послом, тај господин Рус, без увода, онако насртљиво, прикључио јој се и почео нешто полугласно да јој објашњава. Срећом, госпођа се није збунула, него му кратко даде на знање, да је обичан протак и продужила свој пут. Такви случајеви рачунају се данас у најобичније појаве. Исти такав случај имао сам прилике да видим и у Променади, у којој је неки виши судски чиновник на исти непристојан начин хтео прићи једној дами. Заиста, срамота!“¹⁵

Корзо се налазио у најуређенијем делу града, шетачи су ишли онуда где има највише продавница и излога. Колико су шетачи волели свој корзо и уживали у њему види се по томе колико су се љутили кад би им нешто кварило тај угођај. У једном тексту под називом „Једно ругло и срамота за наш град“, у листу *Војводина* 1940. године, написао је анонимни шетач: „(...) Реч је о оном нужнику који се налази на сред Трга Краља Петра. ...На далеко се осећа „пријатан“ мирис ове спартуре од зграде(...“¹⁶

Још један револтирани суграђанин даје предлог за решење једне појаве која омета шетаче, такође текстом, објављеним у листу *Војводина*: „Нема интересантијег места, али уједно нема ни прљавијег места, од „Два пиштоља“. Ујутру рано, у подне, после подне, увече, преко целе ноћи видећете где лежу веће мање групе бећара и чисте се и требе се. По који од њих тако пљуцка да се не може пролазити тротоаром. Углавном су увек исти и по скоро тачно 50% мушког и 50% женског пола. Жетва је, скупи су радници, лепо се може заслужити. Како би било кад би те бећаре полиција позвала на рад и макар и за 50 круна дневно! Или су то ваљда рентијери који живе од продуката своје ситне стоке?“¹⁷

После корзоа су средњошколци ишли кући, а старији су одлазили у посластичарнице или понекад кафане. Средњошколке су имале дозволу да после корзоа оду на школски бал који се одржавао једном годишње. Мађари су после корзоа одлазили на плес у хотел „Конкордија“.

¹⁴ Александар Миленковић, *Урбани сенџименићи: Анахроника Лейе Вароши.* (Вршац: Александар Миленковић: Друштво „Вршац- лепа варош“, 2000),79.

¹⁵ *Војводина*, 5. септембар 1926.

¹⁶ „Једно ругло и срамота за наш град“, *Војводина*, 21. септембар 1940.

¹⁷ „Кафана код Два пиштоља Бећари“, *Војводина*, 31. јул 1919.

Места дуж корзоа на којима се стајало или седело нису била фиксна. Кад се друштво скупи, одлучивало се о томе где ће се сместити. Старији момци нису стајали или шетали с млађима. Девојчице са села слободно су шетале корзом целом дужином, примећује А.Ж., рођена 1914. године у Славонском Броду, технолог у пензији.

Слика 7. Појлед на Улицу Краља Александра

Слика 8. Владичански двор

Слика 9. Пашићев њрџ

Корзо је специфичан начин употребе јавног простора за социјалну интеракцију, који има сопствена правила понашања. Људи се шетају, обично кружном путањом, јасно одређеним јавним простором. Корзо у Вршцу је посебно занимљив у периоду између два светска рата и за време Другог светског рата. Комплексна историјска, етничка и религијска позадина Вршца даје један занимљив начин употребе јавног простора и социјалне интеракције. Избор локације на којој се одвијао корзо нам показује како су људи различитих етничких позадина нашли начин за друштвену интеракцију на истом простору, а да су у исто време задржали међусобне разлике. Током целог периода, социјални статус је био важан у дефинисању учешћа у корзоу. Други светски рат донео је велике промене, раздвојио људе. Различитим нацијама постао је проблем да користе исти јавни простор, што је резултирало појавом одвојених корзоа.

CORSO IN THE TOWN OF VRŠAC IN THE PERIOD BETWEEN TWO WORLD WARS

Corso is a specific way of using public space for social interactions, with its own rules. People walk, usually in a circular way, in a limited public space. Corso in Vršac was especially interesting during the period between the First and the Second World War. The complex historical, ethnical and religious background of the town of Vršac gives some interesting results concerning the use of public space and social interactions. The choice of the location where the corso took place, shows how people of different ethnicities found the way to interact with each other at the same place while, at the same time, kept their differences intact. The incoming Second World War made a big difference, taking people apart with its political connotations. People of different ethnicities couldn't accept using the same public space, so they formed two corsos. Throughout this period, social status was also important in defining the participation in this social interaction.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вучинић Весна, *Просјорно йонашање у Дубровнику: анйройолошка анализа йрада са орййоналном сйрукйуром*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1999.
2. Вучинић Весна и Антонијевић Смиљана, *Друшйивена функција и симболика деойрадској корзоа у време Краљевине Јујославије (1931-1941)*. Београд: Гласник Етнографског института САНУ 47, 1998.

Извори:

1. Белча Душан, *Вршац: Улице и йрйови од 18. до 21. века*. Вршац: УГАО, 2008.
2. Белча Душан, *Мала исйорија Вршца*. Вршац: УГАО, 1997.
3. Белча Душан, *Сенййменйалне шейње кроз Вршац*. Вршац: УГАО, 2003.
4. Димитрије Боаров, *Полийичка исйорија Војводине*. Нови Сад: Europanon Consulting, 2001.
5. Зорић Саво, *Из исйорије Вршца*. Вршац: Слобода, 1964.
6. Милекер Феликс, *Вршац у сйарини*, Вршац: УГАО, 2009.
7. Милекер Феликс, *Леййисис ойшйина у Јужном Банайу*, Вршац: УГАО, 2005.
8. Миленковић Александар, *Урбани сентименти: Анахроника Лепе Вароши*. Вршац: Александар Миленковић: Друштво „Вршац- лепа варош“, 2000.
9. Маринковић Владимир, *Вршац-илусйирована монойрафија*, Вршац: Stella, 2003.
10. Црњански Милош, *О Банайу и о Банаћанима*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.
11. Кафана код “Два пиштоља” Бећари, *Војводина*, 31.јул 1919.
12. П.П., “Докле овако?!?” *Војводина*, 03.август 1940
13. Једно ругло и срамота за наш град”, *Војводина*, 21. септембар 1940.
14. *Војводина*, 5. септембар 1926.

http://www.vrsac.org.rs/active/sr-latin/home/aktuelno/o_vrscu/kultura.html, 20.март 2012.

http://www.vrsac.org.rs/active/sr-latin/home/aktuelno/o_vrscu/Istorija.html, 20.март 2012.

http://sr.wikipedia.org/wiki/Демографска_историја_Вршца, 23.март 2012

<http://zomobo.net/vrsac>, 23.март 2012

http://sr.wikipedia.org/sr/Демографска_историја_Вршца, 24.март 2012.

ИСТОРИЈА

Немања Цвићковац

ГРАДСКИ МУЗЕЈ ВРШАЦ

КОЛЕКЦИЈА ПИШТОЉА СА СИСТЕМОМ ПАЉЕЊА НА КАПИСЛУ (ПЕРКУСИОНИ ПИШТОЉИ) ИЗ ГРАДСКОГ МУЗЕЈА ВРШАЦ

Сажетак: У овом раду ће бити приказан један део заоставштине коју чува Градски музеј Вршац. Ради се о колекцији пиштоља са системом паљења на капислу која се чува у оквиру његове Историјске збирке. Осим у оквиру главног, текстуалног дела, ови примерци су обрађени и у посебном, каталожном, делу у којем су приказани појединачно, сваки са својим особинама. Поред тога, дат је и кратак историјат развоја система паљења на капислу.

Кључне речи: *пиштољи, систем паљења на капислу, перкусионо оружје, Градски музеј Вршац.*

У прошлом броју Гласника музеја Баната, започео сам са објављивањем рада о ручном ватреном оружју у поседу Градског музеја Вршца.¹ После представљања пиштоља са системом паљења на кремен, овај рад наставља у том правцу и износи колекцију пиштоља са системом паљења на капислу. Коначни циљ, било би објављивање целокупне, бројне, колекције ручног ватреног оружја коју вршачки музеј поседује, а који ће, надам се, бити остварен у будућности.

О самом систему паљења на капислу и принципима на којима перкусионо оружје делује, написано је довољно стручне литературе која покрива читаву проблематику. Отуда се ја, осим кратког увођења у тему, нећу дуже задржавати на тој проблематици, већ ћу јавности представити вршачку колекцију. Тако ће овај рад бити од двојакe користи: он ће читаоцима приближити богатство Градског музеја Вршац, а истраживачима бити од користи као прилог у изучавању ове и сличних тема.

¹ Немања Цвићковац, „Колекција пиштоља на кремен из Историјске збирке Градског музеја у Вршцу“, *Гласник музеја Баната. Прилози за науку уметности и културу*, број 17, (2015): 72-94.

АЛЕКСАНДАР ЦОН ФОРСАЈТ И НАСТАНАК ПЕРКУСИОНОГ ОРУЖЈА

У првој половини XIX века, своју примену у свету оружја, наћи ће један нови, напреднији систем паљења, који ће да замени кременски механизам. Био је то систем паљења на *капислу*.² Каписла је заменила старији систем са кременским механизмом који је у употреби био безмало три века. Кремен је од самог почетка употребе исказивао практичне мањкавости које су, временом и у складу са технолошким напретком, све више долазиле до изражаја. Отуда је пробано унапређење овог система *фулминашима*, хемијском супстанцом која је требало да замени барут.³ Највећа предност фулмината била је у држој активацији приликом дејствовања ороза (јер им је за активацију потребна мања јачина удара) па је тако држе долазило и до реакције (пуцања). Тако се приликом пуцања, ослобађа већа сила. Управо због великог разорног дејства које фулминати ослобађају, од експериментисања са њима се одустало.⁴ Ипак, кремен је свакако почео да се потискује из употребе. Ветар у леђа еволуцији ватреног оружја, дала су истраживања Клода Луја Бертолеа и Едварда Чарлса Хауарда. Бертоле је у периоду 1786-1788. године, изумео калијум-хлорат (KClO₃), познатији као *Бертолеова со*.⁵ Хауард је, упознат са Бертолеовим истраживањима, 1800. године пронашао смесу живиног фулмината и шалитре, познатију као *Хауардов њрах*.⁶

Проналазак новог система паљења, који ће кремен послати у историју, има да захвали шкотском свештенику из Белхелвија (Belhelvie), Александру Цону Форсајту.⁷ Форсајта су на идеју о новом изуму навеле потешкоће приликом лова пошто је увидео да патке које је ловио, веома често виде варницу приликом опаљивања кремењаче

² General-potpukovnik Nikola Gažević, gl. ur. *Vojna enciklopedija, knj. 4*, (Beograd, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, 1972), 227: „Метално чанче или чахурица (челична, месингана, бакарна, алуминијумска) напуњена иницијалним експлозивом или неком експлозивном смесом. Служи за стварање иницијалног импулса којим се пале барутна и бризантна експлозивна пуњења.“

³ Фулминати (од латинске речи *fulmen*, што би значило „муња“, „гром“) су соли или естри нестабилне фулминатне киселине, HONC. Веома су осетљиви на трење и често у таквој ситуацији изазивају експлозивну реакцију. Прва истраживања која су се тичала фулмината и њихове употребе у ватреном наоружању, датирају у почетак XVIII века: W. W. Greener, *The Gun and its Development*, New York, Charles Scribner's Sons, 1897, 111.

⁴ Branko Bogdanović, *Ilustrovana enciklopedija pištolja i revolvera sveta*, Beograd, Bata, 1990, 34.

⁵ Калијум-хлорат је један од најпознатијих фулмината. Приликом употребе, у комбинацији са одређеним хемикалијама или као замена за шалитру у баруту, понаша се као веома нестабилно и експлозивно једињење. W. W. Greener, *nav. delo*, 111.

⁶ Edward Howard, „On a New Fulminating Mercury“, u: *Philosophical Transactions of the Royal Society of London for the year MDCCC*, London, W. Bulmer & Co., 1800, 204–238; W. W. Greener, *nav. delo*, 112.

⁷ Alexander John Forsyth (1769–1843). О његовом животу и делу види: Encyclopaedia Britannica, „Alexander John Forsyth. British inventor“, <https://www.britannica.com/biography/Alexander-John-Forsyth> (преузето 29. 7. 2016.); Memim Encyclopaedia, „Alexander John Forsyth“, <http://memim.com/alexander-john-forsyth.html> (преузето 29. 7. 2016.); Gazzeteer for Scotland, „Rev. Alexander John Forsyth 1769–1843“, <http://www.scottish-places.info/people/famousfirst143.html> (преузето 28. 7. 2016.); Oxford Dictionary of National Biography, „Forsyth, Alexander John (1768–1843), inventor“, <http://www.oxforddnb.com/view/article/9927> (преузето 31. 7. 2016.).

и тако одлете или успеју да избегну ловчев пројектил. Подстакнут овим невољама, почео је да развија нови механизам који би превазишао недостатке старог.

На темељима Бертолеових и Хауардових истраживањима, открио је нови начин *активирања барутиног пуњења* у који је био укључен и живин фулминат. Такође, због њиховог нестабилног својства, увидео је да би фулминате требало користити у малим и лако контролисаним количинама. У комбинацији са одређеним хемикалијама и правилном односу количине, цело пуњење је било много стабилније и омогућавало је безбедније опаљивање. На темељу својих сазнања, до 1805. године, успео је да развије први модел новог система за паљење који нам је познат и под именом „бочица“ (*scent-bottle*).⁸

Овакав систем је предвиђао један контејнер са масом за опаљивање који би се при употреби ротирао. Тако ротирана, одређена количина масе, довољне за активирање, би се активирала ударцем.⁹ Једанаестог априла, 1807. године, Форсајт је, услед велике конкуренције, успео да патентира свој изум, а темељи перкусионим пиштољима су постављени.¹⁰ У јеку Наполеонових ратова и сам Наполеон му је за ову новотарију нудио 20 000 фунти које је Шкот ипак одбио.

За разлику од Француза, Форсајт је Енглезима сам понудио своју новину, а заузврат је добио просторије у лондонском Тауеру у којем је могао да врши даља истраживања. Међутим, с обзиром да је у Тауеру била смештена главна енглеска оружарница, нови министар рата, лорд Четам је, највероватније упознат са дејством фулмината, убрзо Форсајту дао отказ.¹¹ Оставши без подршке британске владе, Форсајт није престао да се бави оружјем. Почео је са производњом спортског наоружања које ће у наредним годинама доживети велики успех.¹²

⁸ Branko Bogdanović, *Ilustrovana enciklopedija pištolja i revolvera sveta*, 34; A. B. Zhuk, *The illustrated Encyclopedia of Handguns. Pistols and Revolvers of the World, 1870 to 1995*, London, Greenhill Books, 1995, 13. Иначе, Форсајт је за ауторство над овим моделом водио судски спор са Џозефом Мантоном. Године 1818. откриће је признато у Форсајтову корист: Howard Ricketts, *Firearms, Pleasures & Treasures*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1962, 54.

⁹ Удар или ударање односно „перкусија“. Отуда перкусионо оружје. У овом контексту, пиштољи са ударачким механизмом.

¹⁰ W. W. Greener, *nav. delo*, 112-113; Janez Hartman, *Lovačke puške nekad i sad*, Čakovec, RO Zrinski, 1988, 11.

¹¹ Jeff Kinard, *Pistols: An Illustrated History of Their Impact*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 2003, 50.

¹² Године 1808. основао је своју фирму: *Forsyth & Co. Patent Gun Manufacturers*. Потом је, 1812. године, склопио партнерство са знаменитим Џејмсом Ватом, конструктором парне машине. Ват је, осим што му је помагао приликом даљих истраживања, изгледа имао и значајну улогу приликом Форсајтовог добијања права на патент из 1807. Овој двојци се убрзо придружио и Џејмс Пурди, један од водећих оружара тада и започео производњу оружја на свештениковом принципу.

Александар Џон Форсајт у младости

УСАВРШАВАЊЕ ПЕРКУСИОНОГ ОРУЖЈА

Форсајтов изум је био револуционаран. Британска војска га је усвојила 1839. године. На темељу овог патента, јављали су се оружари који су често имитирали овај принцип и који су наставили са даљим усавршавањем перкусионог оружја.¹³ Већ 1808. године, швајцарски проналазач из Женева, Жан Самјуел Паули је измислио перкусиони пиштољ са пуњењем са задње стране, а 1812. године и ново барутно пуњење.¹⁴ Иако је Паулијев начин пуњења нашироко прихваћен, чему је највише допринео француски оружар, Казимир Лефоше¹⁵, други изум је остао без

¹³ Janez Hartman, *nav. delo*, 10-13; W. W. Greener, *nav. delo*, 115.

¹⁴ Branko Bogdanović, *Puške. Dva veka pušaka na teritoriji Jugoslavije*, Beograd, Sportinvest, 1990, 32; W. W. Greener, *nav. delo*, 114; Janez Hartman, *nav. delo*, 15. Паули је, такође, начинио почетне кораке у конструкцији и развоју онога што ће касније бити познато као метак: Branko Bogdanović, *Ilustrovana enciklopedija pištolja i revolvera sveta*, 56.

¹⁵ На Паулијевом принципу, Лефоше ће конструисати први перкусиони пиштољ са задњим пуњењем који је постао први револвер усвојен као званично наоружање од стране једне земље. Такође, Лефоше се сматра оцем прве ловачке двоцевке преламаче, патентиране 1832. године. Три године касније, 1835. године, изумео је и метке за њу. Види: Jeff Kinard, *nav. delo*, 109; Janez Hartman, *nav. delo*, 15; W. W. Greener, *nav. delo*, 119.

већег значаја у јавности. Колосални допринос у развоју перкусионог механизма, донеће Џошуа Шо из Филаделфије, са својом новом, *бакарном ударном капислом*¹⁶, развијеном између 1814. и 1816. године.¹⁷ Оно што је ова каписла омогућавала, било је истовремено опаљивање, што значи да су се повлачење обарача и пуцање дешавали у исто време. Као значајно унапређење Форсајтове „бочице“, треба споменути и „цевасту“ капислу Џозефа Мантона, развијену и патентирану између 1816. и 1818. године.¹⁸ Иако много познатији на пољу производње оружја са системом паљења на кремен, Мантон је измислио нови начин „паковања“ масе за опаљивање који је, за разлику од првобитног Форсајтовог контејнера, подразумевао њено складиштење у таблете или грануле за једнократну употребу.¹⁹ За разлику од Мантонових гранула које је усвојила Аустрија, Шоова ударна каписла је, због своје практичности, доживела масовну производњу и употребу широм света: у Русији, Сједињеним Америчким Државама, Енглеској, Француској. Зато је она нашла широку примену у војним круговима, док су остали изуми били ограничени углавном на спортско наоружање.

Са усавршавањем каписле је настављено даље. У другој и трећој деценији XIX века, разни конструктори ће патентирати читав низ изума.²⁰ До 1830. године, систем паљења ударном капислом је већ био широко заступљен, а 1840. године, Белгијанци су превазишли, до тада, највећи практични проблем (који се тичао унапређивања старих кременских механизма, у највећој мери заступљеним на пушкама) и почели са производњом нових пушака са паљењем на капислу - М.1841, калибра 17,5 мм.²¹ У надоласећим временима, највећа пажња је била посвећена усавршавању белгијског система и детаљима у вези са њим.²² Од средине века, готово све веће европске силе су приступиле преради старијег кременског механизма на нови, каписларни.

Када су пиштољи у питању, следећи корак била је конструкција вишецевних пиштоља (са две, четири и шест цеви), чије су цеви, понекад, могле и да се ротирају. Ови пиштољи ће се појавити до 1830. године.²³ Почетком 60-их година, а највише захваљујући америчком грађанском рату (1861–1865), у масовну употребу ће ући нови тип пиштоља на капислу – *револвер*, а име његовог конструктора, Семјуела

¹⁶ Каписле се деле на две основне групе: према енергији паљења и према иницијалном импулсу. У прву групу спадају *механичке* (ударне или перкусионе и фриксионе), *шойлојне* (пламене и електричне) и *хемијске*. У другу групу спадају: *иницијалне* и *дејтонаторске*. За више информација, погледај у: *Vojna enciklopedija, knj. 4, 227-228*.

¹⁷ По свој прилици, више је људи полагало права на овај изум, мада се он приписује енглеском уметнику и проналазачу, Џошуи Шоу (Joshua Shaw). Пошто је из Енглеске емигрирао у САД, 1817. године, изум је тамо регистрован, 1822. године. Branko Bogdanović, *Ilustrovana enciklopedija pištolja i revolvera sveta*, 35.; Branko Bogdanović, *Puške*, 32; Sam Fadala, *The Complete Blackpowder Handbook . The latest guns and gears*, Iola, WI, Krause Publications, 2006, 159; W. W. Greener, *nav. delo*, 115-116. Уп: *Vojna enciklopedija, knj. 4, 227*.

¹⁸ Branko Bogdanović, *Puške*, 32; Jeff Kinard, *nav. delo*, 51.

¹⁹ Мантонов изум је функционисао на мало компликованијем принципу и са војне тачке гледишта, био је доста непрактичан због мале величине тих гранула. Доста је брзо био превазиђен захваљујући Шоовој каписли.

²⁰ W. W. Greener, *nav. delo*, 115-117.

²¹ Branko Bogdanović, *Puške*, 32.

²² За даљи развој система, види: *Исџо*, 32 и даље.

²³ Branko Bogdanović, *Ilustrovana enciklopedija pištolja i revolvera sveta*, 46.

Колта, постаће надалеко познато.²⁴ Убрзо је овај нови, напреднији, тип пиштоља, почео да преовладава.

Каписла је веома брзо показала све своје предности у односу на кремен. Пре свега, била је отпорнија на лоше време (конкретно на влагу) и до 1835. године је водоотпорна каписла у потпуности усавршена.²⁵ Сам механизам је био доста безбеднији приликом коришћења, тако да није било опасности од самопуцања. Још једна околност која је спречавала ово, била је и та да су прах који је Форсајт користио за опаливање, а који је био доста небезбедан, замениле поменуте куглице или таблете (грануле) са пуњењем.²⁶ Крајње решење била је упаљачка капица.²⁷ Поред овога, пуњење је брже сагоревало, обезбеђујући на тај начин чешћу употребу, већу прецизност и брзину зрна. Такође, одбацавање масивног кременског механизма је омогућило израду пиштоља мањих димензија и тежина, што је повољно утицало, пре свега, на практичну употребу.

Ипак, овај механизам је имао и своје недостатке. Највећи проблем је била брзине паљбе. Пиштољи су се и даље, у највећем броју случајева, пунили са предње стране, што је мање практичан начин који одузима доста времена.²⁸ Такође, нису имали ни олучену цев иако је она већ била позната. Све ово је ограничавало домет, што је пиштољ чинило учинковитим само на малим раздаљинама. Због свега наведеног, једно опаливање је сматрано прихватљивим и задовољавајућим.²⁹ С тим у вези, у почетку је нови механизам своју примену у много већој мери налазио на пушкама. Међутим, одређена доза одбојности јављала се и код пушкарара. Пре свега, ловци и ентузијастички су сматрали да је трзај који перкусионо оружје изазива, много јачи него код кременчака. Такође, фулминати су веома често изазивали корозију која је, ако се оружје није чистило непосредно после коришћења, захватала механизам. Сам систем „бочице“ је био доста скуп па је своје купце у почетку налазио само код богатих појединаца.

На крају, када се све наведене чињенице саберу, перкусионо оружје, изумљено почетком XIX века, сматрано је великим технолошким напретком. Даље усавршавање каписларног система и изумеће метка као кључног корака у том процесу, поставило је темеље савременом наоружању.

ПРИМЕРЦИ ИЗ ВРШАЧКОГ МУЗЕЈА

Градски музеј у Вршцу поседује бројну колекцију пиштоља са системом паљења на капислу. Тачније, ради се о 28 примерака, истих или сличних својстава која ће детаљније бити приказана у каталошком делу. Ови примерци су обележени

²⁴ Исто, 46-47.

²⁵ А. В. Zhuk, *nav. delo*, 13.

²⁶ Поред Мантона, значајан допринос је дао и Вестли Ричардс, 1821. године. Ричардс је, такође, конструисао и један модел коњичког пиштоља са задњим пуњењем; W. W. Greener, *nav. delo*, 114-115, 123-124.

²⁷ Janez Hartman, *nav. delo*, 11.

²⁸ Иако је пуњење са задње стране било познато још у XVI веку, у време енглеског краља Хенрија VIII, овај принцип, ипак, није нашао своју ширу примену, највише захваљујући скромној технологији; *Исџо*, 15.

²⁹ А. В. Zhuk, *nav. delo*, 13.

инвентарним бројевима, који се крећу од И-4899 до И-4912, затим од И-4924 до И-4937 и имамо један изолован примерак под ознаком И-4947. Велику већину њих чине пиштољи који су служили као пешадијско наоружање, мада се међу овом колекцијом налазе и три коњичка пиштоља (ин. бројеви: И-4901, И-4903, И-4904). Од тога, на два су монтирани табани (механизми) типа „Августин М-1842/44“ (И-4903 и И-4904), а на једном табан типа „Лоренц М-1854“ (И-4901).³⁰ Шест од примерака су двоцевни. Највећи број ових пиштоља (21) је аустријске производње. Поред тога, два потичу из Братиславе док за осталих пет није могуће утврдити ближе место настанка. Три су израђена негде на Балкану, а два у средњој Европи. Девет пиштоља је, првобитно, имало кременски механизам да би у XIX веку они били прерађени на капислу.

Оно што је свим пиштољима из колекције заједничко је приближно време настанка. Сви примерци потичу из XIX века. Иако њихова пратећа документација није сачувана, а они не поседују ознаке које би то време ближе одредиле, 1850. година се може претпоставити као горња хронолошка граница настанка. Евантуално, код пар примерака, датум настанка залази у шесту или седму деценију XIX века. Са друге стране, када су њихово стање и целовитост у питању, слика није у толикој мери хомогена. За тринаест можемо да кажемо да су у добром или задовољавајућем стању и да су комплетни. Девет не испуњава ниједан од ова два услова. Четири примерка су у добром стању али су некомплетни, док су два примерка комплетна али у незадовољавајућем стању. Само три пиштоља су у радном стању (И-4928, И-4929, И-4930), док три делимично задовољавају ово мерило.

Код скоро свих примерака, заједнички је (или је сличан) начин израде, а исто се односи и на материјале који су при истој употребљивани. Технике израде се свде на три главне: дрволивење, резање и брушење, док су челик, месинг и дрво преовлађујући када говоримо о коришћеним материјалима. Генерално преовлађују одређени моменти као што су глатка, челична, осмоугаоно фасетирана цев и повијена дрвена дршка различитог облика која се завршава дугметом, елипсастим или неким другим проширењем на крају. Изузетак у изради би били поменути двоцевни пиштољи. За разлику од осталих, одликују се једноставном али фином израдом без украсних мотива, осим у једном случају (И-4907; види следећу слику).

Овим пиштољима су заједничке и неке од занатских техника украшавања оружја. Можемо да издвојимо тауширање, дамасцирање и гравирање као преовлађујуће.³¹ У складу са тим, на њима појављују биљни, тачкасти, линијски, геометријски и спирални мотиви, ромбоиди, животињски и људски мотиви. Њихове димензије, такође, варирају. Дужина ових пиштоља се креће у распону од 21 цм до 52 цм, док се калибар креће у распону од 10 мм до 19 мм.

³⁰ Систем Августин је име добио по барону Виченцу Аугустину, директору бечког Арсенала. Механизам је, као обавезан за све родове аустријске војске, усвојен 21. децембра 1840. Систем Лоренц је име добио по аустријском потпоручнику, Јозефу Лоренцу, конструктору. Види: Branko Bogdanović, *Puške*, 46-48.

³¹ О занатским техникама украшавања оружја, види у: Драгутин Петровић, *Хладно оружје из збирки Градског музеја Вршац*, Вршац, Градски музеј Вршац, 2005, 18-20.

Слика 1. Пример механизма украшеној биљним мотивима.
Двоцевни пиштољ, И-4907. Градски музеј Вршац.

Слика 2. Пример механизма украшеној животињским мотивима.
И-4912. Градски музеј Вршац.

КАТАЛОГ ИЗАБРАНИХ ПИШТОЉА СА СИСТЕМОМ ПАЉЕЊА НА
КАПISЛУ ИЗ ИСТОРИЈСКЕ ЗБИРКЕ ГРАДСКОГ МУЗЕЈА У ВРШЦУ

Инв. број: И-4900

Материјал и техника израде: Гвожђе, месинг, челик; дрволивење, резање, брушење, тауширање.

Опис: Пиштољ на капислу. Првобитно је имао систем за паљење на кремен, а крајем XIX века је прерађен на капислу. Цев је челична, глатка, при дну осмоугаоно фасетирана и украшена таушираним преплетима, спиралама и цветним мотивима. Тауширани је део одвојен са четири попречне урезане линије од горњег дела цеви. Са десне стране цеви, при дну, причвршћен је систем за постављање каписле.

Стање/целовитост: Незадовољавајуће/не.

Место израде: Балкан.

Датирање: Прва половина XIX века.

Димензије: Дужина 44 цм; пречник (калибар) 15 мм.

Инв. број: И-4934

Материјал и техника израде: Дрво, челик; дрволивење, резање, брушење.

Опис: Двоцевни пиштољ на капислу. Цеви су челичне, осмоугаоне, причвршћене за главу пиштоља. Иза цеви, налазе се механизми за постављање каписли, а иза њих орози од челика, fine израде. Са доње стране, налазе се две обараче и браник од

челика. На цевима и глави, утиснут је број 18. Позади, дрвена дршка од ораховог дрвета, повијена на доле и заобљена.

Стање/целовитост: Добро/да.

Место израде: Аустрија.

Датирање: Прва половина XIX века.

Димензије: Дужина 29 цм; пречник (калибар) 14 мм.

Инв. број: И-4907

Материјал и техника израде: Гвожђе, челик, дрво; дрволивење, резање, брушење.

Опис: Двоцевни пиштољ на капислу. Цеви су челичне, округле, постављене водоравно, спојене су гвозденим ребром са горње стране. При врху ребра, налази се предњи нишан, а при дну обе цеви, систем за опаљивање каписле. Испод цеви, постављен је дрвени усадник, снабдевен дугметом забрављивање цеви. Са обе стране се налазе табани са орозима, украшени биљном орнаментиком. Кундак је дрвени, повијен је на доле. При дну постоји елипсасто испупчење са елипсастим дугметом са доње стране, које је украшено биљном орнаментиком. Обараче и браник су од гвожђа, такође украшени биљном орнаментиком.

Стање/целовитост: Добро/да.

Место израде: Аустрија.

Датирање: Прва половина XIX века.

Димензије: Дужина 35,5 цм; пречник (калибар) 14 мм.

Инв. број: И-4925

Материјал и техника израде: Челик, дрво, гвожђе; дрволивење, резање, брушење.

Опис: Пиштољ првобитно на кремен, а крајем XIX века је прерађен на капислу. Цев је челична, кратка, при дну осмоугаоно фасетирана. Са десне стране, при дну, налази се механизам за постављање каписле. Са доње стране, постоји усадник који има месингано лежиште за смештај арбије и са рукохватом чини целину. При дну рукохвата, постоји елипсаста гвоздена плоча. Са десне стране, налази се табан са орозом за испаљивање каписле. Браник је челични.

Стање/целовитост: Добро/да.

Место израде: Балкан.

Датирање: Прва половина XIX века.

Димензије: Дужина 23 цм; пречник (калибар) 14 мм.

Инв. број: И-4931

Материјал и техника израде: Челик, дрво; дрволивење, резање и брушење.

Опис: Цев челична, осмоугаона. Са горње стране, при дну, механизам за постављање каписле иза кога се налази ороз fine израде. Са доње стране главе, обарача и штитник од челика. Дршка израђена од ораховог дрвета, закривљена на доле и заобљена. Са десне стране главе и цеви, угравирана је ознака произвођача. Механизам за постављање каписле недостаје. Дршка је нешто пунија и светлије боје.

Стање/целовитост: Добро/недостаје механизам за постављање каписле.

Место израде: Аустрија.

Датирање: Прва половина XIX века.

Димензије: Дужина 21 цм; пречник (калибар) 10 мм.

Инв. број: И-4904

Материјал и техника израде: Гвожђе, месинг; дрволивење, резање, брушење.

Опис: Коњички пиштољ. Табан система „Augustin M-1842/44“. Цев челична, глатка, при дну бочно заравњена. Са доње стране, дрвени усадник који са кундаком чини целину. При врху, месингана пафта са усеком са горње стране и предњим нишаном на врху. Табан масиван, са орозом и системом за опаливање каписле. На дну кундака, месингани оков са елипсастом алком за качење. Обарача гвоздена са масивним месинганим штитником fine израде. Са горње стране урезано „ANNA OFSTERLEIN“. Слово М у продужетку, бочно постављено. Са десне стране, на табану, урезана мртвачка глава са укрштеним костима. На истом месту, број „853“.

Стање/целовитост: Добро/да.

Место израде: Аустрија.

Датирање: Половина XIX века.

Димензије: Дужина 43,5 цм; пречник (калибар) 17 мм.

Инв. број: И-4911

Материјал и техника израде: Гвожђе, месинг челик, дрво; дрволивење, резање, дамасцирање.

Опис: Цев челична, дамасцирана. При дну, са десне стране, механизам за постављање каписле, при врху предњи нишан. Са доње стране је дрвени усадник стилске израде са две месингане чауре у које је смештена дрвена арбија. Доња чаура има продужену плочицу декорисану спиралним елементима. Табан гвоздени, рељефно декорисан, иза којег је латинични натпис у луку „PRESPVRG“ или „PRES-BVRG“, нечитко је (Слово У је стилизовано па отуда личи на латинично V). Овде се мисли на Пресбург, односно Братиславу што је највероватније и место порекла

пиштоља. Испред ороза је представа детета са псом, изнад које је, такође, латинични натпис „DANIEL VACHOLT“. Ороз је гвоздени, стилски, веома ефектно израђен. Са супротне стране табана, лучна месингана плочица са рељефним представама људских и животињских ликова и спиралних орнамената. Кундак дрвени са лоптастим завршетком и рељефним месинганим оковом, декорисаним спиралном орнаментиком. Са задње стране кундака, аплицирана рељефна елипсаста месингана плочица, декорисана елипсастици и спиралним орнаментима. Обарача гвоздена, стилизована. Браник је од месинга и рељефно је декорисан елипсастици и спиралним орнаментима. У средини браника, у овалу, женско погрсеје. Са десне стране, пришрафљен комад коже браон боје.

Стање/целовитост: Добро/да.

Место израде: Братислава.

Датирање: Прва половина XIX века.

Димензије: Дужина 52 цм; пречник (калибар) 15 мм.

Инв. број: И-4910

Материјал и техника израде: Гвожђе, месинг; дрволивење, резање, тауширање.

Опис: Цев је челична, глатка, у доњој трећини осмоугаоно фасетирана и декорисана линијским орнаментима, изведеним техником тауширања. При дну, са десне стране, налази се систем за постављање каписле. При врху цеви смештен је предњи нишан од месинга. Са доње стране, дрвени усадник са две месингане чауре у које је смештена дрвена арбија. Табан и ороз су од челика, fine и елегантне израде. Са супротне стране, налази се издужена месингана плочица стилски израђена и обрušена, причвршћена са два завртња. Кундак је дрвени, повијен је на доле, а завршава се елипсастици испупчењем и месинганом плочицом на дну. Обарача је од гвожђа, а браник од месинга.

Стање/целовитост: Добро/да.

Место израде: Средња Европа.

Датирање: Прва половина XIX века.

Димензије: Дужина 39 цм; пречник (калибар) 13 мм.

Summary

COLLECTION OF PISTOLS WITH CAP MECHANISM (PERCUSSION PISTOLS) IN HISTORICAL CORPS OF THE TOWN MUSEUM IN VRŠAC

This work will be dealing with a bequest that is being kept in the Town Museum of Vršac. It considers a collection of pistols with percussion cap which are being preserved as a part of the Historical collection of the Museum.

In the late 18th and early 19th century weapons with flint ignition system, which have been in use for more than three centuries, were still the predominant type. However, in the early 19th century, thanks to Alexander John Forsyth, a Scottish priest from Belhelvie, weapon system with percussion cap, or percussion weapons were invented. During the first half of the 19th century intensive improvement of percussion mechanism was carried out by gunsmiths throughout the Europe and then the United States. Mid-century, because of its advantages over flint, European armies are slowly starting to abandon flint and move on to new systems. Admittedly, flint was still being used in sports weaponry. Nevertheless, the percussion mechanism and principles of its work laid the foundations of modern weaponry.

Specimens from Town Museum of Vršac are not only described in the main theoretical part of this work, but they are also processed in a separate catalogue section where they are displayed individually with their characteristics. The chronological framework of their origin can be safely placed in the 19th century. Although the majority is of the Austrian origin, there are some that were made in Slovakia and the Balkans. On some, decorative techniques were conducted. In addition to infantry, this collection also contains a few specimens that were used as equestrian weapons, as well as several two-barrel pistols. Catalogue section, which shows eight copies from museum of Vršac, consists of pictures and some of the main characteristics related to the guns: inventory number, material and production technique, description, condition and completeness, time and place of origin and dimensions.

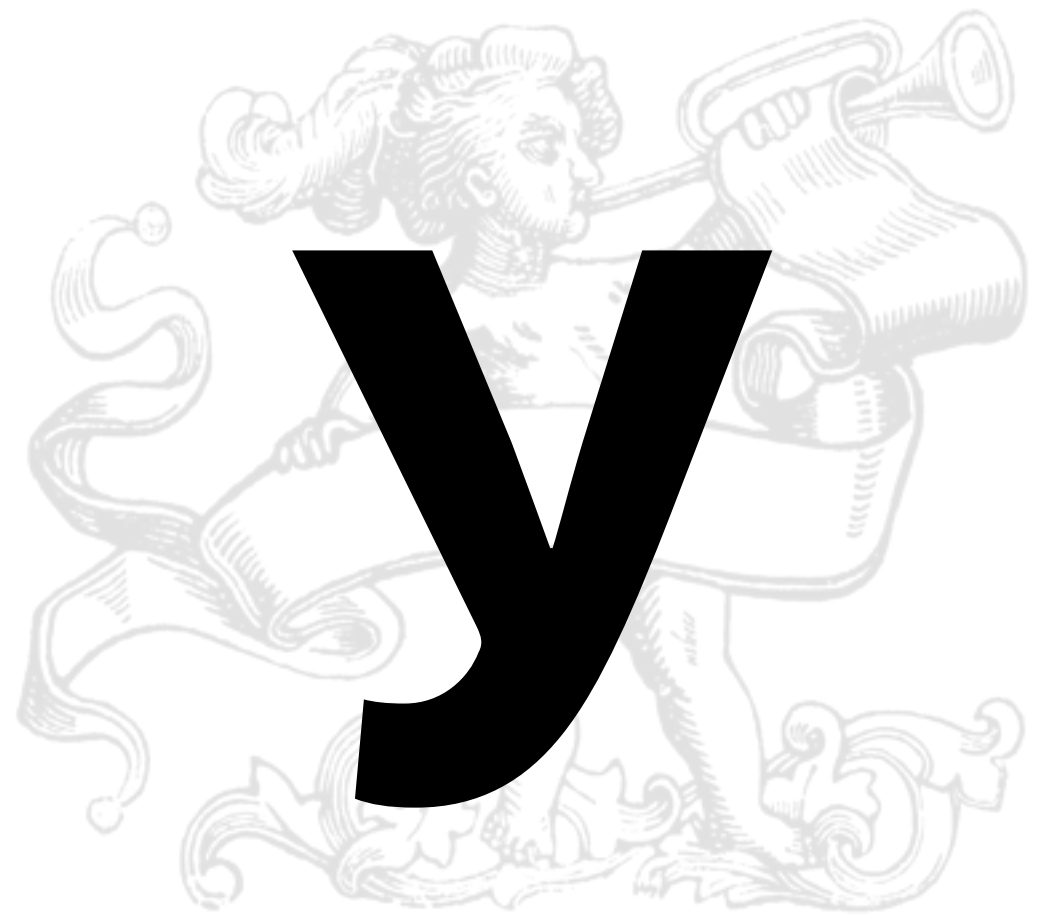
ЛИТЕРАТУРА

- Bogdanović, Branko. *Ilustrovana enciklopedija pištolja i revolvera sveta*, Beograd, Bata, 1990.
- Bogdanović, Branko. *Puške. Dva veka pušaka na teritoriji Jugoslavije*, Beograd, Sportinvest, 1990.
- Encyclopaedia Britannica, "Alexander John Forsyth. British inventor", <https://www.britannica.com/biography/Alexander-John-Forsyth> (преузето 29.7.2016.).
- Gažević, general-potpukovnik Nikola, gl. ur. *Vojna enciklopedija, knj. 4*, Beograd, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, 1972.
- Gazzeteer for Scotland, "Rev. Alexander John Forsyth 1769-1843", <http://www.scottish-places.info/people/famousfirst143.html> (преузето 28. 7. 2016).
- Greener, W. W. *The Gun and its Development*, New York, Charles Scribner's Sons, 1897.
- Hartman, Janez. *Lovačke puške nekad i sad*, Čakovec, RO Zrinski, 1988.

- Howard, Edward. "On a New Fulminating Mercury." u: *Philosophical Transactions of the Royal Society of London for the year MDCCC*, London, W. Bulmer & Co., 1800.
- Kinard, Jeff. *Pistols: An Illustrated History of Their Impact*, ABC-Clío, Santa Barbara- California, 2003.
- Memim Encyclopaedia, "Alexander John Forsyth", <http://memim.com/alexander-john-forsyth.html> (преузето 29. 7. 2016).
- Oxford Dictionary of National Biography, "Forsyth, Alexander John (1768–1843), inventor", <http://www.oxforddnb.com/view/article/9927> (преузето 31. 7. 2016.).
- Петровић, Драгутин. *Хладно оружје из збирки Градској музеја Вршац*, Вршац, Градски музеј Вршац, 2005.
- Ricketts, Howard. *Firearms, Pleasures & Treasures*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1962.
- Zhuk, A. B. *The illustrated Encyclopedia of Handguns. Pistols and Revolvers of the World, 1870 to 1995*, London, Greenhill Books, 1995.
- Bedford, Clay P. *The Forsyth Percussion System*, http://americansocietyoffarmscollectors.org/wp-content/uploads/2013/03/B019_Bedford.pdf (преузето 7. 8. 2016.).

ОСНОВНИ БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ

Аутор, Немања Цвићковић је рођен 13. 10. 1990. године у Вршцу. На Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, дипломирао је на Одсеку за историју, 2013. године, а мастер студије је успешно окончао 2016. године. Од 2015. године има и звање „кустос - историчар“. Интересују га истраживачки рад и рад у музеју.

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

Дејан Ворџић¹

НАРОДНИ МУЗЕЈ ЗРЕЊАНИН

ЗВОНО ИЗ 1757. ГОДИНЕ – ДАР ВЕНЦЕСЛАВА КЛЕА

Сажетак: У Народном музеју у Зрењанину чува се старо звоно изливено 1757. године од стране Антонија Цехентера у Будиму. Ктитор овог барокног звона био је имућни Бечкеречанин Венцеслав Кле, а намењено је било варошком Успенском храму. Звоно је приспело у Музеј непосредно пре или током Првог светског рата, где се и данас чува у оквиру Збирке примењене уметности. С обзиром на степен очуваности старих црквених звона на простору Србије, оно само по себи представља реткост.

Кључне речи: звоно, Велики Бечкерек, Успенски храм, ктитор, Народни музеј Зрењанин

На простору данашње Србије, стара црквена звона нису у великој мери сачувана, нити у довољној мери проучена. Из времена српске средњовековне државе остало је сачувано у музејима и манастирским ризницама више примерака из XV века, као што су *Родойова* из 1432, *Гриурово* из 1440. и *Градача звона* из 1454. године². Након пада деспотовине, уследиле су нестабилне историјске околности које су утицале на употребу звона при православним храмовима, па самим тим и њихову очуваност. Турска власт је на простору данашње Војводине и Србије у потпуности забранила коришћење звона. Један западни путописац је пролазећи Балканом у XVII веку забележио да су Турци изливали топове од звона скинутих са српских цркава³. У том периоду чест је био случај да се звона закопају и тако сачекају боље историјске прилике да би могла да се огласе. Са друге стране аустријске власти нису забрањивале коришћење звона, али су ипак ограничавале њихову употребу међу православцима и Србима⁴.

¹ dejanborkic@gmail.com

² Радмила Павићевић-Поповић, „Звоно“, *Повеља* бр. 2, XXXVII (2007). <http://www.ligrap.com/images/Zvona%20i%20epidemije%201.pdf> (преузето 11.07.2016)

³ Бојана Радојковић, *Старо српско златарство*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 1962, 46.

⁴ Ibid; Мирослав Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, Београд: Clio, 2006, 444.

На степен сачуваности звона на подручју Војводине и Баната, утицало је и реквирирање од стране аустроугарских власти, услед великих потреба за металом током Првог светског рата. Једно од најстаријих сачуваних звона из нововековног периода на подручју Војводине изливено је 1732. године у Грацу и потиче из православне цркве у Тителу⁵. Следеће по старини могло би бити управо старо звоно из 1757. године које се данас чува у Народном музеју у Зрењанину [Слика 1].

Сачувано бронзано звоно из зрењанинског Музеја састоји се од тела и главе са круном. На круни се издвајају четири полукружне ушке, које су благо извијене у простор. Звону недостаје клатно, али је очувана готово комплетна конструкција јарма од дрвета и кованог гвожђа. На јарму постоји чак и попречна пречага од дрвета за коју се везивао канап уз помоћ ког се звоно клатило. Пречник отвора звона је 39 цм, док је ширина јарма око 52 цм. Са једне стране звона постоји оштећење при ивици настало од ударца, док са друге има пукотину која се пружа по висини. Није у потпуности јасно када су ова оштећења могла настати.

Звоно је уобичајене форме са једноставним плитким профилацијама у доњем делу и декоративним фризом у горњем. Рељефна трака са ивицом у виду неправилних цикцак линија има барокни вегетабилни мотив. Средином фриза пружа се натпис аутора звона на немачком језику: *Goss mich Antoni Zechenter in Ofen 1757*. Овај драгоцен текст нам открива ко је, где и када излио звоно. Звоноливац Антони Цехентер био је активан у Будиму у периоду од 1723. до 1763. године, и за собом је оставио бројна звона широм некадашње Угарске. Најстарија звона овог мајстора из 1723/1724. године чувају се у Матијиној цркви у Будимпешти⁶.

По средини звона испод декоративног фриза урезан је натпис ктитора у курзиву на старословенском писму са лигатурама – *Венџъ Клеи*. Име Венцеслава Клеа познато нам је из старих Домовних протокола бечкеречких цркава. Године 1765, забележен је као Венцл, док је 1773. уписан као Вечеслав Клеи⁷. На основу структуре презимена можемо претпоставити да ктитор звона пореклом није припадао српском националном корпусу пре доласка у Бечкерек око 1750. године, а сам чин даривања звона био је вероватно повезан са Венцеславовим примањем православља⁸. Према подацима из Домовних протокола, у дому Венцеслава живело је десетак душа, а кућа се налазила у варошком делу града. Међу укућанима било је и двоје слуга, што нам говори о имућном материјалном стању ктитора. Венцеслав Кле је 1784. године био власник биртије, о чему сведочи податак из Матичне књиге

⁵ Петар Момировић, „Звоно из 1732. године Православне цркве у Тителу“, *Музеј примењене уметности: Зборник* бр. 28–29 (1984/1985), 105–110.

⁶ Margit Turok, „Szentöl szemben a harangokkal“, *Örökség évf.* XV (2011), 35–39. http://epa.oszk.hu/02100/02163/00044/pdf/ЕРА02163_ороксег_11_01-02.pdf (преузето 13.07.2016)

⁷ Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја XVIII века: Историја насеља и сџановништва*, Београд: Научна књига, 1955, 261, 273.

⁸ Uroš Jovanović, *Nacionalni borci za Jugoslaviju*, Veliki Bečkerек: Štamparija Dojković i Petrovački, 1930, 29. У биографији медицинара и жупанијског чиновника Саве Кле(е)а, написаној од стране Уроша Јовановића, наводи се податак да је његов деда Венцеслав поконио звоно Успенском храму поводом преласка у православље. Ктитор звона није могао бити његов деда Венцеслав, већ чукундеда који је носио идентично име. Прихватање православља од стране породице Кле десило се још средином XVIII века, што видимо из домовних протокола и матичних књига, а не у време живота Савиног деде.

умрлих, где је забележена смрт *Георгија: Биртиаша Венца Клеа*⁹. Очигледно је да је рано преминули Георгије водио биртију, или пак радио у њој, док се она налазила у власништву Венцеслава Клеа.

Постоји више показатеља да је звоно из Народног музеја у Зрењанину било намењено Успенском храму у некадашњој Кујунџијској (данас Светосавској) улици, чија градња је завршена 1746. године. Доградња ове првобитне цркве наставила се нешто касније зидањем звоника уз западно pročеље 1757. године и завршена је наредне године. Почетак градње звоника временски се у потпуности поклапа са годином изливања звона. Ако овом податку додамо и то да је ктитор звона живео у варошком делу града, тј. у непосредној близини цркве, можемо констатовати да је звоно било намењено управо овом храму, а не Ваведенском који се налазио у делу града познатом као Граднулица.

Приликом генералне визитације Темишварске епархије, када је протосинђел Арсеније Радивојевић посетио Успенски храм у Бечкереку 1758. године, остало је забележено да је црква поседовала два звона¹⁰. Друго веће звоно је такође било дар Венцеслава Клеа¹¹. Оно је избегло реквирирање, и налазило се у торњу Успенског храма све до краја двадесетих године XX века. Његова даља судбина није у потпуности расветљена и није познато да ли је остало у даљој употреби након набавке нова три звона из Мариборске ливнице августа 1930. године¹².

Почетком Првог светског рата у Великом Бечкереку је 1915. године пописано тринаест звона у власништву Српске православне цркве. Током 1916. године са цркви је скинуто од стране аустроугарских власти једанаест комада, а Успенском и Ваведенском храму је остављено по једно на коришћење, како би се задовољиле минималне потребе за верским и обредним активностима. Током друге половине 1917. године, накнадно су одузета још три мања звона (два гробљанска и једно из капеле). Постојала су и звона која су „насилно реквирирана“, а која, како се чини, нису била приказана у попису звона за одузимање, па је због тога Српска православна општина из Бечкерек писала молбу епархијској управи и министру богочасти да им се она врате. Од реквирирања су могла бити изузета звона која имају уметничку и историјску вредност, а постојала је и могућност да се на основу молбе црквене општине одређена одузета звона „унесу у Државни музеј као уметнички и историјски споменици“¹³. Претпоставка је да је управо овим путем звоно из 1757. године дошло у тадашњи Жупанијски музеј, а данас Народни музеј у Зрењанину.

Звоно се први пут јавља у инвентару Музеја из 1919. године, који је сачињен непосредно након Првог светског рата од стране жупанијског архивара Живана Јанкахидца, што само по себи значи да је звоно набављено за Музеј још у првим

⁹ ИАЗ, Матична књига Успенске цркве бр. 5, крштених (1784–1787), венчаних (1784–1804), умрлих (1784–1789), бр. 23.

¹⁰ Коста Димитријевић, Српски православни храмови, у *Петровград (Велики Бечкерек)*, уредник Александар М. Станојловић, Петровград: Штампарииа Толицки-Мартиниов, 1938, 117–125.

¹¹ Uroš Jovanović, *Nacionalni borci za Jugoslaviju*, Veliki Bečkerек: Štamparija Dojković i Petrovački, 1930, 29.

¹² Данило Кеџић, „Реквирирање звона српских православних храмова Темишварске епархије 1916–1917“, *Зборник Маџице српске за историју* бр. 59/60 (1999), 173–191.

¹³ *ibid.*

годинама његовог постојања¹⁴. Након овог, у то време релативно примитивног инвентарисања, звоно није стручно обрађивано. У периоду после Другог светског рата, док се Музеј налазио у *Јанковићевој кући*, звоно је било изложено на сталној поставци, о чему нам сведочи фотографија из документације Историјског одељења [Слика 2]. Преласком Музеја у данашњу зграду у Судотићевој улици 1966. године, звоно се нашло у депоу Историјског одељења. Лета 2016, оно је пренето у Збирку примењене уметности Уметничког одељења. Том приликом стручно је обрађено и уписано у Инвентарну књигу.

Слика 1

Слика 2

¹⁴ Милан Петров, „Музеј торонталске жупаније у Великом Бечкереку од оснивања до 1918. године“, *Рад војвођанских музеја* br. 15–17 (1968), 201–207.

Литература:

1. Димитријевић, Коста. Српски православни храмови. У *Пејровићраг (Велики Бечкерек)*. Уредник Александар М. Станојловић. Петровград: Штампарија Толицки-Мартинов, 1938.
2. Јовановић, Урош. *Nacionalni borci za Jugoslaviju*. Veliki Bečkerек: Štamparija Dojković i Petrovački, 1930.
3. Кецић, Данило. „Реквирирање звона српских православних храмова Темишварске епархије 1916–1917“. *Зборник Маџице српске за историју* бр. 59/60 (1999): 173–191.
4. Момировић, Петар. „Звоно из 1732. године Православне цркве у Тителу“. *Музеј примењене уметности: Зборник* бр. 28–29 (1984/1985): 105–110.
5. Павићевић-Поповић, Радмила. „Звоно“. *Повеља* бр. 2, XXXVII (2007). <http://www.ligrap.com/images/Zvona%20i%20epidemije%201.pdf> (преузето 11.07.2016)
6. Петров, Милан. „Музеј торонталске жупаније у Великом Бечкереку од оснивања до 1918. године“. *Рад војвођанских музеја* br. 15–17 (1968): 201–207.
7. Поповић, Душан Ј. *Срби у Банату до краја XVIII века: Историја насеља и становништва*. Београд: Научна књига, 1955.
8. Радојковић, Бојана. *Старо српско златарство*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1962.
9. Тимотијевић, Мирослав. *Рађање модерне приватности*. Београд: Clio, 2006.
10. Turok, Margit. „Szentöl szemben a harangokkal“. *Örökség évf.* XV (2011). http://epa.oszk.hu/02100/02163/00044/pdf/EPA02163_orokseg_11_01-02.pdf (преузето 13.07.2016)

Извори:

1. ИАЗ, Матична књига Успенске цркве бр. 5, крштених (1784–1787), венчаних (1784–1804), умрлих (1784–1789): бр. 23.

Скраћенице:

1. ИАЗ – Историјски архив Зрењанин

Summary

A BELL DATING FROM THE YEAR 1757 – A GIFT FROM VENCESLAV KLEE

The National Museum of Zrenjanin keeps the old bell that was cast in the year 1757 by Antoni Zechenter in Buda. The founder of this baroque bell was well-off Venceslav Klee from Bečkerек. The bell was made for the borough Dormination church whose construction was completed in 1746, but the construction of the bell tower followed in the year when the bell was cast. After many decades of its usage, the bell arrived at the museum, probably during the First World War, at the time of the requisition of church bells by the Austro-Hungarian authorities. After World War II, the bell was exposed at the permanent exhibition, and today it is kept within the Collection of the Applied Art. Taking into consideration the degree of preservation of ancient medieval and early modern church bells in the area of Serbia, this bell itself is a rarity.

Дамир Прашникар¹
НАРОДНИ МУЗЕЈ ПАНЧЕВО

О ИСТОРИЈАТУ СКУЛПТУРЕ СВЕТОГ ФЛОРИЈАНА У ПАНЧЕВУ

Сажетак: Чланак се бави истраживањем порекла скулптуре Светог Флоријана у Панчеву. Откривен је до сада непознат податак да је фигура изливена у чешкој железари у месту Бланско, из чега проистичу други закључци, као онај да је на истом месту постојала старија скулптура истог свеца, постављена 1813, затим да је постојећа постављена касније у току 19. века. У сарадњи с колегом из прашког Музеја утврђено је да је постојала серијска производња сличних скулптура, које су дистрибуиране широм Хабзбуршке монархије; пронађени су и други примерци исте фигуре у Аустрији, Чешкој, Словачкој и Румунији.

Кључне речи: Скулптура, Свети Флоријан, Чешка, Панчево, Бланско, Доминик Фернкорн, религиозна уметност.

Фигура Светог Флоријана је честа појава у градовима Хабзбуршке монархије, у којој је римокатоличка црква имала значајан удео у формирању јавног живота и јавних простора. Свети Флоријан је слављен као заштитник од пожара, а неретко и као патрон који је штитио пиваре и пиварство,² тако да није необично да се његова скулптура налази и у Панчеву, на истакнутом положају у централном делу града.

Ранија исцртавања о скулптури Светио Флоријана у Панчеву

Од литературе која се бави скулптуром Светог Флоријана у Панчеву, можемо првенствено поменути *Дневник панчевачкој самостјана* (као непосредни извор),³ *Уметничку топографију Панчева* Павла Васића,⁴ *Историју града Панчева* Феликса Милекера,⁵ *Историју Панчева* Миховила Томандла,⁶ монографију *Панчево на*

¹ damirprasnkar@gmail.com

² Anđelko Badurina i dr., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1979), 230.

³ *Dnevnik minoritskog samostana, ranije nazvanog 'Milosrdna devica Marija', a sada po Svetom Karlu Boromejskom osnovanog pod konventualnim minoritskim redom Svetog Franje Asiškog i pod zaštitom mađarskog pokrajinskog redovništva Svete Elizabete*, (Pančevo: Istorijски архив у Панчеву, 2005), 79.

⁴ Павле Васић, *Уметничка топографија Панчева* (Нови Сад: Матица српска, одељење за ликовне уметности, 1989), 192.

⁵ Срећко Милекер, *Историја града Панчева*, репринт издање (Панчево: Историјски архив у Панчеву, 1997), 71.

⁶ Миховил Томандл, *Историја Панчева* (Панчево: Историјски архив у Панчеву, 2003), 83.

стйарим разіледницама Милане Веиновић,⁷ монографију *Културно наслеђе Баната*.⁸ У наведеним делима скулптура се махом помиње без детаљнијег бављења питањем порекла, аутора, а време набавке и постављања најчешће се погрешно наводе, услед недостатка примарних извора који би указали на чињеницу да је постојећа скулптура овог заправо друга по реду.

Култ Свештој Флоријана; иконографија

Свети Флоријан је светац и мученик из 4. века. Према хагиографији, био је војник-ветеран у римској војсци, у области Норик (данашња Аустрија). У потаји је био хришћанин, и када су тадашњи прогонитељи хришћана намеравали да осуде четрдесет верника, лично се пријавио судији Аквилину како би и он био осуђен. Испрва је претучен, мучен гвозденим кукама, и напослетку бачен у реку Енс, с млинским каменом око врата. Касније је његово тело пронађено и похрањено у једној опатији у близини данашњег Линца у Аустрији.⁹

Према другој верзији, првобитна намера мучитеља била је да га спале на ломачи, али су се побојали да ће се он на пламеновима попети ка небу. Из овог разлога Свети Флоријан је стекао епитет заштитника од пожара.¹⁰ Ипак, ваља приметити да је ова поприлично слаба аналогија постала популарна тек у касном средњем веку, а представа Светог Флоријана који гаси пожар, по свему судећи, не појављује се пре петнаестог века.¹¹

Култ Светог Флоријана је знатно заступљен у римокатоличким земљама Средње Европе. Усвојен је за свеца-заштитника Пољске 1184, када је папа Луције III дозволио пољском краљу Казимиру да пренесе делове моштију у Краков.¹² Честа је била и пракса у породицама Баварске и Аустрије да се једноме од синова да име Флоријан, како би их светац штитио од ватрене стихије.¹³ У Аустрији и Јужној Немачкој, назив „флоријан“ се колоквијално користи за ватрогасца.¹⁴

⁷ Милана Веиновић, *Панчево на стйарим разіледницама 1898-1941* (Панчево: Завод за заштиту споменика културе у Панчеву, 2007), 75,77

⁸ Marian Mihăilă, ed., *Banat's Cultural Patrimony – A European Patrimony; Patrimoniul cultural al Banatului – un patrimoniu European; Културно наслеђе Баната – европско наслеђе* (Timișoara: Tempus, 2015), 283.

⁹ Bruno Krusch, ed., *Monumenta Germaniae Historica: Scriptorum Rerum Merovingicarum, T. III. Passiones Vitaeque Sanctorum Aevi Merovingici et Antiquiorum Aliquot* (Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1896), 65-71. <http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display.htm> (преузето 3. 9. 2016)

¹⁰ Catholic Online, „St. Florian“, http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=149 (преузето 24. 08. 2016)

¹¹ Carmen Gómez-Moreno, *Medieval art from private collections : a special exhibition at The Cloisters* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1968), <http://libmma.contentdm.oclc.org/cdm/ref/collection/p15324coll10/id/86482> (преузето 30. 08. 2016.), доступно и у штампаном облику, без пагинације.

¹² Catholic Online, „St. Florian“, http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=149 (преузето 24. 08. 2016)

¹³ Ibid.

¹⁴ <https://reliquarian.com/2013/07/27/saint-florian-saint-of-fire-and-flood/> (преузето 17. 09. 2016)

Свети Флоријан се у римокатоличкој иконографији најчешће представља на два начина. Први начин приказивања јесте Свети Флоријан као младић у римској униформи (понекад и средњовековном оклопу). У руци држи посуду из које излива воду на модел куће, цркве или града у пламену. Други, ређи начин представљања овог свеца јесте са млинским каменом везаним око врата, или истим таквим каменом негде у близини.¹⁵

Читалац *Дневника панчевачкој самостјана* не може да не примети учесталост пожара у овом пограничном граду велике империје. Панчево је кроз своју историју више пута претрпело намерне паљевине (као што је темељно турско разарање Панчева 1788) као и бројне ненамерне, тако да није случајност што је управо Свети Флоријан одабран као један од светаца-заштитника нашег града, заједно уз Светог Јована Непомука који га је штитио од друге, у овим крајевима честе непогоде – поплаве и заразе.

Скулптура Свештој Флоријана у Панчеву: историјат

Нема сумње да је прва скулптура Светог Флоријана постављена на овом месту 1813, како то наводи хроничар манастира Светог Карла Боромејског. Скулптура је постављена пред сам дан празновања овог свеца 4. маја, и освећена је уз служење римокатоличких црквених великодостојника Панчева и Беле Цркве, као и уз присуство бројног народа.¹⁶ Непосредно затим, 16. маја је освећена и скулптура Светог Јована Непомука.

С обзиром на то да су обе скулптуре наручене, постављене и освећене у исто време, вероватно је да потичу из исте мајсторске радионице. Без детаљнијег истраживања архивског материјала у самој цркви Светог Карла Боромејског, за сада није могуће рећи ништа о пореклу те првобитне две скулптуре.

Ослањајући се на *Дневник*, каснији историчари и хроничари Панчева погрешно сматрају да је култна статуа Светог Флоријана, коју данас видимо на раскрсници улица Војводе Радомира Путника и Цара Лазара, иста она која је постављена 1813. Насупрот овој теорији говоре нам три чињенице: ливница која је израдила садашњу скулптуру није радила монументалне фигуре пре 1821; како смо већ поменули, првобитна скулптура је највероватније била скромнија по стилу, материјалу и изведби, попут Светог Јована Непомука; ако упоредимо године постављања осталих фигура Светог Флоријана (идентичне израде, у Чешкој и околним крајевима), постаје још јасније да данашња скулптура није она првобитна.

Римокатоличка црквена општина у Панчеву је, по свему судећи, у другој половини 19. века наручила нову скулптуру Светог Флоријана, и она је постављена на месту на коме се и данас налази. У *Дневнику* не можемо прочитати извештај о постављању нове скулптуре, пошто је из оригиналног списка ове веома вредне хронике истргнут цео низ страница који се бави Буном 1848, као и периодом Баховог апсолутизма.¹⁷

¹⁵ Ibid.

¹⁶ *Дневник*, 79. Од средине па до краја 19. века, Улица цара Лазара носи име *Floriani Gasse*.

¹⁷ Миховил Томандл, *Панчево за време Првој свештој рајџа и Унишћење њрију монографија у Панчеву њосле ослобођења 1918. љодине* (Панчево: Историјски архив у Панчеву, 2014), 83.

Панчевачки Свети Флоријан изливен је у железари Бланско, у истоименом граду у Чешкој (Моравска област). На ту чињеницу нам указује и натпис „Blansko“ на четвртастој постољу скулптуре. Треба напоменути да ово није једини примерак овакве монументалне фигуре: истоветне се налазе у чешким градовима Брно (предграђе Кралово Поле; Brno - Královo Pole, постављена 1870.),¹⁸ Велики Мезиричи (Velké Meziříčí, постављена 1889–1890.), Фридек (Frýdek, постављена 1894.), Рајец у Словачкој (Rájec, постављена 1888), у Аустрији Лунц-ам-Зе на мосту Тепербрике (Lunz-Am-See, Töpperbrücke, постављена после 1861), као и у Араду у Румунији (постављена 1869.). Иста фигура мањег формата налази се у граду Бланско.¹⁹ Занимљиво је да је те 1894. фигура у Фридеку постављена на камено постоље с чесмом које датира из 1863, а да је у Великим Мезиричима (слично Панчеву) уклоњена претходна камена скулптура истог свеца и постављена нова.²⁰

Поменуте скулптуре су данас различито третиране; неке су обојене, на неким су акцентовани само поједини детаљи, док све имају различите постаменте.

Током деветнаестог века, у железари Бланско деловало је више уметника мањег и већег утицаја, који су израђивали моделе за ливење. Међу њима ваља поменути вајаре Франца Антона Цаунера, Јохана Мартина Фишера, Јохана Непомука Шалера и Антона Доминика Фернкорна (Franz Anton Zauner, Johann Martin Fischer, Johann Nepomuk Schaller, Anton Dominik Fernkorn).²¹ Претпоставка Јинджиха Челадина (Jindřich Čeladín), кустоса историчара уметности и истраживача уметничке скулптуре железаре Бланско, јесте да је фигура Светог Флоријана управо дело бечког вајара Антона Фернкорна (1813-1878).²² Основана претпоставка заснива се на годинама деловања Фернкорна у Бланску, као и на стилско-уметничкој сродности Светог Флоријана и групе фигура из митолошке *Песме о Нибелунзима*, за коју се поуздано зна да је Фернкорново дело.²³ Илустрације у прилогу се налазе у истом каталогу који је издала ливница Бланско, за потребе наручивања скулптура.

Фигура се налази на сложеном постаменту од вештачког камена. Постамент је окружен са четири камена стуба заобљеног врха; стубови су повезани масивним украсним ланцем који је израдио панчевачки мајстор Грамберг.²⁴ Занимљиво је поредити садашње стање постамента и стубова с оним које можемо видети на фотографији с почетка 20. века. Јасно се уочава да је постамент имао степеник при дну, док су стубићи били виши него данас. Разлике су настале услед утоњавања

¹⁸ Скулптура у Брну се разликује од осталих по једном детаљу – кућа у пламену, коју светац гаси, постављена је на постамент.

¹⁹ Детаљније о ливници, историјату и уметничким радовима насталим у њој: Jindřich Čeladín, *Dekoratívni a užitková litina 19. a 20. století*, издање Muzeum Blanenska, <http://www.muzeum-blansko.cz/expozice/litina/> (преузето 21. 01. 2016), као и на: Jindřich Čeladín, *Blanenská umělecká litina 1-6*, <http://www.blanensko.cz/clanky/detail/blanenska-umelecka-litina-6-dil.htm> (преузето 21. 01. 2016).

²⁰ Jindřich Čeladín, и-мејл порука Дамиру Прашникару, 28. 01. 2016.

²¹ Jindřich Čeladín, *Dekoratívni a užitková litina 19. a 20. století*, издање Muzeum Blanenska, <http://www.muzeum-blansko.cz/expozice/litina/> (преузето 21. 01. 2016)

²² Jindřich Čeladín, e-mail порука Дамиру Прашникару, 26. 01. 2016.

²³ Упоредити нарочито став јунака Хагена и лик Дитриха (трећа и пета фигура на табли *Nibelungen Lied*).

²⁴ *Културно наслеђе Баната*, 283

постаменту у тло, као и изградом нових основа (стопа) за стубове, које првобитно нису постојале.

Фигура је израђена од гвожђа и висине је веће од природне (233 цм)²⁵. Свети Флоријан је представљен као младић с брадом, одевен у римску легионарску одору, са шлемом и перјаницом (*scuta*), огртачем (*paludamentum*), попречним грудним појасем за мач (*balteus*), прсним оклопом (*lorica*), туником и војничким чизмама (*caligae*). О појасу му је кратки мач који се завршава корицама у облику тролиста. Туника му је дискретно украшена мотивом меандра. Стоји у природном контрапосту, с једном подигнутом руком која се ослања на копље-барјак. Другом руком излива врч воде на минијатурну кућу обухваћену пламеном.

Став фигуре, као и смиреност израза лица, лишени било какве барокне узнемирености, подсећају на римски идеал равнотеже тела и духа, с реминисценцијама на репрезентативну царску скулптуру.

Ова скулптура је 2007. утврђена за споменик културе.²⁶ Више пута је прошла конзерваторско-рестаураторски третман, а последњи пут 2015. Панчевци Светог Флоријана (или „ватрогасца“, како га још зову), сматрају једним од карактеристичних визуелних симбола свога града.

Закључак

Упркос честом помињању 1813. (као године у којој је постављена култна фигура Светог Флоријана, на углу улица Војводе Радомира Путника и Цара Лазара), морамо закључити да је поменута скулптура највероватније постављена у другој половини 19. века. На њеном месту се раније налазила старија скулптура истог свеца, вероватно визуелно ближа скулптури Светог Јована Непомука, који и данас стоји у ниши на углу Старе панчевачке пиваре.

Скулптура Светог Флоријана израђена је у чешкој (моравској) радионици у граду Бланско, где је била само једна од масовно израђиваних култних статуа. Скулптуре из ове железаре нуђене су у каталозима и дистрибуиране широм Хабзбуршке монархије. Из тог разлога, панчевачки Свети Флоријан има своје „двојнике“ у више места у Чешкој, Словачкој, Аустрији и Румунији. Није познато име уметника који је заслужан за израду модела за ову скулптуру, али се на основу аналогија претпоставља да је у питању аустријски скулптор Антон Фернкорн.

²⁵ Исто.

²⁶ *Службени гласник Републике Србије*, бр. 73 (2007).

Слика 1. Кайјалој железаре Бланско с краја 19. века, табла 46, различитие религиозна фигуре римокатоличких светица.

Слика 2. Кайјалој железаре Бланско с краја 19. века, табла 42. Јунаци из Песме о Нибелунзима, аутора Анџона Доминика Фернкорна.

Слика 3. Велики Мезиричи, Чешка.

◀ Слика 4. Луниц-Ам-Зе, Тејербрике, Аустрија.

▲ Слика 5. Брно, Кралово Поле, Чешка

Слика 6.
Фридек, Чешка.

Слика 8.
Арад, Румунија.

Слика 7.
Рајец, Словачка.

Слика 9.
Панчево, Србија (стара разпедница).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Badurina, Anđelko, Branko Fučić, Marijan Grgić, Radovan Ivančević, Emilijan Cevc, Mitar Dragutinac, Dragutin Nežić, Doris Baričević. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1979.
2. Васић, Павле. *Умјетничка иконографија Панчева*. Нови Сад: Матица српска, одељење за ликовне уметности, 1989.
3. Веиновић, Милана. *Панчево на сликарим разгледницама 1898-1941*. Панчево: Завод за заштиту споменика културе у Панчеву, 2007.
4. Gómez-Moreno, Carmen. *Medieval art from private collections: a special exhibition at The Cloisters*. New York: The Metropolitan Museum of Art. <http://libmma.contentdm.oclc.org/cdm/ref/collection/p15324coll10/id/86482> (преузето 30. 08. 2016.), доступно и у штампаном облику.
5. *Dnevnik minoritskog samostana, ranije nazvanog 'Milosrdna devica Marija', a sada po Svetom Karlu Boromejskom osnovanog pod konventualnim minoritskim redom Svetog Franje Asiškog i pod zaštitom mađarskog pokrajinskog redovništva Svete Elizabete*. Pančevo: Istorijski arhiv u Pančevu, 2005.
6. Krusch, Bruno. *Monumenta Germaniae Historica: Scriptorum Rerum Merovingicarum, T. III. Passiones Vitaeque Sanctorum Aevi Merovingici et Antiquiorum Aliquot*. Hanover: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1896. <http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display.htm> (преузето 3. 9. 2016.)
7. Милекер, Срећко. *Историја града Панчева* (репринт издање). Панчево: Историјски архив у Панчеву, 1997.
8. Mihăilă, Marian, ed. *Banat's Cultural Patrimony – A European Patrimony; Patrimoniul cultural al Banatului – un patrimoniu European; Културно наслеђе Баната – европско наслеђе*. Timișoara: Tempus, 2015.
9. Reliquarian, „Saint Florian: Saint of fire and flood“, <https://reliquarian.com/2013/07/27/saint-florian-saint-of-fire-and-flood/> (preuzeto 17. 09. 2016.).
10. Томандл, Миховил. *Историја Панчева*. Панчево: Историјски архив у Панчеву, 2003.
11. Томандл, Миховил. *Панчево за време Првој свейској раји и Унишћење ирију монографија у Панчеву после ослобођења 1918. године*. Панчево: Историјски архив у Панчеву, 2014.
12. Catholic Online, „St. Florian“, http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=149 (преузето 24. 08. 2016.).
13. Čeladín, Jindřich, *Blanenská umělecká litina 1-6*, <http://www.blanensko.cz/clanky/detail/blanenska-umelecka-litina-6-dil.htm> (преузето 21. 01. 2016.).
14. Čeladín, Jindřich, *Dekoratívni a užitková litina 19. a 20. století*, издање Muzeum Blanenska, <http://www.muzeum-blansko.cz/expozice/litina/> (преузето 21. 01. 2016.).

За фотграфије се захваљујем колеџи Јинджиху Челадину из Прашкој музеја.

Скраћенице у тексту:

Dnevnik: *Dnevnik minoritskog samostana, ranije nazvanog 'Milosrdna devica Marija', a sada po Svetom Karlu Boromejskom osnovanog pod konventualnim minoritskim redom Svetog Franje Asiškog i pod zaštitom mađarskog pokrajinskog redovništva Svete Elizabete*, (Pančevo: Istorijski arhiv u Pančevu, 2005)

Културно наслеђе Баната: Marian Mihăilă, ed, *Banat's Cultural Patrimony – A European Patrimony; Patrimoniul cultural al Banatului – un patrimoniu European; Културно наслеђе Баната – европско наслеђе* (Timișoara: Tempus, 2015)

Summary

ABOUT THE HISTORY OF THE SCULPTURE OF ST. FLORIAN IN PANČEVO

This article investigates the origin of the sculpture of St. Florian in Pančevo. So far unknown fact was discovered that the figure was cast in the Czech steelworks in Blansko, which brings us to other conclusions such as that there was in the same place an older sculpture of the same saint, put up in 1813, and that the existing one was set later in the 19th century. In the cooperation with the colleague from the Prague Museum it was established that there was a mass production of similar sculptures, which were distributed throughout the Habsburg Monarchy; other examples of the same figure were discovered in Austria, the Czech Republic, Slovakia and Romania.

Јелена Стојановић
ГРАДСКИ МУЗЕЈ ВРШАЦ¹

ДВОРЦИ И ПАРКОВИ У БАНАТУ – ЗАБОРАВЉЕНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

Сажетак: У раду су представљени дворци и њихови паркови, који су настајали између 18. и 20. века на подручју Баната. Грађени су у различитим стилевима који припадају прелазном периоду, од барока ка класицизму, до појаве обележја „историцизма“ и „еклектицизма“, а представљали су усамљена и бајковита места за луксузно становање. Ови велелепни комплекси улазе у скупину непокретних културних добара и у своме данашњем облику, садржају и суштини имају особине које означавамо као историјску, научну, уметничку, културну и етнографску вредност. Иако су данас у великој мери запуштени и препуштени неадекватној намени и забораву, представљају велики културни и туристички потенцијал, који би адекватном валоризацијом и ревитализацијом поново засијао у пуном светлу и представљао понос, као што је то случај са споменицима културе из ове скупине широм Европе. Циљ рада је скретање пажње на уметничко-естетске и архитектонско-амбијенталне особине ових комплекса, на њихов значај као културног наслеђа и потребе да се оно заштити и сачува, а такође истакнут је и њихов велики туристички потенцијал.

Кључне речи: дворци и паркови, Војводина, Банат, културно наслеђе, грађевинарство и вршна уметност

УВОД

Богато културно наслеђе Војводине, оличено у покретним и непокретним културним добрима, представља сведочанство о настанку, смењивању и узајамном прожимању цивилизација и различитих остатака материјалне културе на овим просторима. Узевши то у обзир, не чуди чињеница да су на територији Војводине регистрована 424 непокретна културна добра од којих су 65 од изузетног, а 359 од великог значаја. Према својим својствима подељена су на: споменике културе, археолошка налазишта, просторно-културно-историјске целине и знаменита места.

Међу споменицима културе веома значајно, али не тако промовисано место заузимају дворци и летњиковци са својим парковима. Настајали су од 18. до 20. века, па су и стилови грађења различити и припадају прелазном периоду од барока ка класицизму, до појаве обележја „историцизма“, и „еклектицизма“, а представљали су усамљена и бајковита места за луксузно становање, одмор и забаву некадашњих племићких, велепоседничких, војних, трговачких и занатских породица тадашње Аустроугарске монархије. Поседну вредност и привлачност чини њихово јединство са природом у виду уређеног окружења које обезбеђује мир

¹ jelenaz.stojanovic@gmail.com

и изолованост од урбаности и стресне природе живота у градовима. Упркос својој лепоти и инспиративности вероватно ће заувек остати у великој мери тајна, а све због недостатка писаних докумената.

Широм Европе изузетна пажња се придаје дворцима и њиховим парковима као одличном туристичком потенцијалу и издвајају се значајна средства за њих. На подручју бивше Југославије, по карактеру слична здања, иако веома елегантна и лепа, имају мало другачији третман. Након својинске и друштвене трансформације после Другог светског рата, долази до наглог пропадања двораца на подручју Војводине јер се нису спровели крупни кораци како би они сачували свој реноме и живели раме уз раме са својим рођацима расутиим по Европи. Штавише, мали део шире јавности и зна да овакво богатство постоји у Војводини јер су дворци слабо промовисани.

На другим територијама широм бившег југословенског региона ситуација је нешто боља. Рецимо, у Хрватској и знатно боља, што потврђују многобројни дворци који су ревитализовани и укључени у туристичку понуду веома интересантног садржаја. Још 1970. године у Хрватском заводу за заштиту споменика културе објављен је елаборат – Дворци и курије северне Хрватске,² у коме су обухваћени сви заштићени дворци са овог подручја, а који је публикован како би и шира јавност била упозната са њима. Само споменута прича о хрватским дворцима говори да је ипак боље бављење проблемом могуће спроводити, иако проблематика још није затворена ни на тим просторима. Поред тога, дворци у Хрватској, као и дворци у Мађарској и Румунији могу нам послужити и за поређење општих карактеристика у циљу расветљавања целокупног фонда.

Према евиденцији Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду на подручју АП Војводине евидентирано је преко шездесет двораца, од којих се највећи број налази на територији Баната.³ Четири су проглашена за културна добра од изузетног значаја (Челарево, Сремски Карловци – Патријаршијски двор, Вршац – Владичански двор, Нови Сад – Владичански двор), за културна добра од великог значаја проглашено је њих двадесет и један (Фантаст код Бечеја, Бајша, Кулпин, Велико Средиште(2), Влајковац, Ечка, Соколац, Ново Милошево, Нови Кнежевац(3), Стари Лец(2), Капетаново, Сочица, Хајдучица, Рума, Конак, Голубинци, Сремска Каменица, Алекса Шантић). Три су значајна културна добра, а њих десет је евидентирано и чека решење о заштити (Темерин, Чока, Футог, Беочин, Бачко село...)⁴ Сви поменути дворци по замисли припадају истој скупини, осим Патријаршијског двора у Сремским Карловцима, Владичанског двора у Вршцу и Владичанског двора у Новом Саду, који се по намени и историјату не уклапају у нашу причу, те их и није задесила иста судбина као све остале, који су у више наврата мењали своју намену, да би данас она била веома разнолика и кретала се од туристичко-угоститељских објеката (Фантаст, Ечка), пољопривредних имања и комбината (Сочица, Хајдучица, Стари Лец) до основних и средњих школа (Велико Средиште, Конак, Темерин и Футог) и фабричких производних погона.

² Adela Horvat, Štefica Habunek- Moravac, Nada Aleksić, Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1970., <http://www.katalog.kgz.hr> (посећено 20.09.2016.)

³ Види: <http://www.pzzzsk.rs> (посећено 15.05.2016.)

⁴ Исто

НАСТАНАК СИМБИОЗЕ ДВОРАЦА И ПАРКОВА У БАНАТУ

Уопштено и типолошки гледано, од антике па до данас, дворци су објекти намењени повременим или сталним боравцима (становању, одмору и забави) виших и богатијих друштвених слојева. Заједно са својим парковима чине велелепне комплексе тј. представљају спој вртне и градитељске делатности, који је као идеја формиран у ренесанси и пренет у касније епохе широм Италије и других земаља, а можемо их срести и у данашњој Србији, тачније у њеној покрајини Војводини (највише у Банату). На овом подручју у периоду од 18. до 20. века дворци и њихови паркови ницали су у уској вези са друштвеним раслојавањем и историјским околностима насталим након одласка Турака из ових крајева и успостављања аустријске државне администрације и формирања ситног племства, те представљају место њиховог становања и сведоче по бројним легендама о њиховом начину живота.

„Државно уређење које је почивало на феудалним односима, где су велики поседници били држава, црква и старо племство, већ по ослобођењу крајева северно од Саве и Дунава постепено се мењало, услед успостављања Војне границе, запоседања запуштене и необрађене земље у Банату и Бачкој, колонизације досељеника из Аустрије и Немачке, доделе великих површина земље и племићких титула заслужним ратницима који су били у служби аустријског двора, те распродаје земљишта богатим грађанима и новонасталом племству и властели“⁵

„Банатом је по одласку Турака прво управљао војни заповедник, а од 1751. године цивилна управа коморе, Земаљска администрација. На овом простору је у ствари, Комора (односно цар) била једини власник државне земље. Сви становници Баната, изузев граничара, били су коморски поданици. Тек након 1779. године када је Банат инкорпориран Угарској и када су створене жупаније: Торонталска, Тамишка и Карансебешка, одржане су, 1781. и 1782. године, лицитације коморских добара и на првој лицитацији продато је 22 пустаре“⁶

Велика имања, комплекси земљишта од неколико десетина или стотина јутара земље продавана су, али и додељивана, у прво време за војне заслуге, а затим и по другим начелима: породицама митрополита и епископа, високим чиновницима, успешним пословним људима, трговцима, па и уметницима. Управо на тим имањима „грађени су у периоду од 1770-их до краја 19. и првих деценија 20. века, у стилским својствима која припадају прелазном периоду од барока ка класицизму (крај 18. века), највише класицизму (од 1820-их до 1860) до појаве обележја „историцизма“ и „еклектике“ (друга половина 19. и крај 19. века). По архитектонској замисли и остварењу, они су или монументални спратни објекти, или високо партерни, већином са класицистичким портиком“⁷

Архитекте ангажоване за пројектовање и изградњу двораца и уређење паркова, мајстори ангажовани за израду вртно-архитектонских елемената, као и набавка садног материјала углавном су били из Пеште, Беча или Темишвара, великих културних и економских центара тога времена. Оваквих паркова око двораца

⁵ Оливера Милановић-Јовић, Дворци у Банату, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр.17, Нови Сад, 1994., 53.

⁶ Душан Поповић, Племство, Војводина 2, Нови Сад, 1940., 117.

⁷ Оливера Милановић-Јовић, Дворци у Банату, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр. 17, Нови Сад, 1994., 54.

на имањима велепоседника највише је сачувано у Јужном Банату. Сви паркови подигнути око оваквих грађевина углавном су били слично организовани. Били су пројектовани у мешовитом стилу, са истакнутим репрезентативним особинама које су наглашавале богатство и висок друштвени положај власника имања и истицали архитектуру грађевине. Делове око двораца украшавали су богати цветни партери у класичном (француском) стилу са наглашеном геометријом, док је највећи део парка био организован пејзажно (у енглеском стилу вртне уметности) са високим стаблима лишћарских и четинарских врста, пространим травњацима и бројним шетним стазама и одмориштима. Ови паркови били су богато украшени вртно-архитектонским елементима и често су садржали различите типичне објекте. У њима су биле заступљене водене површине, рибњаци, мала језера или потоци, стакленици за узгој декоративних биљака, ледаре и др. Осим аутохтоне дендрофлоре, значајно место у овим парковима заузимају егзотичне дрвенасте врсте.

Од великог броја двораца данас је остао сачуван у солидном стању мањи број. Многи од њих су порушени после Другог светског рата, када је тадашња, нова власт желела да уништи све што је било везано за аристократију и лично богатство људи. Неки од сачуваних двораца претворени су у школе, а неки су дати на управљање зградама и предузећима која се у њима налазе и данас, у неке није улагано и данас су у веома лошем стању, те је стога њихова ревитализација и уврштавање у туристичку и културну понуду и била тема Међународне конференције Дворци и летњиковци Војводине, одржане у дворцу Дунђерски у Бечеју 29. маја 2009. године.

ПРЕГЛЕД ДВОРАЦА И ЊИХОВИХ ПАРКОВА У БАНАТУ

Ако се којим случајем нађемо у селу Хајдучица, наићи ћемо на дворец Дамаскин који крије тајну о успону и паду чувене породице Дунђерски, о њиховим судбинама, интригама, љубавима, о Ленки, ћерки Лазара Дунђерског, чија је лепота инспирисала многе уметнике да творе ремек-дела.

Дворец Дамаскин (слика 1) добио је име по Иштвану Дамаскину који је основао село 1829. године и саградио дворец. По подацима које је објавио професор Михал Рапош⁸, Лазар Дунђерски је 1901. године купио имање са већ изграђеним дворцем и преуредио га је у класицистичком стилу, направио је купатила и увео парно грејање, а касније га је поклонио ћерки Олги у мираз. Улаз дворца украшавају четири стуба у дорском стилу, а проласком кроз улазна, двокрилна врата, улази се у хол и свечану салу из које се преко терасе излази у парк у чијем склопу се налази и језеро, које је данас претворено у базен. Парк је уређен и лепо негован са доста ретког дрвећа које је са својих путовања по свету доносио Влада Илић, Олгин муж. Дворец је заједно са парком стављен под заштиту као споменик културе, данас се налази у власништву Пољопривредног предузећа „Хајдучица“, а служи и као место где се обављају венчања. Без обзира на време настанка, ово здање гаји нераскидиву везу са прошлошћу. Још су живи мештани који се сећају раскошних балова, са пуно хране и пића, који су упућивали на буран ноћни живот, као и на већим дворцима у Аустроугарској монархији.

Слика 1. Дворец Дамаскин у Хајдучици

⁸ Види: [http:// www.plandiste-opstina.rs](http://www.plandiste-opstina.rs) (посећено 10.09.2016.)

Дворац Соколац (слика 2) код Новог Бечеја изградио је Лазар Дунђерски у последњим деценијама 19. века. Добила га је у мираз Лазарева ћерка Емилија. Зграда је приземни слободностојећи објекат у пространом парку. У основи је издужени правоугаоник са наглашеним улазним портиком и колским прилазом. Архитекта је до детаља спровео основне одлике класицистичког стила. Данас је у доста лошем стању, иако је део приватне својине и има спомен-собу Ленке Дунђерски са доста сребра, уметничких слика и старог намештаја.⁹

Слика 2. Дворац Соколац у Новом Бечеју

У селу Ечка, у околини Зрењанина, налазио се Лукачев дворац. Подигао га је између 1782. и 1783. године гроф Лазар Лукач, који је земљу купио од Марије Терезије. Садашњи дворац (слика 3), зидан 1816-1820, подигао је Лукачев син Агоштон.¹⁰ Окружује га парк од 17 хектара са столетним стаблима. Најзначајнији гост у овом дворцу био је цар Фрања Јосиф, а на отварању 29. августа 1820. гроф Естерхази је са собом довео тада деветогодишњег Франца Листа да музицира. Касније је Агоштонов зет, Харанкурт, вршио мање преправке на дворцу. У близини се налази уметничка колонија која броји више од 2.500 уметничких дела. Данас је претворен у хотел „Каштел“.

⁹ Душан Видосављевић, Дворци Војводине, Београд, 2007., 40.

¹⁰ Исто, 34.

Слика 3. Лукачев дворац у Ечки

Већу пажњу историчара уметности привлачи архитектура дворца породице Сервијски у Новом Кнежевцу, саграђеног 1793. године.¹¹ (слика 4.) По својим димензијама, спратношћу и решењем фасада, улази у групу већих и раскошних грађевина. Изграђен је као слободностојећа једносратна грађевина правоугаоне

Слика 4. Дворац Сервијски у Новом Кнежевцу

¹¹ Оливера Милановић-Јовић, Дворци у Банату, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр. 17, Нови Сад, 1944, 55.

Слика 5. Дворац Карачоњи у Новом Милошеву

основе, са мансардним узвишењем средњег дела крова који овој петој фасади даје одмерену разуђеност. Изгледа импозантно и свечано са својом декорацијом од кованог гвожђа. У дворцу је била смештена библиотека, као и старобечки и мајсенски порцелан, врло лепа комада кованог сребра, предмети од бронзе, стари намештај, графика и богата збирка оружја. Имање је наследио син Марка Сервијског, Ђорђе, који се помиње као власник 1838. године.¹² Након њега, низали су се бројни власници, да би га на крају наследила нећака Катарина, прво удата за Шулпеа, а потом за Лукача. Наследници Катарине Шулпе били су чланови породице Талијан, који су саградили још два објекта у Новом Кнежевцу. Један је саградио Андрија Талијан, а други барон Федор Фелић 1856. године. Оба су припала Бели Талијану.¹³

Породица Карачоњи била је власница имања у Беодри, данас спојеног са Новим Милошевом. Дворац Карачоњи у Беодри (слика 5) изграђен је 1842-1846. године у доследно спроведеном класицистичком стилу, као и сви помоћни економски објекти у склопу имања, а подигао га је Лајош Карачоњи.¹⁴ Као и дворац у Новом Кнежевцу, грађевина је једносратна, а дворишна фасада са низом дорских стубова у приземљу, јонских на спрату, са наглашеним хоризонталним венцем у средини и атиком над централним делом, такође одаје у основи сличну архитектонску концепцију као претходни, а имао је и збирку уметничких предмета и богату библиотеку.¹⁵ Помоћни економски објекти: коњушнице, штале, магацини и одељења за послугу

¹² Исто

¹³ Исто, 55.,56.

¹⁴ Исто, 56.

¹⁵ Исто

заједно са главном зградом чине архитектонски и стилски јединствен и добро усклађен комплекс. После Другог светског рата у дворцу је био дом за незбринуту децу, поправни дом и основна школа, а након тога и хемијска индустрија „Хином“. Изнутра је дворац преправљен за потребе фабрике, али није комплетно и адекватно реновиран. Са задње стране фасада је у прилично лошем стању.

Постојао је и други дворац у Беодри који је порушен, а изградио га је Лајошев брат, Ласло Карачоњи, између 1838. и 1842. године.

Слика 6. Дворац Капетаново код Старај Леца

Дворац Капетаново (слика 6) подигао је 1904. године велепоседник Бела Ботка. Нешто касније суочен са великим финансијским проблемима, продаје га Немцу Маију чија се ћерка удаје за Милана Капетанова, по коме замак и носи име Капетаново.¹⁶ Дворац се данас налази у приватном власништву.

Саграђен је у духу псеудосредњовековног замка и скромних је димензија. Својим настанком значајан је за друштвено-историјске и културне прилике тог времена, а у односу на споменички фонд представља редак примерак.

Најближе насеље дворцу Капетаново је Стари Лец. То је мало место у некадашњој пустари, која је почетком 19. века припадала Лајошу Барачу. Крајем 19. и почетком 20. века овде су поседници чланови породице Пала Даниела, Богумила Јагодића и Беле Ботке.¹⁷

¹⁶ Бранка Кулић, Дворци у Војводини: Чока, Конак, Капетаново и Хајдучица, Грађа за проучавање споменика културе Војводине бр. 14, Нови Сад, 1987, 37.

¹⁷ Оливера Милановић-Јовић, Дворци у Банату, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр. 17, Нови Сад, 1994., 56-57.

У самом насељу постоје два дворца саграђена крајем 19. века; старији је 1890. године саградио власник села Пал Даниел, а млађи 1894. његов рођак Јанош Даниел. Оба објекта данас користи Дом за душевно оболела лица „Први октобар“ Стари Лец, уживају претходну заштиту и имају споменичка својства.¹⁸

На салашу Јагодић, близу села Конак, налази се дворец у класицистичком стилу и парк око њега крај реке Брзаве. Саградио га је на имању ван насеља 1835. године спахија Петар Јагодић и припада типу пољског дворца.¹⁹ Уз дворец се, дакле, налази парк, остатак некадашње парк шуме, који нема парковну вредност, али има нешто специфично, а то је да је готово у целом саставу под копривићем чија се старост креће од сто до сто двадесет година и као такав представља изузетну вредност за Војводину. Сада дворец служи као управна зграда ПДП „Трудбеник“. Унутрашњост зграде је преграђивањем просторија претворена у канцеларије. Грађевина и парк око ње годинама нису одржавани и изискују обимне радове на обнови, коју је могуће извести на основу веома богате архивске грађе, сачуване захваљујући наследницима породице Јагодић.

Слика 7. Дворец Даниел у Конаку

Крајем 19. века село Конак откупљује Даниел Ладислав који је у поменутом месту подигао дворец 1927. године по пројекту Ане Шилер у класицистичком стилу као своју резиденцију и мали парк око њега.²⁰ Ова импозантна грађевина (слика 7) димензија 52 са 25м имала је властиту котларницу за централно грејање и струју из

¹⁸ Душан Видосављевић, Дворци Војводине, Београд, 2007., 30.

¹⁹ Бранка Кулић, Дворци у Банату-Јагодић и Влајковац, Грађа за пручавање споменика културе Војводине, бр.15., Нови Сад, 1988., 46-48.

²⁰ Бранка Кулић, Дворци у Војводини: Чока, Конак, Капетаново и Хајдучица, Грађа за пручавање споменика културе Војводине, Нови Сад, 1987., 36.

агрегата. Вински подрум који има константну температуру током читаве године, простире се целом дужином зграде. Изузетна лепота красила је и балску дворану, из које се преко терасе и степеништа силазило у велики парк, који окружује дворец. Кров је покривен лакираним црепом од печене керамике купљене у Румунији. После прве аграрне реформе 1919. године, грофу Даниелу је одузет велики део земље и подељен је сељацима. Остатак земље и дворец са парком гроф је продао крајем 1921. године.²¹ Имање је купио београдски индустријалац Коста Илић. Он је основао фабрику за израду конфекције коју је наследио и разрадио његов син последњи власник имања, јер је након Другог светског рата имање конфисковано. У дворцу је најпре било сиротиште за незбринуту децу, а касније је зграда служила као основна школа. Почетком седамдесетих година у њему је смештен наставни центар за предвојничку обуку СО „Сечањ“. У том периоду објекат је био затвореног типа са ограниченим приступом и надзором, па је та околност допринела да парк буде негован и очуван. Данас је ту смештена Основна школа „Вук Караџић“, а парк има карактер јавне зелене површине.

Слика 8. Велики дворец Лазаревић у Великом Средишту

Велико Средиште, село десетак километара источно од Вршца, крије у себи два дворца која су била власништво браће Лазаревић. Велики и раскошни дворец (слика 8) у коме је данас смештена основна школа „Бранко Радичевић“, подигао је 1860. године Голуб Лазаревић.²² Он се у ове крајеве доселио 1803. године из централне Србије, а титулу племића од Малог и Великог Средишта добио је 1841. године.²³

²¹ Исто

²² Душан Видосављевић, Дворци Војводине, Београд, 2007., 24.

²³ Податке о дворцима у Великом Средишту приредили су Петар Момировић и Растко Рашајски в. документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе, досије Велико Средиште.

Мањи дворец (слика 9) у непосредној близини претходног, подигао је млађи брат Лазаревић.²⁴ Зидан је у еклектичком стилу са примесама неоготичких елемената. Данас је у лошем стању са полуољуштеном фасадом, флекама од влаге и разбијеним прозорима.

Слика 9. Мали дворец Лазаревић у Великом Средишју

На подручју Баната значајно место заузима Владичански двор у Вршцу, који је споменик културе од изузетног значаја, али с обзиром на то да се по свом историјату и замисли не уклапа у нашу причу, овом приликом ће бити само споменут.

Село Влајковац покрај Вршца, од друге половине 19. века, било је обележено и скретало је пажњу на себе дворцем поред пута. Дворац је подигао Ђерђ Мочоњи 1859. године, а наследила га је његова ћерка Георгина Мочоњи након удаје за Рудолфа Бисингена, те поменути дворец и носи име Бисинген.²⁵ Имање је мењало власнике, да би последњи власник била Розелина Бисинген-Нипенбург. Првом аграрном реформом 1919. године одузето им је пола имања, док се након Другог светског рата властелинство Бисингена заувек изгубило са ових простора. Овај комплекс је стављен под заштиту државе и заслужује то по уметничко-естетским и архитектонско-амбијенталним особинама које га красе. Дворац у Влајковцу, препознатљив по својој куполи, нема двојника. Изграђен је у стилу класицизма са необичном и раскошном декорацијом од кованог гвожђа. Припада типу пољског дворца тј. изграђен је као слободан објект окружен парком. Само здрање је већих димензија, спратно, а има основу издуженог правоугаоника и симетричног

²⁴ Душан Видосављевић, Дворци Војводине, Београд, 2007., 24.

²⁵ Бранка Кулић, Дворци у Банату- Јагодић и Влајковац, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр. 15., Нови Сад, 1988. 48-49.

Слика 10. Дворац Бисинџен у Влајковцу

је распореда просторија.²⁶ Заједено са својим парком, овај комплекс поред пута, заиста је скретао пажњу свим путницима који су се некада нашли у Влајковцу, а данас? И даље скреће пажњу, али нажалост не више својом свежом лепотом, већ тужним и мрачним утиском који креирају напукли зидови, разбијени прозори и климавост што упућује на опрез! Некада је зрачио својом лепотом, а данас изазива језу и представља објект у веома лошем стању. Као што је већ поменуто, породица Бисинген-Нипенбург имање је задржала у свом поседу до краја Другог светског рата, када им је законом о национализацији одузет. Током Другог светског рата у дворцу је била смештена немачка војна команда, а после га је користило војно ваздухопловство. Све до 1953. године, у дворцу је био смештен дом за ратну сирочад. Објект затим преузима ПД „Оглед“ и користи га за канцеларије и станове радника. Ово је период којим започиње убрзано пропадање комплекса. Донедавно, дворцем је управљала Месна заједница „Влајковац“. Објект је ушао у програм реституције и његови наследници упутили су захтев за повраћај имовине. Нажалост, иако је 1989. године проглашен за споменик културе од великог значаја, а парк који га окружује још од 1973. је сврстан у другу категорију заштићених природних добара тј. представља природно добро од великог значаја, није успео да скрене пажњу на себе и врати своје некадашње рухо.

²⁶ Исто

ЗНАЧАЈ ДВОРАЦА И ЊИХОВИХ ПАРКОВА КАО КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И ПОТРЕБА ДА СЕ ОНО ЗАШТИТИ И САЧУВА

Као споменици културе, дворци и паркови у Банату, заједно са себи сличнима по замисли и вредности широм Војводине, улазе у скупину која крије непокретне објекте (старине), пореклом из минулих епоха, у овом случају из периода од 18. до 20. века, а који у своје данашњем облику, стању, садржају и суштини имају особине које означавамо као историјску, научну, уметничку, културну и етнографску вредност. Такође, ове старине препознајемо и као изворе за разна сазнања. У овом случају доказ су настајања ситног племства и њиховихседа на територији Баната услед успостављања аустријске власти, одраз су начина живота тадашњег племства и велепоседника, а служе и као средства за одржавање сећања на значајне догађаје и идеје, због чега могу бити од значаја за разумевање, проучавање и обележавање историјских и културно-историјских збивања. Услед свега тога јавни интерес захтева да овакве старине, као и све друге, покретне и непокретне старине, које се по својим својствима препознају као културно наслеђе, буду сачуване.²⁷

Свест о значају културног наслеђа и потреба да се оно сачува ради сећања и његових суштинских квалитета, јесте тема која се развила заједно са модерним друштвом. Промена односа према наслеђу најречитија је у међународним повељама о културном наслеђу од 1931. године до данас. У периоду између два рата донесене су три значајне повеље: Атинска повеља из 1931, Повеља рестаурације из 1932. и Повеља рестаурације из 1938. године. Атинска повеља (The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments), која се састоји од седам главних резолуција, објашњава доктрине и основне принципе заштите споменика, уз препоруку да се споменичке грађевине користе у складу са њиховом историјском и уметничком вредношћу. У закључку, Атинска повеља се бави питањима техника конверзације и међународном сарадњом на заштити споменика.²⁸

У периоду након Другог светског рата, УНЕСКО (UNESCO) доноси више повеља и препорука, које даље мењају однос према културном наслеђу.²⁹ Културно и природно наслеђе као одређујући фактор развоја наглашени су у УНЕСКО-вој препоруци која се односи на заштиту културног и природног наслеђа на националном нивоу³⁰, из 1972. године: „Културно и природно наслеђе би требало узимати у обзир као хомогену целину, обухватајући не само радове велике вредности, већ и скромније

²⁷ Види: Слободан Ненадовић, Заштита градитељског наслеђа, Београд, 1980., 9.

²⁸ <http://www.icomos.org/docs/athens-charter.html> (преузето 12.05.2016.)

²⁹ УНЕСКО-ве повеље и препоруке: Конвенција о заштити културних добара у случају оружаних сукоба, Хаг, 1954, Препорука о међународним принципима које треба примењивати при археолошким ископавањима Њу Делхи, 1956, Препорука о заштити лепоте и карактера пејзажа и предела, Париз, 1962, Препорука о заштити културних добара угрожена јавним или приватним радовима, Париз, 1968, Конвенција о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара, Париз 1970, Конвенција о светском наслеђу 1972, Препорука о заштити историјских и традиционалних ансамбала и њиховој улози у савременом животу, Варшава, Ванкувер, Најроби, 1976, Конвенција о заштити нематеријалног културног наслеђа, Париз, 2003, Видети: www.unesco.org (посећено 12.05.2016)

³⁰ Recommendation Concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage, <http://www.icomos.org/unesco/national72.html> (преузето 12.05.2016)

примерке који су, протоком времена стекли културну или природну вредност. (...) Како је крајња сврха заштите, конзервације и презентације културног и природног наслеђа развој човека, државе чланице би требало да, што је више могуће усмере свој рад на овом пољу, тако да се културно и природно наслеђе више не могу сматрати провером националног развоја, већ одређујућим фактором у том развоју. Заштиту, конзервацију и ефективну презентацију културног и природног наслеђа требало би сматрати једним од суштинских аспеката регионалних развојних планова и планирања уопште, на националном, регионалном или локалном нивоу.³¹ У овој препоруци се на најдиректнији начин доводе у везу планерске стратегије, културно наслеђе и развој.

Поред УНЕСКО-вих повеља и препорука у периоду од Другог светског рата до данас и ИКОМОС (ICOMOS), ИКРОМ (ICCROM) и Савет Европе усвајају још велики број повеља и препорука које се тичу заштите културног наслеђа на међународном нивоу и које унапређују однос према наслеђу у многим аспектима. Све повеље и препоруке, које су донесене на међународним скуповима само су једна препорука и путоказ о савременим схватањима о заштити, али немају никакву обавезујућу снагу, као што је то случај у међународним уговорима о заштити културних добара.

Из свега поменутог, заштиту културног наслеђа треба посматрати као сложену организацију појединих мањих система који се самостално развијају по извесним властитим мерилима, али који не смеју противуречити посебним мерилима других појединачних система целокупне те области. Узевши то у обзир и заштиту двораца и њихових паркова у Банату би требало сагледати у том контексту. Пошто се за споменике културе из ове скупине стручном анализом утврдило да поседују својства посебности, документарности и квалификативности која су од јавног интереса, стављени су под заштиту државе посебним правним решењем и од тог тренутка, без обзира да ли су се налазили у јавном или приватном власништву, требало је да се над њима примењује посебан режим који је предвиђен одредбама закона о заштити културних добара. Самим чином стављања сваког дворца који представља културно добро под заштиту државе, статус његове својине није се мењао, већ су се само ограничили и онемогућили извесни поступци, који би могли ићи на штету делимичног или потпуног интегритета овог културног добра (то значи да се ови објекти не смеју рушити, нити се могу предузимати радње које могу проузроковати промену облика или изгледа, а које почивају на нестручном приступу, односно нестручним и ненаучним основама). Поред бриге да се дворци, а такође и њихови паркови, адекватно заштите и сачувају, веома је битно и да се препознају и као културно наслеђе које би могло бити генератор у одрживом развоју туристичке руте и повезивању градитељског и пејзажног наслеђа у пројекте културних рута како би се промовисала свест о заједничким вредностима и тиме унапредио општи однос према наслеђу.

³¹ Види: Препорука о заштити културног и природног наслеђа на националном нивоу, пог. 5, 7, 8.

ЗАКЉУЧАК

Кратким освртом на историјат двораца и њихових паркова у Банату можемо закључити да је мали број оних који и даље плене својом лепотом у пуном сјају. Нису сви као „Бисинген“ у веома лошем стању, али на свој начин такође пропадају, мењају своју намену, живе са својим парковима готово неприметно и чекају обнову. Без колебања можемо им наденути име „оронули лепотани“ јер су годинама, видели смо, били заборављени толико да се њихова вредност занемаривала.

Својства и особине које красе ове дворце и њихове паркове учиниле су да се нађу на листи споменика културе, чиме су и добили привилегију да буду предмет дивљења, заштите и континуираног одржавања. Нажалост, иако препознати као такви, годинама су заборављени, препуштени лицима која су се борила са преживљавањем и која су у знатној мери и допринела данашњем изгледу. С обзиром на све поменуто, покреће се питање – ценимо ли довољно поменуте споменике културе и умемо ли да искористимо потенцијал који имају у себи? Сагледавањем свих околности које су пратиле споменике културе из ове скупине, одговор је негативан. Након Другог светског рата мењали су намену и уз то нису у већој мери били обнављани. Иако би очување и заштита наслеђених просторних комплекса представљали успостављање равнотеже између прошлости, садашњости и будућности, процес који је требало да се одвија на разним нивоима, различитог интензитета и у оквиру разноликих друштвених, моралних и ускостручних норми у овом случају затворио се само у уска подручја струке, мада ни ту довољно, и тако остао годинама без енергије, толико да данас ови комплекси представљају проблем. Ширењем и повећавањем општег нивоа знања и сензибилитета за ове старине приступиће се проблему на прави начин, а исто тако потребно је отворити се и разноликости и животности различитих облика данашњих настојања да се сачувају спознате вредности прошлости. У том смислу време је да се валоризацијом дворци и паркови покажу у правом светлу, да се праве вредности сагледају и да се споменици културе из ове скупине ослободе њима недолучног изгледа и да сходно својој титули и уживају такав третман.

Ревитализацијом и обновом запуштених културних споменика као што су дворци и њиховим континуираним одржањем, подручје Баната би комплетирало своју понуду која се састоји од природних богатстава, културних добара, аутохтоних производа и промовисања војвођанског начина живота, мултикултуралности и гостољубивости.

Иако Банат поседује диверзификовану структуру туристичких ресурса, добру саобраћајну повезаност и представља јединство различитости, није на адекватан начин пласиран на туристичком и иностраном тржишту, те мора да буде препознат на квалитетнији начин и треба да има атрактивнију рекламу. У циљу прављења рекламе значајну улогу би могли имати и ревитализовани дворци. Бројне туристе би привукла чињеница да ће боравити у хотелу који је некада био дворец или да ће организовати венчање у бившем салону где су се некада одржавале забаве и водио раскошан живот многобројног племства.

У оквиру двораца могли би се изградити и спортски терени (фудбалски, тениски) и базени, а на појединим локацијама и терени за голф, чиме би ти објекти постали веома интересантни за припреме спортских екипа и професионалних спортиста, наравно ако тиме не би угрозили постојеће паркове (нешто слично је већ урађено у Француској). Такође је неопходно обновити и ергеле, у некима отворити

галерије познатих војвођанских сликара, а поједине припремити као активне објекте за ловце. Обновљени дворци који у свом окружењу имају капеле могу бити веома интересантни за венчања, како појединачна тако и колективна. Све су то садржаји који уз чувену војвођанску кухињу са бројним специјалитетима и изузетним винима могу да привуку многобројне туристе (Дворец Фантаст код Бечеја у Бачкој и већ поменути Лукачев дворец у Ечки већ су претворени у туристичко-угоститељске објекте и могу послужити као пример).

Обнова двораца требало би да се одвија под будним надзором Завода за заштиту споменика, како би остали објекти у некадашњем руху, а постали објекти нове намене. Ревитализацијом повратили би некадашњи сјај и поново постали места вредна пажње, а не избегавања.

Читава проблематика у вези са бољим сагледавањем двораца и паркова, њихова ревитализација и уврштавање у туристичку понуду изискују велику заинтересованост надлежних и напор у обезбеђивању финансијских средстава. Нереално је очекивати да се сви ревитализују и уврсте у туристичку понуду јер су финансијска средства свакако највећа препрека у реализацији тог циља. Који од споменика културе из ове скупине ће успети да скрене пажњу на себе и да се нада да ће сви потребни захвати бити изведени у складу са прописаним правилима и у што краћем периоду, остаје нам да видимо...

ЛИТЕРАТУРА:

- Булатовић, Драган, „*Башиинсџиво или о незаборављању*“, Крушевачки зборник 11, 2005.
- Видосављевић, Душан, *Дворци Војводине*, Београд, 2007.
- Јовић, Милановић, Оливера, „*Дворци у Банату*“, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр. 17, Нови Сад, 1994.
- Јокилето, Јука, „*Конзервација између теорије и праксе*“, Гласник друштва конзерватора Србије, бр. 27, Београд, 2003.
- Јокилето, Јука, „*Новији међународни трендови у заштити културног наслеђа*“, Гласник друштва конзерватора Србије, бр. 25, Београд, 2001.
- Кораћ, Јасна, *Спери паркови Баната*, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2004.
- Крстић, Александар, *Врџина уметности-историјски џрепед*, Уметничка академија Београд, Београд, 1964.
- Кулић, Бранка, „*Дворци у Банату - Јајогић и Влајковић*“, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр. 15, Нови Сад, 1988.
- Кулић, Бранка, „*Дворци у Војводини: Чока, Конак, Кайеџаново и Хајдучица*“, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр.14, Нови Сад, 1987.
- Кулић, Бранка, *Дворци и леџниковци Војводине*, Нови Сад, 2012.
- Марковић, Милица, *Географски и историјски именовани насеља за период од 1853. до данас*, Војвођански музеј, Нови Сад, 1966.
- Марковић Ivo, *Sadašnjost baštine*, Zagreb, 1986.
- Ненадовић, Слободан, *Заштитија традиционалне наслеђа*, Београд, 1980.
- Нешковић, Јован, *Ревитализација споменика културе*, Београд, 1986.
- Поповић, Душан, *Племство, Војводина 2*, Нови Сад, 1940.

- Стајић, Васа, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад, 1951.
- Томић, Стеван, *Споменици културе њихова својства и вредности*, Београд, 1983.
- Штетић, Снежана, *Стратегија развоја туризма Баната*, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2008.

<http://www.icomos.org/docs/athens-charter.html> (преузето 12.05.2016)

<http://www.icomos.org/unesco/national72.html> (преузето 12.05.2016)

<http://www.katalog.kgz.hr> (посећено 20.09.2016)

<http://www.plandiste-opstina.rs> (посећено 10.09.2016)

<http://www.pzzzsk.rs> (посећено 15.05.2016)

<http://www.unesco.org> (посећено 12.05.2016)

СКРАЋЕНИЦЕ:

ИКРОМ (ICCROM- International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) - Међународни центар за проучавање очувања и рестаурације културне баштине

ИКОМОС (ICOMOS-International Council on Monuments and Sites) - Међународни савет за споменике и споменичке целине

УНЕСКО (UNESCO-United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) - Организација за образовање, науку и културу Уједињених нација

Summary

MANORS AND PARKS IN BANAT AS A FORGOTTEN CULTURAL HERITAGE

Manors and parks in Banat, together with all the others similar to them in the ideas and the value throughout Vojvodina, occupy a significant place as cultural monuments, albeit they are not sufficiently promoted.

Their emergence in the period from 18th to 20th century is closely related to social stratification and historical circumstances after the departure of the Turks from this region, the establishment of the Austrian state administration and the formation of minor nobility. Their architectural styles are various and belong to the transitional period from Baroque to Classicism, representing remote fairy-tale places for luxurious living, leisure and entertainment for the noble, large estate landowners, military, trade and craftsman families of the Austro-Hungarian monarchy. The special value and the attractiveness pose their unity with nature embodied in the picturesque environment that ensures peace and isolation from the urban and stressful life in the cities.

The parks surrounding the buildings were designed in a mixed French and English style, with representative features which emphasized wealth and high status of the owner, as well as the distinctive architecture.

From a large number of manors and their parks, only a small number is preserved today and can be considered to be in a good condition. A lot of them were destroyed after the Second World War, when the new government wanted to eliminate everything connected to the aristocracy and personal wealth. Some of the remaining mansion houses

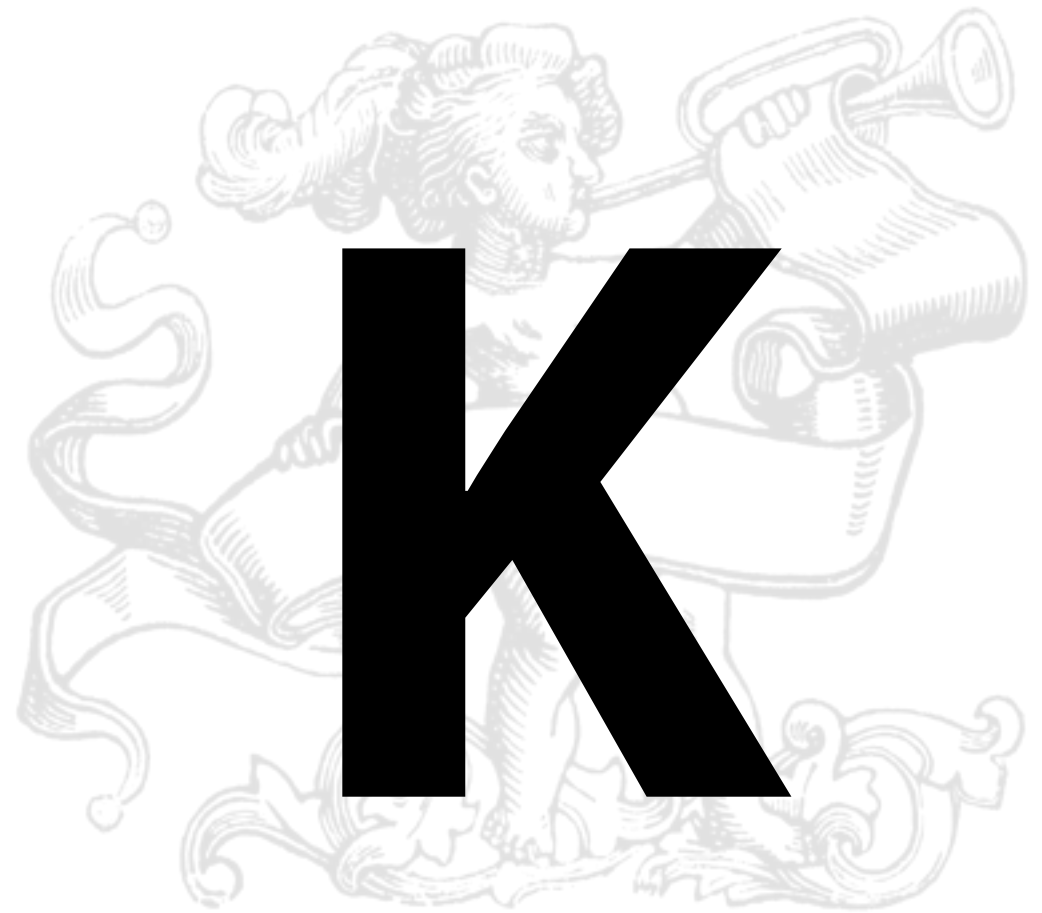
were converted into schools, while some of them were given to the management of the companies, which have been using them ever since. Others were used for housing. However, many of them are in very poor condition as no investment has ever been made in them, therefore their revitalization and inclusion into the tourist and cultural offer was the topic of the International Conference-Manors and Villas of Vojvodina, held at the Dunderski Manor in Bečej, on 29th May 2009.

The features and qualities that adorn these manors and their parks have brought them onto the list of cultural monuments, also earning the privilege to be the object of admiration, protection and continuous maintenance. Unfortunately, despite being recognized as such, they have been forgotten for years and left to the maintenance of the people struggling to survive themselves, which, to a large extent, led to their current derelict state.

After the Second World War, they kept changing their purpose without any hint of reconstruction. Although the preservation and protection of the inherited spacious complexes would represent the establishment of a balance between the past, the present and the future, the process which should have been developed at different levels, of different intensity and within various social, moral and strict professional norms, in this case has been trapped in the narrow professional fields only, not sufficiently there either, barely existing and devoid of energy, enough to represent a problem for us today.

By spreading and increasing the knowledge and sensibility for these antiques we shall approach the problem in the right way. Likewise, it is necessary to open up to the diversity and vitality of various forms of today's efforts to preserve the values of the past.

By revitalization and reconstruction of the neglected cultural monuments such as manors, and by their continuous maintenance, the area of Banat would complete its tourist offer consisting of natural resources, cultural heritage, and authentic local products thus promoting Vojvodina lifestyle, multiculturalism and hospitality.

КОНЗЕРВАЦИЈА

Милица Константиновић, конзервајор-рестаурајор
ЦЕНТРАЛНИ ИНСТИТУТ ЗА КОНЗЕРВАЦИЈУ - ЦИК, БЕОГРАД¹

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА СЛИКЕ ПЕТРА ЛУБАРДЕ ЗАРОБЉЕНИК, ТЕШКО ЗАРАЖЕНЕ МИКРООРГАНИЗМИМА²

Сажетак: Конзерваторски третман слике Петра Лубарде „Заробљеник“ (1942.), започет је у новембру 2012. године у Централном институту за конзервацију (ЦИК) и трајао је до маја 2013. године.

Услови у којима је слика чувана, од њеног настанка до проналаска у кући Петра Лубарде (2008.), нису са сигурношћу познати. Слика је затечена у веома лошем стању, изложена великим осцилацијама влаге и температуре, физичким и хемијским оштећењима и бројним биолошким загађивачима. Као резултат лоших услова средине, била је екстремна зараженост микроорганизама. Експанзија и пенетрација гљива у материјалу узроковали су губитак кохезије и раслојавање структурних слојева што је довело до одвајања и губитка интегритета оригиналног ауторског дела³.

Услед природе материјала који се користе за израду, слике на платну имају повећану биоосетљивост у односу на већи број врста уметничких дела. Осим што подлежу процесу природног старења, уколико се не чувају на адекватан начин и у оптималним условима микросредине, њихово пропадање се под дејством микроорганизама вишеструко убрзава. Питање конзерваторског третмана зависи од врсте и степена оштећења у сваком појединачном случају, док се при избору материјала за конзервацију, мора узети у обзир отпорност тих материјала на микроорганизме.

Конзерваторски третман на слици „Заробљеник“ презентован је кроз приказ и анализу затеченог стања слике, евидентираних оштећења, спроведених микробиолошких и физичко-хемијских анализа, уз детаљан опис и илустрацију изведених конзерваторских радова.

Кључне речи: слика на платну, биоосетљивост, микроорганизми, деградација, девастијација, конзерваторски третман.

¹ Централни институт за конзервацију, телефон: +381 69 1982 802, milicakonstantinovic@yahoo.com

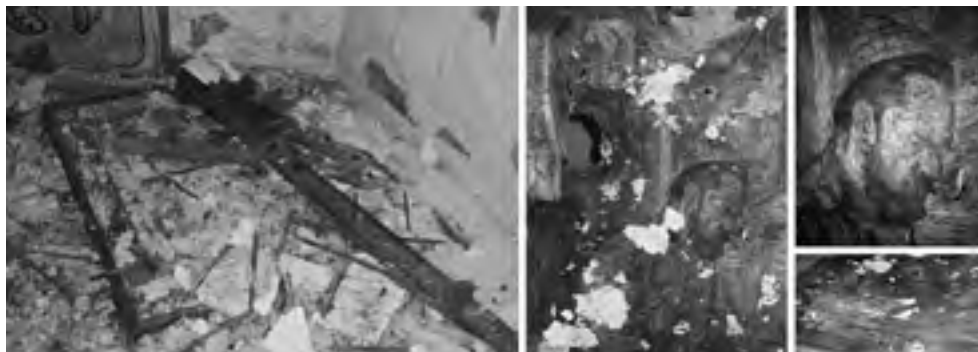
² Рад је припремљен на основу хабилитационог рада написаног за потребе полагања стручног испита за звање конзерватора-рестауратора у Народном музеју у Београду, 2013. год.

³ др М. Поповић-Живанчевић, Стање легата „Атељеа Петра Лубарде“ и других покретности пре почетка спасавања, Кућа Легата / Конзервација предмета из Легата Петра Лубарде, Цицеро, Београд, 2014

Једна од најугроженијих слика која је пронађена у кући Петра Лубарде је слика „Заробљеник“. Настала је 1942. године, током Лубардиног заточеништва у аустријском логору. Сликана је техником уље на платну уз поштовање традиционалних принципа градње штафелајне слике.

Услед вишегодишње небриге и веома лоших микроклиматских услова у којима је боравила, слика је претрпела огромна оштећења у виду деформација, пробоја, процепа, недостајућих делова платна, препаратуре и бојеног слоја.

Слика је дуго била изложена утицају инсеката, глодара, била је прекривена отпацама, животињским изметом, слојем креча, малтера, паучине и шута (сл.1).

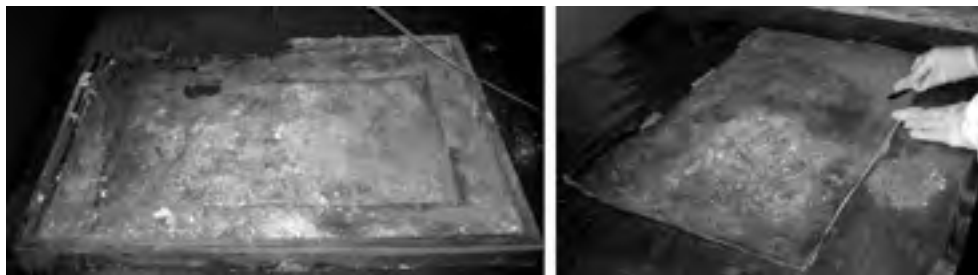

Слика 1. Запечено стање слике „Заробљеник“ испод наслаја малтера и шута

Због температурних промена, као и великих промена влажности, сви делови слике били су видно заражени микроорганизмима, што је допринело девастацији свих структурних слојева слике.

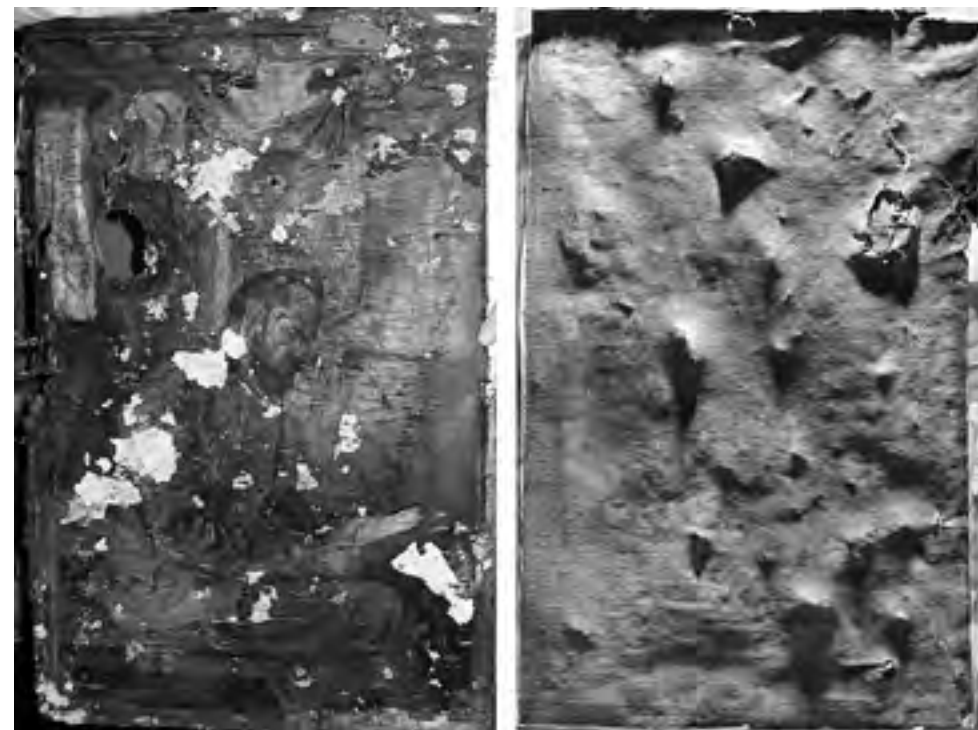
Овако озбиљна оштећења слике последица су дуготрајног деловања неповољних услова окружења у којима се слика налазила током одређеног временског периода. Већ у првој фази испитивања стања свих слојева слике поставило се питање ефикасности конзерваторског третмана и могућностима очувања интегритета сликарских слојева.

Прве конзерваторске интервенције стабилизације слике „Заробљеник“, које су предузете *in situ*, у легату Петра Лубарде, подразумевале су привремено фиксирање и имобилизацију бојених слојева, препаратуре, носиоца, блинд рама и украсног рама. У специфичним, отежаним условима теренског рада у самом објекту легата, третман заштите је имао привремени конзерваторски карактер, са циљем да се заустави започета девастација и спрече потенцијална оштећења током паковања и транспорта (сл.2).

Слика 2. Суво чишћење пољејине током интервенције *in situ*

Слика је депонована у одговарајуће климатске услове. Иако је стигла у повољне услове, због промене окружења тј. измештања из претходних лоших услова, дошло је до наглог сушења и скупљања платна – на полеђини слике су се јавиле веома круте деформације (сл.3).

Слика 3. Запечено стање слике

МИКРОБИОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ

Пре предузимања конзерваторских мера и поступака, у сарадњи са Биолошким факултетом и Институтом за молекуларну генетику и генетичко инжењерство у Београду, урађене су микробиолошке анализе контаминираног дела.

За потребе микробиолошких анализа узорци са полеђине платненог носиоца узети су брисом и методом адхезивне траке (сл.4).

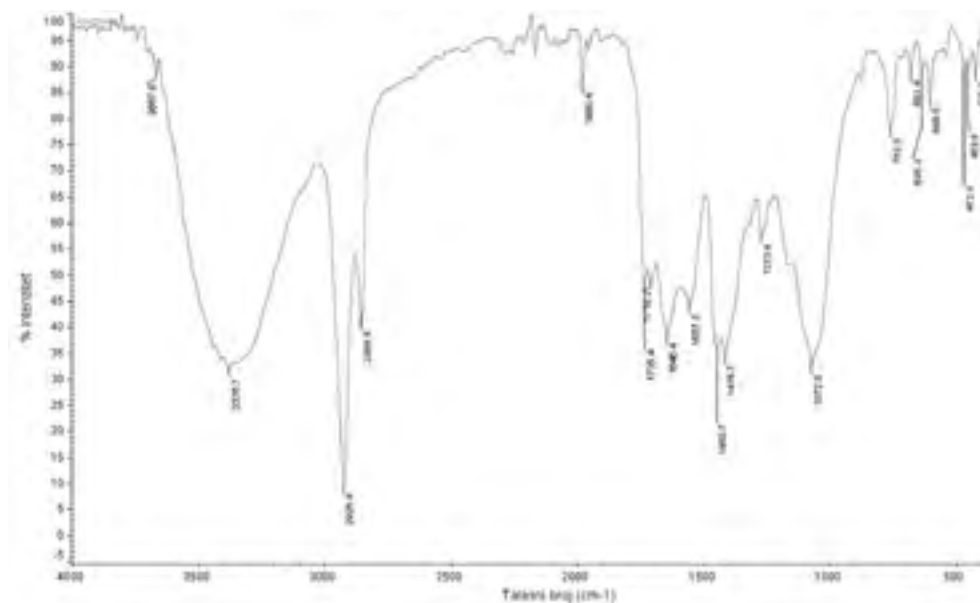
Слика 4. Узимање узорака методом адхезивне траке и стерилних брисева

АНАЛИЗА ПРЕПАРАТУРЕ

Промене и у препаратурном слоју слике биле су веома изражене, што је указивало на потребу за додатним анализама препаратурног слоја.

У сарадњи са Хемијским факултетом у Београду, спроведене су анализе хемијског састава препаратуре, ради идентификације материјала у оригиналној препаратурси.

Одређивање хемијског састава препаратуре извршено је помоћу инфрацрвене спектроскопије – ИС, чиме је утврђено да се у узорку налазе каолин, гипс, олово-карбонат (оловна бела). Накнадне анализе су указале и на присуство протеина и уља, што наводи на претпоставку да у препаратурном слоју има и туткала, док присуство уља може бити последица дифиндације из бојеног слоја (сл.6).

Слика 6. Спектрални дијаграм оријиналне препаратуре слике „Заробљеник“

Спроведеним хемијским анализама узорака препаратуре, закључено је да је оријинална препаратурса у основи туткално-кредна са додатком гипса и каолина и са примесама стипсе и уља.

Резултати микробиолошких анализа потврђују присуство великог броја бактерија (235 врста), као и различитих врста гљива (7 врста).

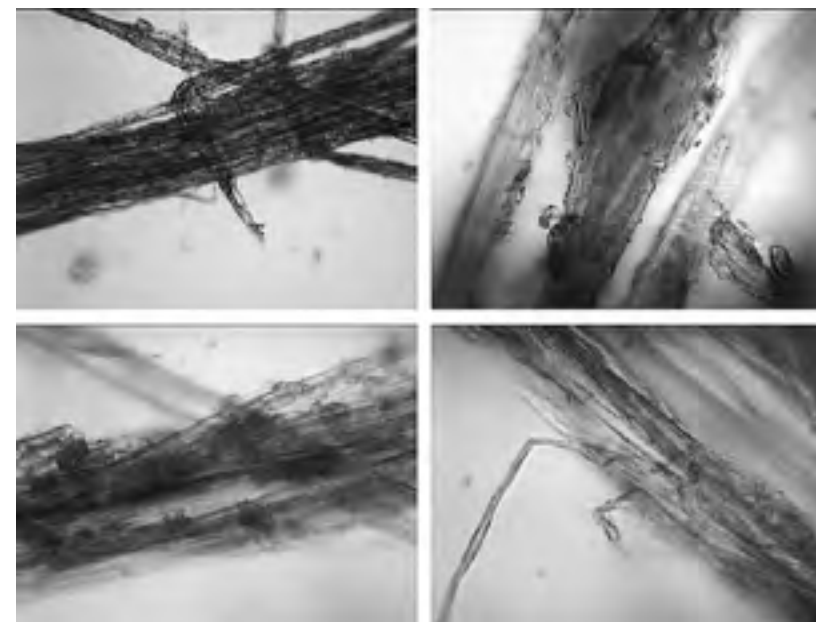
Визуелним прегледом слике било је јасно уочљиво да су сви структурни слојеви слике захваћени колонијама микроорганизама, а анализама је утврђена директна повезаност изолованих врста микроорганизама са конкретним оштећењима и процесима пропадања појединих слојева слике.

АНАЛИЗЕ ПЛАТНЕНОГ НОСИОЦА

С обзиром да од врсте влакна платненог носиоца зависе својства и подложност платненог носиоца нападу микроорганизама, било је потребно одредити сировински састав платна.

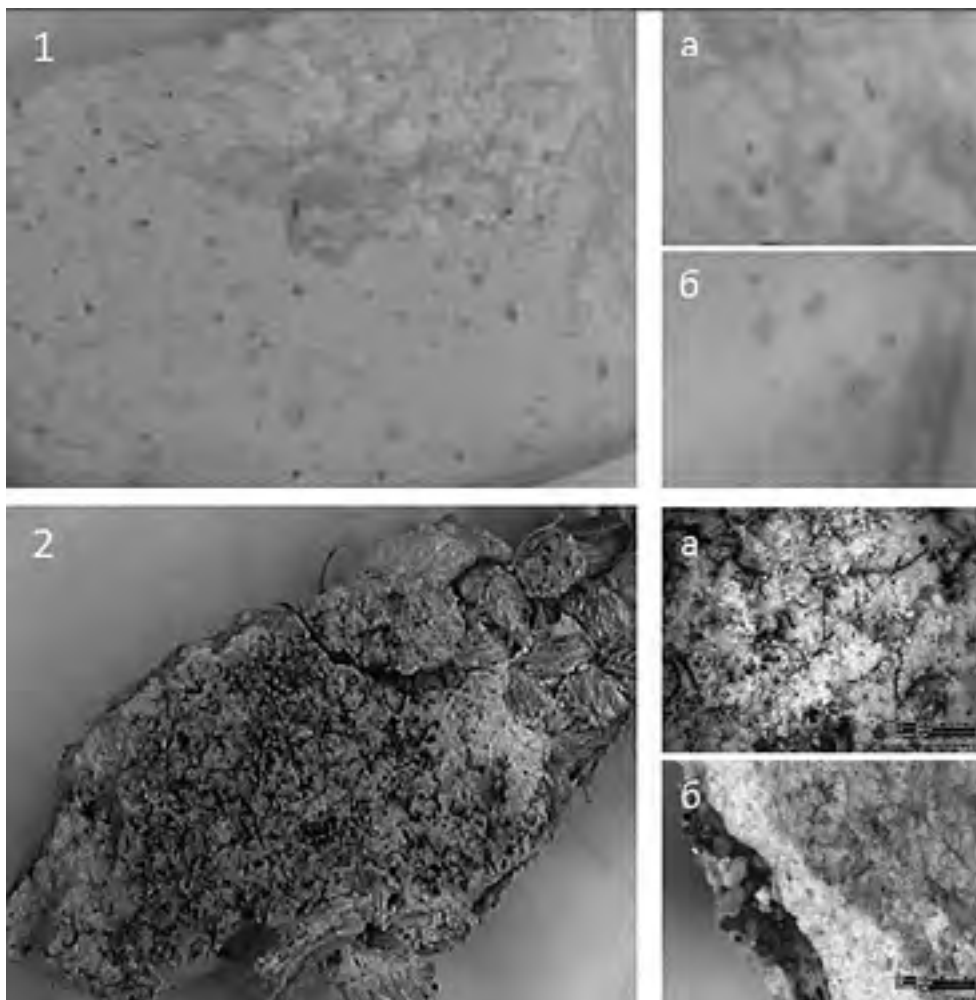
Узорци влакана са платненог носиоца слике „Заробљеник“ Петра Лубарде, анализирани су у лабораторији на Катедри за текстилно инжењерство Технолошко-металуршког факултета у Београду. Извршено је распознавање влакана нити основе и потке микроскопском анализом на основу карактеристичне микроморфологије влакана, спољашњег изгледа, као и идентификовање помоћу микрохемијске реакције која доводи до обојења одређене врсте влакана. Овим анализама установљено је да се платнени носилац слике, састоји од ланених влакана, која због свог састава спадају у групу биоосетљивијих влакана.

Такође, уочена је велика контаминираност платна прљавштином различитог порекла и микроорганизама (сл.5). Установљени степен оштећења структуре влакна оправдавао је поступак потпуног уклањања платненог носиоца у току конзерваторског третмана.

Слика 5. Подужни изглед контаминираних влакана на слици „Заробљеник“

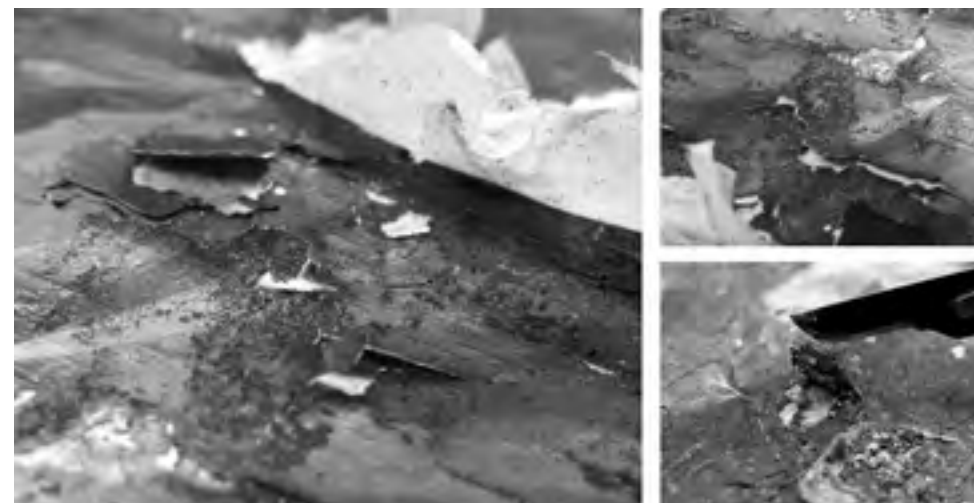
На основу хемијског састава оригиналне препаратуре направљен је њен узорак незаражен микроорганизмима. У циљу утврђивања степена деградираности оригиналне препаратуре, микроскопском анализом оригинална препаратūra је упоређена са незараженим узорком (сл.7). Установљено је да је кохерентност слоја препаратуре јако нарушена. Микроскопским прегледом структуре узорка препаратуре потврђено је и присуство микроорганизама (биле су видљиве хифе гљива) и јасно изражена механичка оштећења материјала услед њиховог дејства. Овакви закључци упућивали су на потребу да се деградирани слој препаратуре консолидује у току конзерваторског поступка.

Слика 7. Упоредни приказ структуре узорка препаратуре под микроскопом,
1. Структура незаражене препаратуре (а, б).
2. Структура контаминираних препаратуре (а, б).

ОПИС СТАЊА СТРУКТУРНИХ СЛОЈЕВА СЛИКЕ

У току процеса чишћења површинских слојева слике показало се да је и бојени слој слике јако оштећен (сл.8). Оштећења су била испољена у виду потпуног губитка боје на појединим местима, љуспања на целој површини слике, отирања боје у додиру са водом, пулверизације итд. Продукти метаболизма микроорганизама и нечистоће су на великом делу површине слике били интегрисани са бојеним слојем, што је у значајној мери изменило естетски изглед, као и хемијски састав и особине бојеног слоја.

Слика 8. Бојени слој након уклањања јапан папира са лица слике

Експанзија и пенетрација гљива у материјалу узроковала је губитак кохезије и раслојавање структурних слојева што је довело до одвајања и губитка интегритета оригиналног ауторског дела. Увид у структуру слике је омогућио одређивање адекватне методе консолидације структурних слојева и материјала који ће се у току третмана користити.

КОНЗЕРВАТОРСКИ ТРЕТМАН СЛИКЕ „ЗАРОБЉЕНИК“

Сагледавањем оштећења слике и резултата спроведених анализа, конзерваторски третман у конкретном случају је обухватао мере стерилизације, стабилизације и реконструкције.

Најпре је, због присутних микроорганизама, у три наврата слика стерилисана у комори са етилен-оксидом, у трајању од по шест сати.

Током интервентног третмана *in situ* слика је скинута са носећег рама, који је био потпуно уништен и неупотребљив услед дејства влаге, инсеката и микроорганизама. Како је изгубио своју функцију, носећи рам је трајно одстрањен. Сувим чишћењем са површине слике су уклоњени крупни остаци нечистоћа и микроорганизама. Нестабилни делови бојеног слоја су фиксирани јапан папиром и 7% раствором туткала, који се током времена (2008–2012.) јако укрутио.

Исправљање тако крутих и изражених деформација платна и јапан папира представљао је дуготрајан процес и извршен је помоћу контролисаног влажења, употребом упијајућег папира наквашеног дестилованом водом и постављањем терета на полеђину слике. Процес је понављан више пута, како би круте деформације омекшале. Упоредо са влажењем и исправљањем деформација, спровођено је и чишћење полеђине платненог носиоца. За хемијско чишћење полеђине коришћен је раствор етанола и воде (у односима 1:1 и 3:1), који је додатно омекшао тврде и круте деформације на полеђини слике.

Отисак текстуре платна на препаратури одавао је утисак присуства платненог носиоца, међутим, приликом чишћења установљена је готово потпуна девастација платненог носиоца, услед дуготрајног излагања микробиолошким утицајима. Пропадање је била толико изражено да се платно отирало на додир. Остаци уништеног платна уклоњени су заједно са продукцима микроорганизама хемијским и механичким путем.

Због заштите слике и лакшег манипулисања у процесу рада, слика је пре уклањања остатка оригиналног платна, привремено подлепљена холитекс⁴ платном и 20% раствором BEVA 371 у петрол етру.

Уклањање јапан папира и преосталог туткала са лица слике извршено је дестилованом водом. Нестабилни бојени слој, који се при томе љуспао и осипао, додатно је отежавао овај поступак. За инјектирање и фиксирање изљупаних делова одабран је 10% раствор Плекстола (Plextol B500)⁵. Због растварања адхезива Плекстола у дестилованој води, било је могуће користити и растворе овог лепка, у зависности од степена оштећења и потребе за дубљом пенетрацијом.

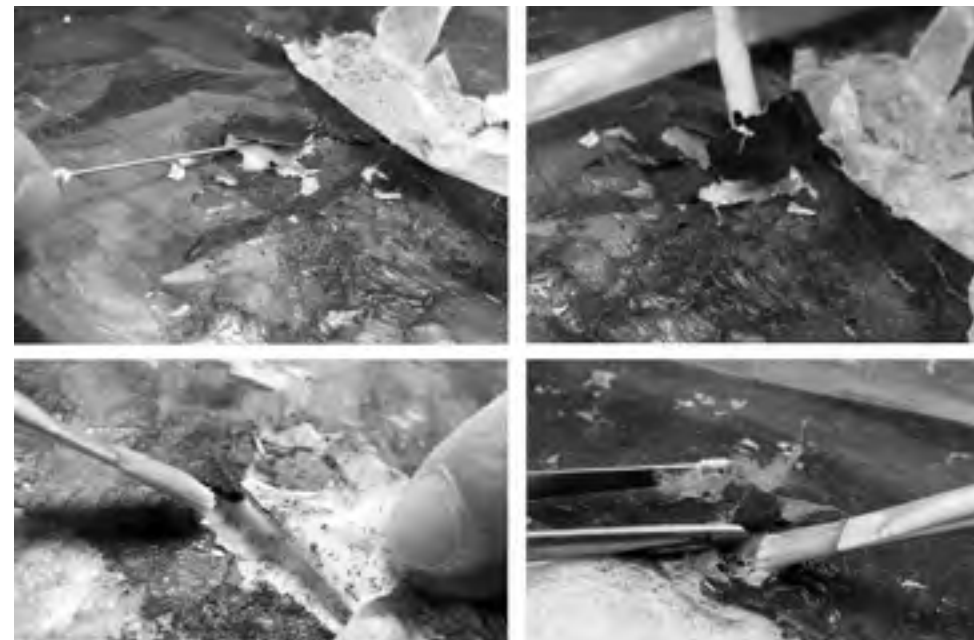
За додатно фиксирање оштећења и пукотина коришћен је 5% раствор BEVA 371 у петрол етру, уз претходно тестирање постојаности бојеног слоја на овај растварач. Због потпуног одвајања бојеног слоја од платна, било је немогуће уклонити јапан папир и туткало без одицања и самог бојеног слоја (сл.9). Читав процес фиксирања бојеног слоја захтевао је стрпљив и прецизан рад на враћању сваког фрагмента на првобитно место.

По уклањању јапан папира са лица слике, установљена је изузетна нестабилност и крстост бојеног слоја. Зато је нужно било поновити поступак консолидације 10% раствором BEVA 371 у петрол етру. Након чега је слика постављена у топли усисни сто, са температуром од 68°C и јако ниским притиском, при чему је дошло до знатног омекшавања препаратуре и бојеног слоја.

Третман у топлом усисном столу, осим консолидације слојева, допринео је и лакшем исправљању деформисаних и преклопљених делова на слици. Оштећења са деформацијама и преклопима су локално додатно омекшавана контролисаним влажењем упијајућим папиром и благим грејањем (на температури до 45°C). Овако омекшани слојеви дозвољавали су повлачење, истезање приближавање раздвојених ивица (табела 1).

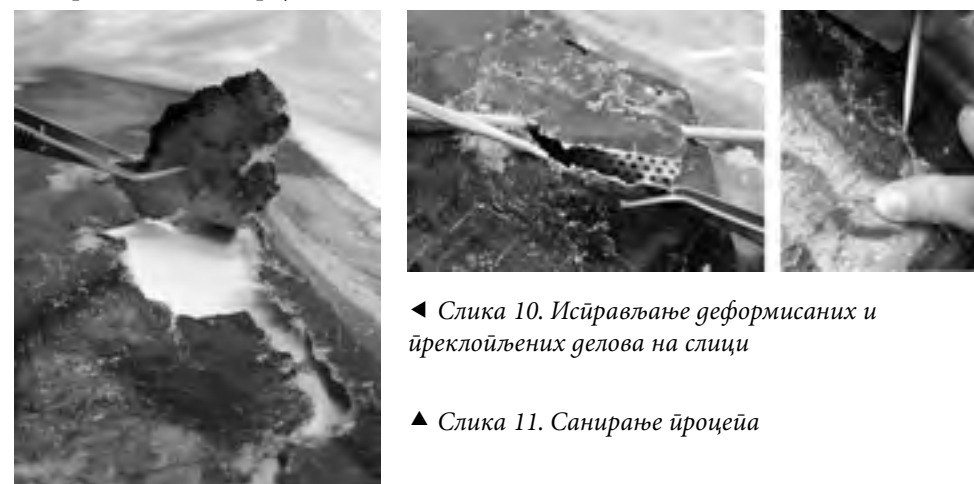
⁴ Материјал по текстури сличан јапанском папиру, на бази полиестера или полипропилена, са влакнима оријентисаним у свим правцима

⁵ Plextol B-500 (кополимер етил акрилата и метилметакрилата) термопластичан, високо транспарентан, средње вискозности и отпоран на временске услове, старење и жућење

Слика 9. Фиксирање изљупаних делова бојеног слоја 10% раствором Плекстола

Након враћања делова у оригинални положај, приступило се спајању ивица процепа методом „додирних тачака“, при чему је наношено везиво BEVA D-8-S⁶ у танком слоју на саме ивице процепа (сл. 10 и 11). Избор везива је направљен на основу позитивних искустава из досадашње конзерваторске праксе (велика отпорност, изузетне везивне способности, реверзибилност, еластичност), и компатибилности са коришћеним материјалима.

◀ Слика 10. Исправљање деформисаних и преклопљених делова на слици

▲ Слика 11. Санирање процепа

⁶ Водена дисперзија на бази смоле слична BEVA 371, има високу молекуларну тежину и малу моћ пенетрације, што је чини флексибилном и лаком за рад. Лако се наноси, уклања и чисти (Бергер, стр. 90).

При уклањању привремено постављеног холитекс платна, микроскопским прегледом полеђине уочено је добро умрежавање холитекс платна са препаратуром на полеђини, његово добро пријањање и ојачавање њене нестабилне структуре. Такође, била је евидентна и изузетна реверзбилност приликом уклањања. Због тога је на полеђину слике нането ново холитекс платно са 20% раствором BEVA 371 у петролу етру. Овим је учвршћена оригинална препаратра на целој површини слике и истовремено постављена добра основа за везивање са новим слојевима.

На основу резултата проба чишћења, површинске нечистоће са лица слике уклоњене су мешавином циклохексана и вајтспирита (у односу 3:2). Како су остаци микроорганизама и дубинске прљавштине били интергрисани у структуру бојеног слоја, није било могуће уклонити их растварачима. Ради њиховог уклањања формиран је гел (Gellano) од TACO 1, TACO 8, као и угушћеног C:WS (сл.12).

Назив мешавине	Растварачи		Испарљивост	Параметри растварљивости		
		%		F ₁	F ₂	F ₃
TACO 1	Етил Алкохол	15	висока	70	15	15
	Ацетон	37				
	Н-Октан	48				
TACO 8	Изо-пропил алкохол	46	просечна	60	15	25
	Метил-етил кетон	23				
	n-Октан	31				

Слика 12. Однос растварача у TACO мешавинама

Услед омекшавања тврдокорних нечистоћа гелом Gellano, остаци дубинских нечистоћа су лакше уклоњени мешавином раствора C:WS и скалпелом. Дочишћавање бојеног слоја је извршено пуферским раствором киселе рН 6.5 и 5.8 и неутралисано је раствором муцина⁷.

Након чишћења лица слике, приступило се њеном подлепљивању. Процес подлепљивања започет је узимањем калка слике, припремањем лaminationoног слоја (мелинекс фолије) BEVA филмом⁸ и исецањем и припремом полиестерске тканине раствором BEVA D-8-S (у односу 1:10)⁹.

На одабир полиестерске тканине су утицале њене добре особине: стабилност, изотропно понашање, као и визуелна сличност са оригиналним платном. Као веза између оригиналног слоја слике, мелинекс фолије и синтетичке тканине употребљен је BEVA филм, који је прилагодљив облику површине.

⁷ Вештачка пљувачка

⁸ Као готов производ користи се у облику филма нанетог на силиконску Мелинекс фолију. BEVA филм не садржи раствараче, па не долази до оштећења која би могла настати због испаравања растварача за време примене. Слој лепка се активира загревањем на 65°C, а може се уклонити употребом хексана или ацетона који не растварају слој лепка, већ само чине да дубри.

⁹ Избор је направљен због компатибилности са већ коришћеним материјалима, а у складу са резултатима испитивања адхезива у процесу подлепљивања и на основу позитивних примера из досадашње конзерваторске праксе.

Припрема полиестерске тканине је спроведена са циљем да се импрегнира и изолије платнени носилац, као и да се боље повеже са ламинатним слојем. Синтетичко ново платно, у овом случају полиестерско, припремљено је дан пре подлепљивања, nanoшењем адхезива, а међуслој мелинекс фолије¹⁰ непосредно пре подлепљивања, да не би дошло до његове контаминације. По постављању свих слојева ламината са оригиналним платном на врху и завршених подешавања активиран је усисни сто на температури од 65°C и при притиску од 70 mBar. По слепљивању слика је постепено хлађена, уз сталан притисак.

Подлепљена слика је нашпанована на нови носећи рам, одговарајућих димензија. Између новог платна и кламерица постављен је бескиселински картон, у сврху спречавања директног контакта кламерице са платном и појаве корозије на платну.

На површинама на којима су оштећења препаратра и бојеног слоја била неповратна, нанета је нова акрилна основа¹¹ (сл.13). Препаратра је на платно

Слика 13. Nanoшење нове ѝрејарашуре и њено сѝрукѝурирање

¹⁰ Бергер предлаже употребу ламината који се састоји од слоја мелинекс фолије (опцртане и исечене према димензијама слике) и нове тканине за подлепљивање (обично је синтетичка).

¹¹ Због компатибилности са материјалима коришћеним у претходним третманима.

нанета шпахтлом и додатно је структурирана, како би одговарала потезима које је уметник користио. Препаратура је обликована шмирглом и скалпелом, имитирајући текстуру оригиналног материјала. Након структурирања препаратуре изведен је ретуш бојама акварел и *restauro*¹², техником *tratteggio*¹³, а потом је слика лакирана завршним сатен лаком у спреју (сл.14 и 15).

Закључак

Услед природе материјала који се користе за израду, слике на платну имају повећану биоосетљивост у односу на већи број врста уметничких дела. Осим што подлежу процесу природног старења, уколико се не чувају на адекватан начин и у оптималним условима микросредине, њихово пропадање се под дејством микроорганизама вишеструко убрзава. Питање конзерваторског третмана зависи од врсте и степена оштећења у сваком појединачном случају, док се при избору материјала за конзервацију, мора узети у обзир отпорност тих материјала на микроорганизме.

Слика „Заробљеник“, представља драстичан пример девастације свих структурних слојева слике, услед неадекватних услова чувања и великих и наглих осцилација микроклиме унутар куће Петра Лубарде. Експанзија и пенетрација гљива у материјалу узроковала је механичка и хемијска оштећења структурних слојева, што је довело до губитка кохезивности материјала, раслојавања, дезинтеграције и губитка оригиналних слојева слике.

Физичко-хемијским и микробиолошким анализама, утврђено је опште стање слојева слике и степен биодеградационих процеса. Истовремено овим анализама одређен је даљи ток конзерваторског третмана, као и правилан избор материјала који ће се у току третмана користити, уз поштовање принципа реверзибилности.

Сагледавањем оштећења слике и резултата спроведених анализа, конзерваторски третман у конкретном случају је обухватио мере стерилизације, стабилизације и реконструкције.

Упоредо са успешно спроведеним специфичним конзерваторским третманом, потпун конзерваторски приступ је обухватио израду комплетне конзерваторско-рестаураторске документације, континуиран мониторинг и креирање адекватних услова у простору обновљене Лубардине куће у којој ће се слика излагати, а у циљу заштите од физичке, хемијске и биолошке деградације. Овакав приступ једина је гаранција њеног трајања у будућности.

Слика 14. Оштећена месџа пре и након ретуширања

Слика 15. Лице слике пре и након конзерваторског третмана

¹² *Restauro* боје на бази кетонских или мастикс смола и одређених угљоводоничних растварача, реверзибилне су и отпорне на жућење

¹³ Техника ретуша која се изводи постављањем вертикалних линија различитих боја

Summary

CONSERVATION OF THE HEAVILY DAMAGED PAINTING "PRISONER"

Due to the nature of materials used for making paintings on canvas have increased bio sensitivity in relation to the increasing number of types of artwork. In addition to being subject to the natural aging process, if it is not kept in a proper manner and in optimal microenvironment conditions, degradation under the action of microorganisms is multiplying. The issue of conservation treatment depends on the type and level of damage in each case individually. Regarding to the choice of the conservation materials, the resistance of these materials to the microorganisms must be taken into account.

To understand the complexity and specificity of conservation treatment of the painting on canvas a drastic, but also the representative case is the treatment of the image „Prisoner“ by Petar Lubarda.

The conditions in which the painting was kept, from its creation to finding in the house of Petar Lubarda (2008), are uncertain. The painting was found in a very bad condition with serious physical and chemical damages. The expansion and penetration of fungi in the material caused the loss of cohesion and structural stratification of layers which has led to separation and loss of integrity of the original artwork.

This kind of serious damages to the painting are the result of a long-term effects of adverse environmental conditions in which the painting has been kept for a long time. Supporting frame and canvas carrier were almost completely destroyed, while preparation and layers of paint were in slightly better condition. During the first stage of the examination of all layers of the painting question emerged about the efficiency of conservation treatment and the possibilities of preserving the integrity of the painting layers.

Conservation treatment and materials in each specific case must be selected in accordance with the requirements of a multidisciplinary approach. When it is necessary to know the complex physical, chemical and biological aspects of the degradation process, multidisciplinary requirements are particularly expressed in the case of microbial degradation of the painting.

In accordance with this approach, for the successful conservation treatment it is necessary to know the circumstances under which the painting had been created and the conditions in which the painting had been kept, but concrete measures are guided by the principle of minimal intervention and reversibility of the material. When the damages are caused by microorganisms, minimal intervention often involves conservation treatment of all layers of the painting.

Литература:

1. C. Saiz-Jimenez. *Molecular Biology and Cultural Heritage*, Lisse: Swets & Zeitlinger, 2003.
2. Hill Stoner, Joyce and Rebecca Rushfield. *Conservation of Easel Paintings*, London: Routledge, 2012.
3. Ciferri, Orio. "Microbial Degradation of Paintings", *Applied and environmental microbiology*, Vol. 65, No. 3, (1999) p. 879-885.
4. H.R. Ravikumar, Shwetha S. Rao and C.S. Karigar, "Biodegradation of paints: a current status", *Indian Journal of Science and Technology*, Vol. 5, No. 1, (2012).
5. Paner, Crisencio M. „Chemical control of fungi infesting easel oil paintings at the University of Santo Tomas”, *Prime Journal of Microbiology Research (PJMR)*, Vol. 2, 2012.
6. Vukojević, Jelena B. i Milica V. Ljaljević-Grbić, „Moulds on Paintings“, *Zbornik Matice srpske za prirodne nauke*, br. 109, (2005) p. 175-179.
7. Arroyo, Irene. „The Role of Fungi in the Deterioration of Movable and Im-movable Cultural Heritage”, e_conservation, the online magazine, issue No. 9, p. 40-51, (2009.), <http://www.e-conservationline.com/content/view/748>
8. Vukojević, Jelena B. i Milica V. Ljaljević-Grbić, "Moulds on paintings in Serbian fine art museums", *African Journal of Microbiology Research* Vol. 4 (2010), p. 1453-1456.
9. Koestler, Robert J., Victoria H. Koestler, A. Elena Charola, Fernando E. Nieto-Fernandez, *Art, Biology and Conservation: Biodeterioration of Works of Art*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 2003.
10. Berger, Gustav A. *Conservation of paintings, Research and Innovations*, London: Archetype Publications, 2005.
11. Nicolaus, Knut. *The Restoration of Paintings*, Cambridge: Konemann Verlagsgesellschaft mbH, 1998.

Гордана Стојанов,
Димитрије Јованов
НАРОДНИ МУЗЕЈ ПАНЧЕВО¹

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА СЛИКА ИЗ ПОКЛОН-ЗБИРКЕ ФЕОДОРЕ ИМРЕИ РИЧИ ИЗ НАРОДНОГ МУЗЕЈА ПАНЧЕВО

Сажељак: У раду је дат приказ пројекта *Конзервација и рестаурација слика из Поклон-збирке Феодоре Имреи Ричи из Народног музеја Панчево*, на примеру два дела која су била део конзерваторско-рестораторског третмана: *Мршва њрирода са шољама*, аутора Зоре Петровић и *Мошив из Прилепа*, дела Антона Хутера. У уводу је представљена Поклон-збирка Феодоре Имреи-Ричи и дат сажет опис пројекта, а потом је приказан рад на конзерваторско-рестораторском третману на поменутих сликама, као и резултати истраживања спроведеног у току трајања пројекта. При избору дела за приказ целине пројекта аутори су се руководили специфичношћу проблематике у вези, како са самим третманом заштите, тако и према особеностима заступљених дела посматраних са историјско-уметничког становишта.

Кључне речи: *Истраживање, конзерваторско-рестораторски третман, Поклон-збирка Феодоре Имреи Ричи, истраживање*

УВОД

У оквиру дугорочне оријентације Одељења за историју уметности Народног музеја Панчево да се плански и систематски изврши конзервација и рестаурација најугроженијих слика, 2015. године предузета је заштита дела из Поклон-збирке Феодоре Имреи Ричи.

Пројекат *Конзервација и рестаурација слика из Поклон-збирке Феодоре Имреи Ричи из Народног музеја Панчево* подржан је средствима Министарства културе и информисања на основу Конкурса за финансирање или суфинансирање пројеката из области заштите, очувања и презентације музејског наслеђа у 2015. години. Пројекат је чинила конзервација и рестаурација 12 дела из Поклон-збирке Феодоре Имреи Ричи изабраних према приоритету у третману:

- Непознати аутор, *Смедерево*, II деценија XX века, уље на платну, 15 x 20, сигн. д. д. нечитко, инв. бр. 588
- Јован Поповић, *Мушки њоршреј*, 1835, уље на платну, 65 x 50,8 cm, запис на полеђини: *дгљано Јоаном Појовичем 1835 у Панчево Мда Мана*, инв. бр. 589 (512)
- Зора Петровић, *Мршва њрирода са шољама*, уље на платну, 63,5x78 cm, сигн. г.л. лат. *Zora Petrović*, инв. бр. 591

¹ gosa_pa@yahoo.com, 064/866-24-88

- Непознати аутор, *Мртва природа*, уље на платну, 33,5×41 cm, без сигнатуре, инв. бр. 590
- Иван Радовић, *Призор пред кућом*, уље на платну, 47 x 45, без сигнатуре, инв. бр. 592
- Урош Кнежевић, *Портирети млађе мушкарца*, I пол. 19. века, уље на платну, 66 x 53,5 cm, без сигнатуре, инв. бр. 593
- Непознати аутор, *Предео*, II деценија XX века, уље на платну каширано на картон, 23,5 x 32,5 cm, сигн. д. д. ћир. нечитко, инв. бр. 595
- Милош Вушковић, *Младић са ишијаром*, уље на платну, 95,2 x 64 cm, без сигнатуре, инв. бр. 596 (541)
- Антон Хутер, *Мотив из Прилепа*, уље на платну, 34 x 47 cm, запис на полеђини: „Motiv iz Prilepa“, Anton Hutter/din 2.000. – Zrinjska 92/Beograd, инв. бр. 598
- Милош Вушковић, *Портирети оца Павла Алексића*, уље на платну, 66 x 48, сигн. д. д. ћир. М. Вушк, инв. бр. 599
- Мирко Кујачић, *Портирети Тина Ујевића*, уље на платну, 20,5 x 15 cm, записна полеђина оловком ћир. *Кујачић/Тин Ујевић*, инв. бр. 602
- Јанош З. Молнар, *Мртва природа са докалом*, уље на картону, 26 x 21 cm, сигн. д. лат. *Molnar Z. Janos*, инв. бр. 608

Међу ауторима ових дела истичу се сликари из прве половине деветнаестог века, епохе бидермајера, Јован Поповић и Урош Кнежевић, као и модернистички аутори међуратне и послератне уметничке сцене Зора Петровић, Иван Радовић, Антон Хутер, Милош Вушковић, Мирко Кујачић, звучна имена у историграфији српске и југословенске уметности, која су оставила видљив траг у уметности своје епохе.

Збирка је у директној вези са Легатом Олге и др Стевана Смедеревца (завештан тестаментом 1973, а отворен као посебна амбијентална целина, део Сталне поставке 1975) као значајна допуна, али и саставни део Легата. Феодора Имреи Ричи, из Рима, један од потомака породице Алексић (ћерка Олгине сестре Софије), током 1990–1991. год. Музеју је поклонила велики број слика, предмета занатско-уметничке производње и значајну документарну грађу. Заступљеношћу дела појединих аутора (Милош Вушковић, Тодор Швракић, Стеван Чалић) Збирка се такође надовезује на Легат. Истиче се континуитет сакупљања и очувања колекције, наставак породичне традиције у смислу очувања личне баштине, те напослетку, након легаторског завештања и као опште добро. Иако хетерогена, у погледу заступљености уметника различитих епоха и стилских усмерења, посматрана као аутономни скуп или саставни део Легата Олге Смедеревац, Збирка представља плодно поље за истраживање и приказивање у виду тематских, проблемских изложби или амбијенталне целине трајнијег карактера.

ПРИМЕРИ

Зора Петровић, *Мртва природа са шољама*, уље на платну, 63,5×78 cm, сигн. г. л. лат. *Zora Petrović*, инв. бр. 591

Испитивачким радовима конзерватора-рестуратора сликара откривен је потпис аутора у целини – сигн. г. л. лат. *Zora Petrović*

У *Попису збирке Смедеревац*, који је извршила кустоскиња Борислава Крстић, наводи се горе наведена сигнатура ауторке.² Разликују се постојеће димензије дела – некада 57,5 x 67 cm, сада 63,5 x 78 cm, што је резултат скраћивања и урамљивања у други блинд рам и украсни рам, те је услед тога потпис ауторке био само делимично видљив. Када су у питању карактеристичне сигнатуре Зоре Петровић – трагови њеног рукописа на делима у виду потписа, потпис на овом делу представља изузетак. Иако се уметница понегде потписивала пуним именом и презименом, то је увек чинила ћиричним писмом, док је овде посредни латинична сигнатура. Насупрот томе, ауторство се може потврдити позивањем на референтну литературу о раду уметнице, а превасходно познавањем фаза њеног рада, њеног сликарског рукописа и стилских трансформација, као и истраживањем референтне документације (докумената из Поклон-збирке Феодоре Имреи Ричи, докумената из досијеа претходних кустоса Бориславе Крстић и Светлане Михајловић Радивојевић). Такође, фотографије настале снимањем лица платна употребом ултраљубичастог и инфрацрвеног филтера, показују истовременост чина сликања и потписа, те се искључује могућност накнадног настанка потписа. Дело није датовано, али се може утврдити да је настало 20-их година XX века, конкретније у периоду 1926–1928, јер стилски и мотивски (начин прилажења мотиву, композицијски, пластична структура) одговара тој фази рада уметнице, те се може сместити у тај омеђени временски период краткотрајног утицаја Лотове школе.³ Сликано је тонски, предмети су валерски моделовани, иако их описује вијугава линија задржавају чврсте контуре, разликујући се од каснијих мртвих природа експресивнијег потеза и наглашеног геста, другачије синтаксе и односа према форми.⁴ Иначе, сликарка је нерадо сликала мртве природе, само у паузама између сликању фигура – рада на акту (као основне преокупације) или тражења модела.⁵

ОПИС СТАЊА ПРЕ РАДОВА

Носиоци: платнени носилац од финог ланеног платна, изузетно танког платна (однос нити потке и основе 10×12 на 1 cm²) налази се на неадекватном слепом раму, мањем од димензија слике. Дуж целог платна је видљиво оштећење настало највероватније лошим манипулисањем слике и лошим условима чувања. У левој вертикали слике концентрисана је раздеротина већих димензија, од 35×2 cm, а у горњој хоризонтално слике две мањих димензија од 20×1 cm и 8×1 cm. Има мањих рупа и раздеротина, димензија 1×1 cm у горњем десном углу, 6 cm од краја слике. Подлога кредна са мрежом ситних кракелура, углавном очувана осим на деловима око раздеротина. На местима где се слика највише савијала, такође су отпали слојеви

² Свеска насловљена *Попис Збирке Смедеревац*, настала на основу пописа који је обавила Борислава Крстић Блага 1969.

³ Референтна литература о делу Зоре Петровић: Јанковић, Оливера, *Зора Петровић: уметности као животи*. Београд: Галерија Српске академије науке и уметности, 1995.; Чубрило, Јасмина, *Зора Петровић*. Београд: *Тору*, 2011;

⁴ Веома слично делу *Мртва природа*, 1927–1928 (у власништву Душана Димитријевића из Београда). Преломне године у њеном раду, заправо 1927. када напушта тонско сликање и моделовање облика. О томе погледати у: Трифуновић, Лазар, *Српско сликарство 1900–1950*. Београд: НОЛИТ, 1973, стр. 179

⁵ Јеша Денегри, „Колористички експресионизам четврте деценије“, У *Четири деценије: Експресионизам доје, његовски реализам*. Београд: Музеј савремене уметности, 1971, 23

све до носиоца. Бојени уљани слојеви танки, са траговима чишћења, местимично отрвени и стањени, са малим оштећењима из доњих структурних слојева. Дуж леве ивице слике, заштитни слојеви су побелели, хемијски одреаговали са влагом, у виду кристализације.

КОНЗЕРВАТОРСКА ИСПИТИВАЊА

На основу прегледа и визуелног посматрања констатовано је стање свих структурних слојева и потврђено је добро стање платненог носиоца, а пробама чишћења и UV испитивања метода уклањања површинског слоја прљавштине.

ПРЕДЛОГ КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИХ РАДОВА

Конзерваторска испитивања, консолидација механичких оштећења на платненом носиоцу Paraloidom B72, консолидација платненог носиоца у хладном suction столу, нови слепи рам, чишћење, мање реконструкције оштећења бојених слојева и подлоге, нови заштитни слојеви, конзерваторска документација.

КОНЗЕРВАТОРСКИ И РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ

По детаљном прегледу затеченог стања, започети су рестаураторски и конзерваторски радови. Детаљно је документовано стање свих структурних слојева слике: носиоца, подлоге сликаних и заштитних слојева. Снимљени су општи планови и детаљи лица и полеђине слике под дифузним, бочним светлом, у оквиру UV и IR делова спектра, као и детаља оштећења.

Ауторско платно је скинуто са слепог рама. Полеђина је пажљиво сликарском флаш четком очишћена од површинских нечистоћа. Раздвојени делови и раздеротине спојене су нитима Paraloida B72⁶ са полеђине. Слика је затим подвргнута процесу исправљања деформација, тако што је стављена у suction сто у ком су под дејством влаге, вакуума и потпритиска од -50 mbara-а, отклоњене деформације платненог носиоца и подлоге.

На слици је било неопходно извршити ивична подлепљивања због врсте и степена оштећења. Траке платна за ивице биле су ширине 20 cm и преклапане су 1 cm преко оригиналних ивица, а лепљене су средством Lascaux Acrykleber 498-20X⁷. Током овог поступка све време је био укључен хладни вакуум сто ниског притиска. Након лепљења ивица платна крајеви су притиснути тековима и остављени да се потпуно осуше. По завршетку овог поступка, бојени слојеви су очишћени неутралном сапунском пастом са прекидањем дејства терпентином. Затим је платно натегнуто на нови слепи рам. Места оштећења су одмашћена говеђом жучи, а реконструкција подлоге извршена је каолинском подлогом која је изолована, по сушењу и обради, слојем полисажа⁸. Ретуш је изведен испошћеним уљаним бојама и на крају је слика лакирана сатен лаком у спреју (*Le Francés Bourgeois*).

⁶ Paraloid B 72 (Rohm&Haas) је кополимер етил метакрилата и метилакрилата. Растворљив је у ацетону, ксилолу и толуолу. Тачка топљења је на 150°C.

⁷ Lascaux Acrykleber 498-20X - дисперзија термопластичног акрилног полимера на бази метил метакрилата и бутил ацетата. Садржи 20% ксилена. Пре сушења растворљив у води.

⁸ Polissage, m-гличање, ланено уље и сикатив у односу 3:1, поставља се утрљавањем тампоном.

01. Слика пре радова, лице

02. Слика пре радова, полеђина

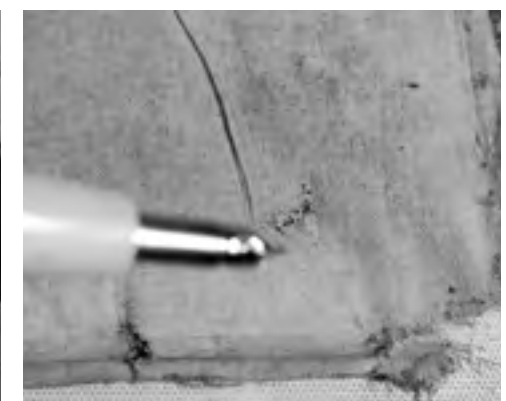
03. Лице, ошћии план, IR светло

04. Лице, ошћии план UV светло

05. Усисавање полеђине слике

06. Зашивање нитима Paraloida B72

07. Детаљ њосле чишћења

09. Контролисано влажење слике

10. Ојачавање ивица

11. Детаљ слике њосле наношења њодлоје

12. Детаљ слике њосле радова

13. Полеђина, сјање њосле радова

14. Сјање слике њосле радова у украсном раму

Антон Хутер, *Мојив из Прилепа*, уље на платну, 34×47 cm; запис на полеђини: „*Motiv iz Prilepa*“, Anton Hutter/din 2.000. – Zrinjska 92/Beograd, инв. бр. 598

Боравећи кратак период у париском атељеу Андреа Лота 1928. године, а пре тога завршивши Уметничку школу у Београду, Антон Хутер је стекао искуства и поуке за свој уметнички пут, попут многих уметника *генерације Лоји*, за самостално обликовање која представљају чврсто полазиште за сликарски позив и изградњу личног стила.⁹ Дело припада раној фази у његовом опусу, вероватно настало крајем 20-их¹⁰, у чијем се еклектичком споју поред Лотових утицаја (искуство неокубизма) и сликарских схватања треће деценије, примећује и наговештај и присуство одлика, ускоро популарног, интимизма (и блиског му поетског реализма)¹¹, покрета карактеристичног за четврту деценију XX века у југословенском сликарству. Изабрани мотив – кутак, исечак (кадар) градског пејзажа приказан је као уметнику присно место, транспонован у слику да би се очувао (окаменио, конзервирао) тренутак и емотивни доживљај, својеврсно успостављање интимности са топографијом и поједностављивање призора зарад преноса интегралне уметничке визије и реализације у пољу пиктуралног.

Приликом бомбардовања Београда априла 1941. године, Хутеру је изгорео атеље са већином дела дотадашњег опуса похрањеним у њему. Стога, овај рани рад представља једно од ретких сачуваних сведочанстава и значајан чинилац ране фазе његовог стваралаштва, периода уметничког сазревања и сликарског трагања.

⁹ Референтна литература о делу Антона Хутера: Протић, Б. Миодраг, *Српско сликарство XX века*. I том, Београд: НОЛИТ, 1970; Петровић, Петар, *Анџон Хујер 1905-1961: сликар живописа и светлосија*. Београд: Галерија РТС, 2015; Поповић Васић, Гордана, *Анџон Хујер: цртежи и илустрације*. Београд: Галерија Графички колектив, 2015.

¹⁰ Дело је насликано у тамној гами земљаних тонова (преовлађују) попут дела *Улица у Паризу*, насталог 1928.

¹¹ О сличностима и разликама, термилошким недоумицама међу терминима интимизам и поетски реализам, види: Протић, Б. Миодраг, *Југословенско сликарство 1900-1950*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1973, 94-102; Трифуновић, наведено дело, стр. 198

ОПИС СТАЊА ПРЕ РАДОВА

Носиоци: платнени носилац у добром стању, благо опуштен, наборан по угловима (ткање 10 нити на 1 cm²). Подлога је кредна. Бојени уљани слојеви местимично отрвени, стањени и отпали, са малим оштећењима из доњих структурних слојева. Пастуозни део је изгубио компактност на површини. Заштитни слојеви благо пожутели са слојевима површинске прљавштине. Украсни рам је у лошем стању, делимично оштећен, са нестабилним деловима рељефне масе и потпуном отрвеношћу позлате.

КОНЗЕРВАТОРСКА ИСПИТИВАЊА

Прелиминарним конзерваторским и рестаураторским испитивањима установљена су оштећења подлоге и бојених слојева са тенденцијом одвајања и отпадања. Констатована је неопходна конзерваторска-рестаураторска интервенција у виду консолидације платног носиоца, чишћења, рестаурација оштећења подлоге и бојених слојева, као и постављање нових заштитних слојева. Површински слојеви су испитани у оквиру UV и IR спектра и извршене су пробе чишћења. Урађена су испитивања структурних слојева позлате, посебно врсте подлоге на украсном раму.

ПРЕДЛОГ КОНЗЕРВАТОРСКИХ И РЕСТАУРАТОРСКИХ РАДОВА:

Конзерваторска испитивања, консолидација платненог носиоца, затезање, фиксирање оштећења бојених слојева, чишћење, ретуш, нови заштитни слојеви, консолидација и рестаурација рељефне основе и позлате на украсном раму, конзерваторска документација.

КОНЗЕРВАТОРСКИ И РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ

Извршено је превентивно фиксирање нестабилних делова бојеног слоја 5%-ним раствором туткала и јапанским папиром¹². Након тога слика је посматрана под UV лампом, што је омогућило да се на горњем делу слике, на плавој позадини, уоче дубоке пукотине доњег бојеног слоја, које су мање изражене на површинском слоју боје. Затим су превентивно постављене траке јапанског папира 5%-ним раствором туткала дуж ивица слике, да би се омогућила безбедна демонтажа са носећег рама.

Препеглавањем и исправљањем деформација платненог носиоца конзерваторском пеглом преко *melinex* фолије, консолидовани су одвојени слојеви. Поступак је понављан све док се бојени слојеви и подлога нису учврстили за платнени носилац. Након тога су јапански папир и вишак везива уклоњени влажењем дестилованом водом и пажљивим одстрањивањем са лице слике.

Чишћење је извршено *Vulpex*¹³ сапунском емулзијом и неутралисано *White spirit*-ом¹⁴. Сва оштећења плембдирани су кредно-туткалном основом, обрађена и нивелисана у складу са околном фактуром и текстуром бојених слојева. Ретуш је изведен реверзибилним бојама у складу са оригиналним колоритом. Нови завршни слојеви нанети су на потпуно осушене реконструисане и ауторске бојене слојеве.

¹² Јапански папир је врста оријенталног папира, добијена од дудових влакана. Има изванредну еластичности велику способност упијања, као и механичку отпорност

¹³ *Vulpex* је емулзиони течни сапун (потасиум метил циклохексил олеат).

¹⁴ *White Spirit* је поларни растварач, фракција добијена дестилацијом петролеја (150-180 °C).

ОПИС СТАЊА ПРЕ РАДОВА И КОНЗЕРВАТОРСКА ИСПИТИВАЊА

Украсни рам је од јеловог дрвета. У складу са технологијом израде, на рељефну масу нанесен је слој препаратуре. Препаратура на раму је у дебелом наносу, злато се види у траговима а негде и потпуно недостаје, са пожутелим заштитним слојевима и слојем прљавштине. Евидентне су пукотине (кракелуре) подлоге и изолационих слојева, огреботине, отрвени делови испод којих провирује болус, или подлога. Стари заштитни слојеви су пожутели и испуцали лакови са површинским слојевима на њима у виду прашине, али без присуства органских излучевина инсеката и других таложних материјала. Утврђена су велика оштећења украсних рељефних делова, па самим тим и неопходност обнове.

ОПИС КОНЗЕРВАТОРСКИХ И РЕСТАУРАТОРСКИХ РАДОВА

Након документовања затеченог стања започети су конзерваторски радови. Приступило се чишћењу хемијским путем помоћу *White spirit*-а са лица и позадине. Делови на којима се очувала оригинална позлата дочишћавани су мешавином диметилсул фоксида и етил ацетата у размери 1:1. Реконструкција недостајућих делова прављена је од DAS масе¹⁵. После сушења и обраде на масу се постављао слој подлоге од мешавине ове масе и гита у односу 1:1. Након потпуног сушења реконстриурана места су обрађена, подлога је изолована. Оригинални делови су позлаћени а потом патинирани и лакирани.

15. Слика пре радова, лице

16. Слика пре радова, йолеђина

¹⁵ врста fine глине за обликовање.

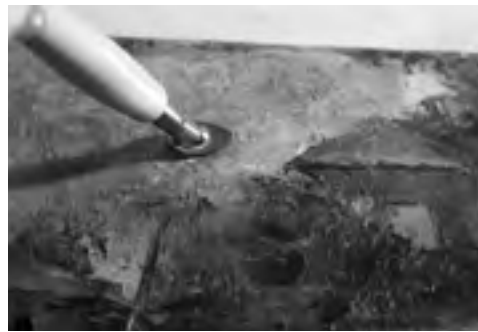
17. Лице, ойишћи йлан, IR светйло

18. Лице, ойишћи йлан, UV светйло

19. Слика на вакуум сйолу

20. Исйрављање деформација, дейшал

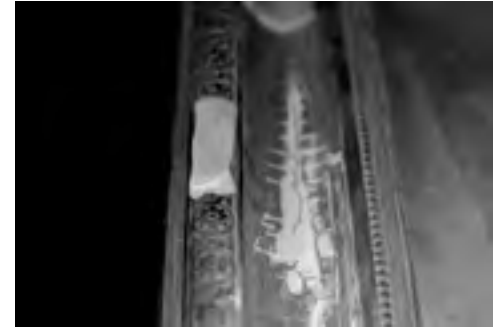
21. Слика йосле наношења йодлоје

22. Сйање слике йосле радова

23. Дейшал, ойишећење рељефной украса

24. Дейшал реконсйрукције

25. Сйање йосле радова

26. Слика йосле радова у украсном раму

ИЗВОРИ

1. Документација уз Легат Олге и др Стевана Смедеревца (*Попис Збирке Смедеревца*, 1969) и Поклон-збирку Феодоре Имреи Ричи

ЛИТЕРАТУРА

1. Јанковић, Оливера, *Зора Пејровић: уметности као животи*. Београд: Галерија Српске академије науке и уметности, 1995.
2. Петровић, Петар, *Анион Хујер 1905-1961: сликар живописа и светлоси*. Београд: Галерија РТС, 2015.
3. Поповић Васић, Гордана, *Анион Хујер: цртежи и илустрације*. Београд: Галерија Графички колектив, 2015.
4. Протић, Б. Миодраг, *Српско сликарство XX века*. I том, Београд: НОЛИТ, 1970.
5. Протић, Б. Миодраг, *Југословенско сликарство 1900-1950*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1973.
6. Протић, Б. Миодраг, Јеша Денегри, Алекса Челебоновић, Игор Зидић, Шпелца Чопич. *Четврти деценија: Експресионизам доје, њојски реализам*. Београд: Музеј савремене уметности, 1971.
7. Трифуновић, Лазар, *Српско сликарство 1900-1950*. Београд: НОЛИТ, 1973.
8. Чубрило, Јасмина, *Зора Пејровић*. Београд: Тору, 2011.

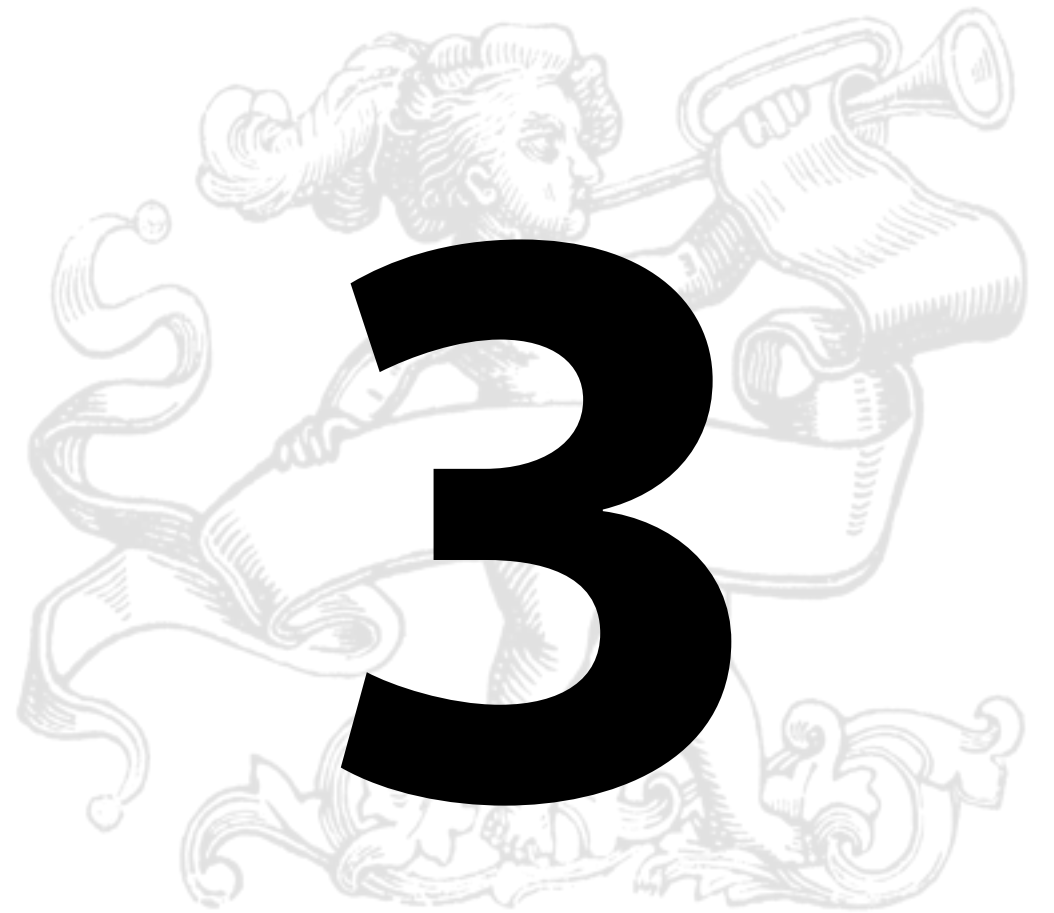
РЕЗИМЕ

У оквиру дугорочне оријентације Одељења за историју уметности Народног музеја Панчево да се плански и систематски изврши конзервација и рестаурација најугроженијих слика, 2015. године предузета је заштита дела из Поклон-збирке Феодоре Имреи Ричи. Пројекат „Конзервација и рестаурација слика из Поклон-збирке Феодоре Имреи Ричи из Народног музеја Панчево” подржан је средствима Министарства културе и информисања на основу Конкурса за финансирање или суфинансирање пројеката из области заштите, очувања и презентације музејског наслеђа у 2015. години. Пројекат је чинила конзервација и рестаурација 12 дела из Поклон-збирке Феодоре Имреи Ричи, изабраних према приоритету у третману. Детаљни описи радова на изабраним делима пружају увид у комплетан конзерваторски и рестаураторски процес обнове и заштите. Циљ и задатак био је да се конзервира и спречи даље пропадање свих елемената слика, уз поштовање принципа реверзибилности изабраних савремених материјала. Демонстрирани су различити начини примене савремених метода консолидације и стабилизације. Помоћу њих су успешно санирана оштећења у виду раздеротина, деформисаних и истегнутих делова платненог носиоца, као и разни видови пукотина бојених слојева, подлоге и импрегнационих слојева, а делима је у потпуности враћен интегритет.

Summary

CONSERVATION AND RESTORATION OF THE PAINTINGS FROM THE GIFT COLLECTION OF FEODORA IMREI RIČI FROM THE NATIONAL MUSEUM OF PANČEVO

Within the long-term orientation of the Department of the History of Art in the National Museum in Pančevo to systematically and methodically execute conservation and restoration of the most endangered paintings, in the year 2015 protection of the works from the Gift collection of Feodora Imrei Riči was carried out. The project "Conservation and restoration of the paintings from the Gift collection of Feodora Imrei Riči from the National Museum of Pančevo" was financially supported by the Ministry of Culture and Information on the basis of the competition for financing or co-financing of projects in the field of protection, conservation and presentation of the museum heritage in the year 2015. The project included the conservation and restoration of 12 works from the Gift collection of Feodora Imrei Riči selected by the priority of treatment. Detailed descriptions of the works on selected paintings provide an insight into the complete conservation and restoration process of reconstruction and protection. The aim and the mission are to conserve and prevent further deterioration of all picture elements respecting the principles of reversibility of selected modern materials. Different ways of applying modern methods of consolidation and stabilization were demonstrated. All the damage in the form of lacerations, deformed and torn parts of the canvas holder, as well as various types of cracks in painted layers, base and impregnation layers was successfully repaired by using these methods and paintings got their fully refunded integrity.

ЗАШТИТА ПРИРОДЕ

Наташа Кнежевић

НАРОДНИ МУЗЕЈ ЗРЕЊАНИН¹

ПРИЧА О ДУДУ (*MORUS*) – ТРАДИЦИЈА КОЈА СЕ ЗАБОРАВЉА

Айсѝракѝ: Рад се базира на проучавању традиције узгоја дуда, који је некада био заштитни знак војвођанских салаша и сеоских домаћинстава. Циљ рада је да прикаже његов вишеструки значај, од дуда чији се лист користио за исхрану свилене бубе, преко дудиња за мармеладу, сокове и дудовачу, до дуда, који се као лек користио у народној медицини. Како је узгој дуда повезан са свиларством, тако је развојем ове привредне гране растао и број дудових засада. Гашењем свиларства, сечом дудових стабала због болести и старости, број дудових стабала нагло је опао. Данас, само мали број још очуваних примерака старих дудова сведочи о њиховом постојању у прошлости војвођанских насеља.

Кључне речи: дуд, дударе, свиларство, свилена буба

„Данас је у Срему, Банатоу и Бачкој гуд реѝка, еѝзоѝична биљка, ѝроређени украс, и да није дошло до ѝревраѝа у свесѝи, до дуђења еколошке филозофије, ѝреѝило би му изумирање“

Раша Попов

Дуд (*Morus*) је род са око 100 врста вишегодишњег листопадног дрвећа и жбуња. Припада породици *Moraceae*, и пореклом је из Азије. У периоду од 17. до 19. века био је заштитни знак војвођанских салаша и сеоских дворишта. Масовно су се гајиле две врсте дуда: бели дуд (*Morus alba L.*) – ради производње листа за исхрану свилене бубе, и црни дуд (*Morus nigra L.*) – за кућну прераду плодова у џем, сокове и ракију (дудовача), због величине и слатости дудиња. Поред ове две врсте, код нас је заступљен црвени дуд *Morus rubra* и жалосни дуд *Morus alba L. Pendula*.

Дуд је дуговечно дрво, има података да су нека стабла стара и више од 500 година. Достиже висину од 25 м и ширину између 1,5 и 2 м, са крошњом која је богата и граната. На површини стабла је дубока и испуцала кора. Листови су јајастог облика, назубљених ивица. Цветови су једнополни сакупљени у густе ресе (мушке цвасти су дугуљасте а женске округласте). Плод је сочна дудиња, слатког укуса, без специфичне ароме, благо киселкаста.

¹ natasa.knezevic@rocketmail.com

ИСТОРИЈАТ

Дуд (*Morus*) био је познат још древним народима Далеког истока. Сами почеци производње свиле, који се уједно везују за узгој дуда, датирају још од 6000. до 3000. пре н. е. Према једној легенди, заслуга за развој свиларства припада једној кинеској царици, која је шетајући по врту приметила да се на дудовом лишћу налазе ларве гусеница. До тада се веровало да су то покретни плодови. Царица је дошла на идеју да би се од финих нити које се добијају одмотавањем кокона² могла исткати тканина (слика 1). Од тада је гајење свилене бубе и свиларство било под заштитом царице која је касније проглашена за богињу заштитницу одгајивача свиле.³

Слика 1. Кокон свилене бубе

Због велике вредности, Кинези су под претњом смртне казне чували тајну свиле. Првобитно је била резервисана само за цара, а касније се постепено проширила по целој Кини, а затим је преко Тајланда и Индије пренета јужном и југоисточном Азијом. Легенда каже да су византијски монаси пренели традицију гајења свилене бубе и израде свиле у Европу тек 533. године, тако што су коконе свилене бубе сакрили у бамбусове штапове.⁴

Бели дуд се, као основа исхране свилене бубе, у наредним вековима интензивно садио у бројним европским земљама. Тако су нпр. венецијански трговци, који су трговали свилом, подстицали одгајиваче свилених буба да се настане у Италији. У 13. веку италијанска свила је била значајни извор трговине. Од тада, свила се производи у провинцији Комо и једна је од највреднијих на свету. Италијанска свила је била у

² Кокон – чауре у којима се развијају ларве свилене бубе.

³ <http://sr.wikipedia.org/sr>

⁴ Јожеф Сабо, *Историја свиларства у Банату*, Дуд Мурга – ПЧЕСА, Нови Сад – Ковиљ, 2004, 171–207.

тој мери популарна и уносна у Европи, да је француски краљ Франсис I иницирао оснивање француске индустрије свиле у Лиону. И енглески краљ Џејмс I је покушао да развије енглеску индустрију свиле садећи 100 000 стабала белог дуда. Међутим, тај покушај је пропао због климатских услова који су били неповољни за развој свилене бубе. Крајем 19. века, Италија, Кина и Јапан били су највећи произвођачи свиле на свету.

На територију наше земље, која је некад била део Византијског царства, свила је дошла у 6. веку. Дудови и свилене бубе су се тада гајили у централним деловима царства, који су, између осталог, обухватили просторе данашње јужне и централне Србије. Традиција свиларства, одржала се на овим просторима и за време Османског царства. Потврда за то је и тзв. *шам-дуд* који и данас краси порту Пећке патријаршије (слика 2). Назив шам је добио по истоименој провинцији на територији данашње Сирије, из које га је донео Сава II, син Стефана Првовенчаног. Овај дуд, посађен седамдесетих година 13. века, као споменик природе заштићен је 1957. године и спада у природно добро прве категорије. Више од седам векова одолева зубу времена и поред главног стабла, развила су се још три изданка са формираном крошњом. Према једној легенди, испод овог дуда је Арсеније Чарнојевић 1690. године одржао сабор са највиђенијим људима Косова и Метохије. Ту је одлучено да српски народ крене у велику сеобу у Војводину.⁵

Слика 2. Шам-дуд у дворишту Пећке патријаршије

⁵ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Društvo/817098/Drvo+iz+doba+Nemanjića.html>

Током велике сеобе Срба, пренесен је, први пут и на територију данашње Војводине. У Банату, који је у то време био део Војне границе, ова привредна грана достигла је завидан успон крајем 18. и почетком 19. века. Заслуге за то свакако припадају грофу Мерсију, војном заповеднику Баната, који је 1733. године увео плански узгој дуда. Од тог периода свиларство је било у успону.

Након што се дугогодишња турска владавина завршила потписивањем Пожаревачког мира, 1718. године, област данашњег Баната је припојена Аустријској царевини. Гувернер нове провинције постао је гроф Флоримунд Клаудије Мерси. По његовим упутствима спроведена су картографска снимања терена и попис становништва, која су указала на катастрофалну демографску слику и привредну заосталост покрајине. Тамишки Банат је тада био слабо насељен, опустошен и прекривен великим мочварама, које су биле узрок многих заразних болести и нездраве климе. У својим извештајима упућеним бечком двору, Мерси је разложно изнео своје планове за брзо насељавање и унапређење пољопривреде и занатства у овој регији. Међу његовим првим мерама било је и масовно насељавање Немаца 1718. године. Они су 15 година били ослобођени плаћања пореза, од државе су добили материјал за изградњу кућа, бесплатне поседе и високе плате. Први колонисти су постепено почели да покрећу привреду (отворене су прве мануфактуре, подигнуте експерименталне плантаже пиринча и винограда у околини Вршца). Видевши своје прве успехе, гувернер Мерси је одлучио да покуша да у Банату развије нову привредну грану – свиларство. Тако је по његовој наредби започела садња белих дудова на обалама Бегеја. Велики број села у Банату је у то време добио тзв. *дугаре* – расаднике дудових садница, које су граничарима дељене бесплатно. Дудови су сађени по улицама, испред сваке куће, у двориштима, поред путева.⁶

Са друге стране, локално становништво је тешко прихватало идеју о подизању плантажа и гајењу свилених дуба, и слабо је водило рачуна о дудовим садницама. Због тога је Мерси увео строге прописе везане за узгој дуда. Тако је нпр. сваки поданик био дужан да засади по 10 стабала дуда. Такође, према законским прописима, момак није могао да се ожени, нити девојка да се уда, док не засаде одређен број дудових младица. Дудови се нису смели vadити без одобрења надзорника свиларства и за њихово оштећење постојале су веома оштре казне, за поједине је прописана чак и смртна казна.⁷

После почетних неуспеха и пропадања једног дела дудових расада, Мерси је схватио да мора да доведе стручњаке из иностранства, који би научили неуро становништво како да гаје свилене дубе. Прву групу Италијана и Шпанаца, који су били познати произвођачи свиле, населио је 1724. године у Панчево, Велики Бечкерек, Вршац и Ковин. Мерсијева намера је само делимично успела, јер први колонисти нису били отпорни на сурову банатску климу и на маларију која је тада харала у мочварном Банату. Међутим, и поред великог помора Италијана и Шпанаца, подигнуте су прве свиларе. У Великом Бечкереку се 1733. године спомиње прва свилара и почетак гајења свилене дубе. Како је свиларство почело да се постепено развија, уследила је и друга колонизација Шпанаца 1735. године.

Када је 1737. године Аустрија поново ушла у рат против Турске, уследили су чести упади турских јединица који су 1738. године опустошили већину места у Банату. Спаљене су готово све мануфактуре, а међу њима и фабрика свиле у Великом

⁶ Борислав Јанкулов, *Прејлед колонизације Војводине у 18. и 19. веку*, Нови Сад 1961, 18.

⁷ Богдан Ибрајтер, *Дудова стабла у Банату*, Дуд мурга, ПЧЕСА, Нови Сад – Ковил 2004.

Бечкереку, док су многе дудове плантаже уништене. После тешких ратних година, дошло је до застоја и скоро уништења свиларства у Банату. Бечка влада је прво морала да врати одбегло становништво и санира ратну штету, због чега је свиларство тих година било запостављено. Доласком царице Марије Терезије на престо Аустрије 1740. године, почела је детаљна реорганизација јужних пограничних делова Баната и покретања привреде. Уз велике напоре, поново је покренуто и свиларство, да би почетком шездесетих година 18. века почело интезивно да напредује.⁸

Најважнији центри за откуп кокона и одмотавање свиле били су у Белој Цркви, Панчеву и Вршцу (Слика 3). До 1801. године откуп и прерада кокона била је у рукама граничарских власти. Након тога, предата је *Угарској дворској комори*. Са друге стране, током 1804. године, откупне станице и свиларе са целокупним инвентаром издате су приватницима у закуп. Како би се унапредила и побољшала производња, постављени су инспектори и надзорници свиларства. У том циљу је 1811. године основана *Земаљска комисија* за целу Угарску, за контролу свиларства, са којом су сарађивале граничарске команде. *Дворска комора* је 1812. године организовала откупне станице у посебне реоне, тако да су граничари знали коме морају да продају коконе и по којој цени.⁹

Слика 3. Данашњи изглед Свиларе у Панчеву

Засади дуда су били веома бројни. Године 1818, евидентирано је 69.967 стабала, од чега је 7.130 било калемљено, и поред тога још 285.663 саднице.¹⁰

Почетком 19. века свиларство је достигло свој врхунац као веома уносна привредна грана. Контрола производње и дистрибуције кокона је нешто ублажена. Једним царским расписом из 1825. године, укинута су реонски заводи за одмотавање свиле и разрешени инспекторати. Произвођачи више нису били у обавези да своје чаурице уступају *Угарској дворској комори*, већ су могли слободно да их продају. У Белој Цркви је 1840. године постојало пет приватних завода за одмотавање свиле са 110 казана, а у Панчеву два са 22 казана. Оно што такође указује на процват свиларства је и отварање прве ткаонице свиле (у Панчеву 1936. године), у којој су прављене разнобојне свилене мараме.¹¹

⁸ Јожеф Сабо, н. д., 171–207.

⁹ Милошев М., Марковић З., *Свиларство*, Банатске хере, Нови Сад 1958, 127–128.

¹⁰ Феликс Милекер, *Историја банатске Војне границе (1764–1873)*, Панчево 1926, 109.

¹¹ Феликс Милекер, н. д. 142.

У другој половини 19. века, производња свиле била је у опадању. Основни разлози били су ниска цена кокона и несигурна продаја, као и болести свилене бубе. Смањен је и број завода који су се бавили откупом и одмотавањем кокона. Постојале су само две свиларе у Белој Цркви. Једна је била власништво Васе Радуловића са 16 казана, а друга Алојаза Лоренца са 28 казана. Обојица су са својим производима учествовали на разним изложбама, где су награђивани и одликовани од стране *Дворске коморе*.¹²

Свиларство је нарочито опало пред Први светски рат. Између Првог и Другог светског рата, многи су покушали да обнове гајење свилене бубе. То су углавном биле сиромашније породице са већим бројем чланова. Али, како је откупна цена кокона била веома ниска, ова привредна грана није успела да се развије до оних размера од пре сто година. Према неким подацима, пре Другог светског рата, на подручју тадашње Југославије било је преко 2,5 милиона стабала белог дуда. Највише је гајен у Војводини и у неким равничарским крајевима Босне и Херцеговине.¹³

Након Другог светског рата, предност је дата синтетици. Производња синтетичких влакана је, као исплативија, потиснула производњу свиле и свиларство. Дудова стабла су тада у највећој мери посечена, свиларе у Србији су већ шездесетих година 20. века затворене, машине за прераду кокона уништене. Сви ови параметри условили су гашење привредне и индустријске гране која је била веома корисна. У Банату, свиларство је постојало до 1968. године, када је затворена и последња фабрика природне свиле у Новом Кнежевцу.¹⁴

Пред Други светски рат, у тадашњој Југославији, било је више од два милиона стабала белог дуда, док данас има свега пар хиљада. Највише дудова било је и остало у Војводини. Нема прецизних података о броју и распрострањености стабала, али се процењује да се ради о скромним бројкама. Највише се гаји у дрворедима, парковима, на међама и у двориштима. Данас је бели дуд цењена врста за озељењавање насеља због малих захтева према земљишту, отпорности на сушу и издржљивости у градским условима. Мушки примерци се, у односу на женске, чешће користе у ту сврху, јер расту брже, образују густу крошњу, правилног округластог облика, не дају плодове, па самим тим и не прљају улице. Користе се подједнако и за појединачну садњу, као и за групе, дрвореде и живе оgrade. Најпознатији гајени облик је „Пендул“ – дрво висине 4,5 м, са танким, дугим до земље повијеним гранама.

Највећи произвођач свиле била је и остала Кина, где се данас, чак 20 милиона домаћинстава бави само овим послом. Годишње се произведе више од 500 000 тона сирових чаура свиле. Уз Кину, још око 50 земаља може да се сврста у веће или мање произвођаче свиле. Водеће државе које чине 97% светске производње свиле су: Јапан, Јужна Кореја, државе бившег СССР-а, Тајланд и Бразил.

¹² Милошев М., Марковић З., н. д. 127.

¹³ <http://poljoprivredaiselo.com/2010/06/dud-malo-trazi/>

¹⁴ Јожеф Сабо, н. д., 171–207.

УЛОГА ДУДА У СВИЛАРСТВУ

Повећање броја засада белог дуда било је у уској вези са ширењем свиларства на територији Војводине. Иако трагови свиларства досежу до периода средњовековне Србије (13. и 14. век), масован узгој белог дуда запажен је тек крајем 17. и почетком 18. века (Слика 4).

Слика 4. Узгој свилене бубе

За разлику од белог дуда, црни дуд на полеђини листа има длачице и зато није погодан за исхрану свилене бубе. Свилена буба без помоћи човека не би могла да опстане у природи. Има пет стадијума развоја, од јаја до одраслог лептира који обнавља генерацију (слика 5).

Слика 5.
Одрасла јединка свилене бубе

Јаје је величине зрна мака, и из њега се ствара гусеница, која је у почетку тешка око 0,4 милиграма. Током свог развоја гусеница повећа своју дужину и до 10.000 пута, тако да је на крају дугачка од 8 до 9 цм. Основна храна ларве (гусенице) свилене бубе је лишће белог дуда.

Након 6 до 8 недеља, ларве прелазе у стадијум лутке, односно почињу да формирају своју чауру – кокон. Чауре праве и женке и мужјаци, на начин који је сличан плетењу мреже код паука. Сам процес стварања чаура траје око недељу дана.

У сваком кокону је нит свиле дугачка од 1200 до 2000 метара. Кокони су се некада ручно одмотавали. Да би се свилена нит одмотала, односно да би тзв. лепак који учвршћује кокон попустио, чауре су се прво потапале у врелу воду. Након тога би се преслицом одвајале нити, а да се не би поново лепиле, обично су одмотани кокони стављани у кукурузно брашно или песак. Добијене нити односно тзв. свилени конач, би се са преслице премоштавао на клупко, и касније користиле у разне сврхе. Тако се нпр. од свилених нити ткало платно које се користило за израду одеће, зобница и торби. Конач се користио и за украшавање народних ношњи. Свилен конач је веома квалитетан, може да се боји, и као такав никад не бледи, нити пушта боју.

Како је крајем 18. века дошло до експанзије свиларства, појавиле су се и прве свиларе са постројењима за одмотавање кокона. Филанде су биле посебне машине које су се користиле у ту сврху (Слика 6). Како су вештачка влакна потиснула употребу свиле, постепено је дошло до гашења и затварања свилара. А филанде данас не можемо срести ни у музејима.¹⁵

Слика 6. Постројења у свиларама

ШИРОК СПЕКТАР УПОТРЕБЕ ДУДА У ПРОШЛОСТИ

Поред планских засада белог дуда, у сврху гајења свилене бубе, дуд је сађен и због других намена. Био је честа садница поред путева, испред кућа и у двориштима. Намене и користи од дуда биле су разноврсне.

¹⁵ <http://www.makroekonomija.org/poljoprivreda/zaboravljena-proizvodnja/>

У прошлости су војвођанска села била спојена шороким друмовима, дуж којих су сађени дрвореди дудова. „...Дуд је читава два и по столећа био путоказно дрво. Он је путнику намернику, још из даљине, показивао где су му пути. Дуд је тог намерника сустопце пратио на његовом путу, као и у васцелом животу, дајући окрепе његовом уморном телу у свом хладу, а дудињом својом сласном утажујући му жеђ и глад, ободравајући му сустали и поклекли дух...“¹⁶ Велика, густа и граната крошња дуда је правила хладовину, где су се путници, али и ратари на њивама, одмарали током летњих месеци. Дудова стабла су, истовремено, била својеврстан ветрозаштитни појас усевима. Зимом, када снег завеје, правили су заветрину, и уједно били оријентир у белој непрегледној равници (слика 7).

Слика 7. Друмски дудови „сџиражаре“, фотито: С. Лазукић

Дуд је био честа садница испред кућа и у сеоским двориштима. Поред тога што је правио дебелу хладовину, давао је плодове који су имали вишеструку намену. Зреле дудиње су биле слатка посланица, нарочито за децу. Веома често, у комбинацији са хлебом, замењивале су један оброк. Осушене дудиње, су се користиле као замена за шећер. Млеле су се и додавале тесту при изради колача. Домаћице су од дудиња правиле сокове и кувале пекмезе. Од плодова се пекла и домаћа ракија – позната „дудовача“. Дудиње су се сакупљале ручно, са земље, или су се испод стабла шириле тзв. поњаве¹⁷, како би се плодови лакше сакупили (слика 8). Уколико су стабла била у близини обора, поњаве су испод крошње биле разапете, како би остале чисте, заједно са плодовима.¹⁸

¹⁶ Бошко Ивков, *О свим дудовима а нарочито о муровома*, Дуд мурга, ПЧЕСА, Нови Сад – Ковиљ, 2004.

¹⁷ Поњава – платно ткано од кудеље.

¹⁸ Јан Кишгеци, *Дуд – биљка прошлости и будућности*, Дуд мурга, ПЧЕСА, Нови Сад – Ковиљ, 2004, 91–92.

Слика 8. Сакуљање дуда: И. Фејеш (Торда), цртеж, техника оловке

Дудово дрво је слично багремовом, јако је отпорно и лако се глача. Употребљавало се у столарству, коларству и сл. Веома често су од њега прављене разне бачве, бурад и каце (слика 9).

Слика 9. Бурад израђена од дудовог дрвета, 1938. г. (инијер је Шваба из Сивца)

Важно је напоменути и примену дуда у народној медицини. Лист дуда имао је најширу примену у лечењу шећерне болести, обољења уринарног тракта и коже. Од плода се правио накисео сируп који се користио за лечење грозничавих стања, лезија у устима, као лек против дизентерије, лаксатив и сл. Свеже, незреле дудиње користиле су се против дијареје, а зреле као благ лаксанс. Сок од дудиња олакшавао је искашљавање, знојење и мокрење. Прашак од коре дуда употребљавао се споља у облику мелема за брже зарастање рана, а „одвар од коре“ пио се код повишеног крвног притиска.¹⁹

РЕТКИ ЗАСАДИ ДУДА У НАШЕМ ОКРУЖЕЊУ ДАНАС

Дуд је уско повезан са историјом пољопривреде села, како у Војводини, тако и шире у Панонској низији. Плански подизани као подлога за унапређивање свиларства, али и других заната (пинтерски, бојаџиски и др.), дрвореди дудова по сеоским двориштима и атарима, били су основно специфично обележје војвођанске равнице у 19. веку. Данас су они углавном посечени у борби против дудовца, због квалитетног дрвета као сировине или сушења стабала услед старости или болести. Само мали број још очуваних примерака старих дудова сведочи о њиховом постојању у прошлости Војвођанских насеља. Данас не располажемо прецизним подацима распрострањености и броју стабала, али се процењује да се ради о скромним бројкама.

Највише их има у околини Вршца и Ковиља (Слика 10).

Слика 10. Дрворед дудова у околини Вршца

¹⁹ <http://narodnamedicina.com/kovacevic/dud.html>

ЗАКОНОМ ЗАШТИЋЕНА СТАБЛА ДУДА У ВОЈВОДИНИ

Споменици природе представљају законом заштићене, између осталог, и ретке примерке биљног света и њихове групе (појединачна стабла, двореди ии сл.). Ови природни споменици ботаничког карактера представљају интересантне и значајне примерке своје врсте, које се истичу својим изузетним биолошким својствима (старошћу, порастом, очуваном виталношћу), естетским и пејзажним вредностима (лепота хабитуса, специфична обележја аутохтоног пејзажа и сл.). Значај њихове заштите је вишеструк: *научни* (биолошки, флористички и генетски), *културно-историјски* (као део природне баштине), *образовни* (за упознавање врста), *туристичко-рекреациони* (као атрактивни примерци који доприносе оплемењивању пејзажа датог простора).

Насупрот аутохтоној дендрофлори Војводине (остаји природних шумских заједница или појединачни примерци), која има научни и природно-историјски значај, дуд има првенствено културно-историјски и привредни значај, јер га је у овим крајевима узгајао и проширио човек. Дуд је тесно повезан са историјом пољопривреде и села, а нарочито (бели дуд) са историјом свиларства као веома значајне привредне гране у 18. и 19. веку. Само мали број очуваних примерака старих дудова и по који остатак дудових дрвореда и дудика, који су одолели зубу времена и секири човека, сведочи о њиховом постојању у прошлости војвођанских насеља. Зато је заштита преосталих дудова, као природних споменика који су део наше природне и културне баштине, значајан задатак у домену заштите природе.

До данас су, на основу Закона о заштити делова природе, на територији САП Војводине као споменици природе заштићена 3 дрвореда дудова и 2 солитарна стабла:

1. Дрворед дудова на путу Вршац–Стража, у целој дужини са обе стране пута, уписан у Централни регистар под бројем 68/1;
2. Дрворед дудова на путу Загајица–Избиште, на деоници између 33. и 35. км са обе стране пута, уписан у Централни регистар под бројем 68/2;
3. Дрворед дудова на путу Избиште–Уља, на деоници између 37. и 38 км са обе стране пута, уписан у Централни регистар под бројем 68/3;
4. Дуд (*Morus nigra*) у Сремским Карловцима, у Лењиновој улици, испред зграде бр. 139, уписан у Централни регистар под бројем 75;
5. Дуд (*Morus alba*) у Градиновцима, у улици Петра Драпшина, испред куће бр. 26, уписан у Централни регистар под бројем 84.

У току је процес заштите два дудика.²⁰

Уместо закључка

Само се старији сећају великих дудових плантажа и лепо уређених дрвореда по улицама који су давно нестали. Данас, само понеко заостало дрво поред пута подсећа на давно прохујала времена.

ЛИТЕРАТУРА

- Ибрајтер, Богдан, „Дудова стабла у Банату“, *Дуг мурја, ПЧЕСА*, Нови Сад – Ковиљ 2004.
- Ивков, Бошко, *О свим дудовима а нарочито о мурјовоме*, Дуд мурга, ПЧЕСА, Нови Сад – Ковиљ, 2004.
- Јанкулов, Борислав, *Прејлед колонизације Војводине у 18. и 19. веку*, Нови Сад: Матица српска, 1961.
- Кишгеци, Јан, „Дуд–биљка прошлости и будућности“, *Дуг мурја, ПЧЕСА*, Нови Сад – Ковиљ, 2004.
- Милекер, Феликс, *Историја банатске Војне јранице (1764–1873)*, Панчево 1926.
- Милошев М., Марковић З., „Свиларство“. У *Банатске хере*, Нови Сад: Војвођански музеј, 1958.
- Сабо, Јожеф, „Историја свиларства у Банату“, *Дуг мурја, ПЧЕСА*, Нови Сад – Ковиљ, 2004.
- Службена документација Покрајинског завода за заштиту природе у Новом Саду

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- <http://sr.wikipedia.org/sr> (преузето 18.09.2015.)
- <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Društvo/817098/Drvo+iz+doba+Nemanjića.html> (преузето 09.10.2015.)
- <http://poljoprivredaiselo.com/2010/06/dud-malo-trazi/> (преузето 18.09.2015.)
- <http://www.makroekonomija.org/poljoprivreda/zaboravljena-proizvodnja/> (преузето 19.10.2016.)
- <http://narodnamedicina.com/kovacevic/dud.html> (преузето 19.10.2015.)

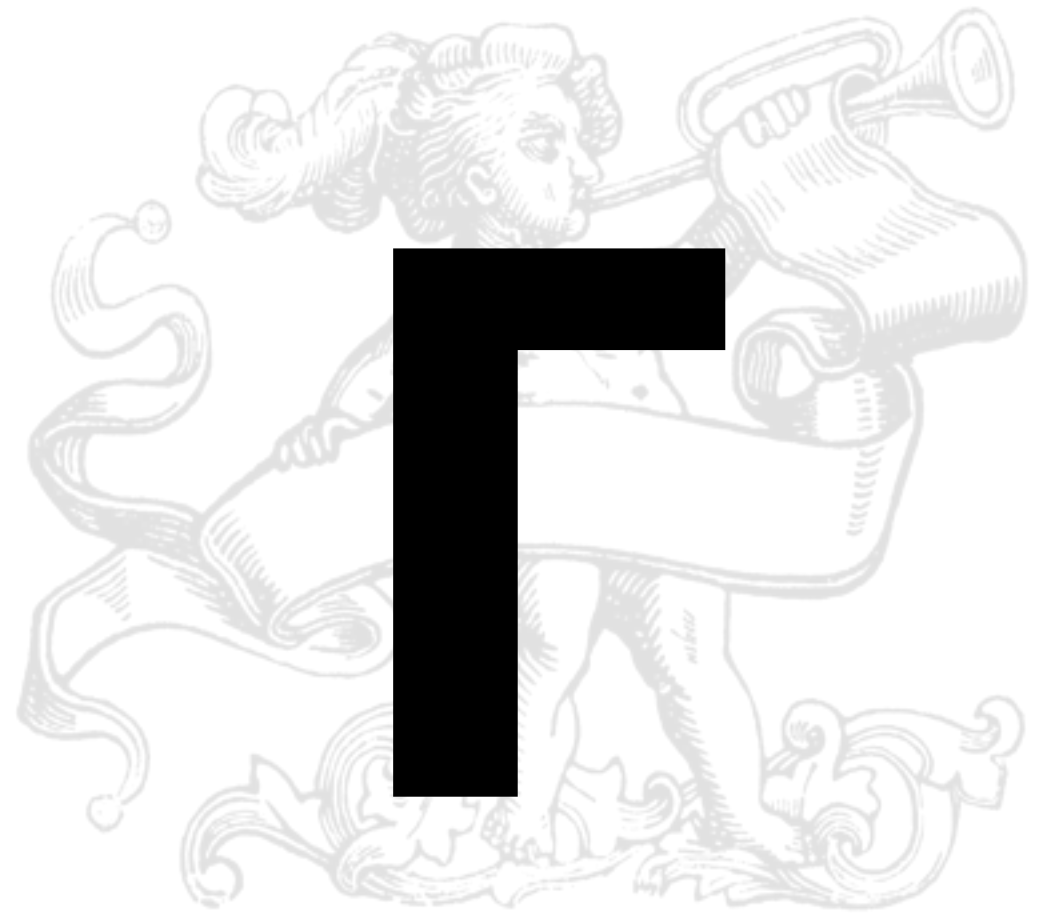
Summary

STORY ABOUT MULBERRY TREE (*MORUS*) –TRADITION THAT IS FORGOTTEN

Increasing of planted white mulberry tree is in deep relation with spreading of sericulture in the territory of Vojvodina. Besides the fact that origin of sericulture reaches from the period of medieval Serbia (13th and 14th centuries), enormous breeding of white mulberry starts at the end of 17th and the beginning of the 18th century, when it made an important role and the way of identification of farms and rustic courtyards in Vojvodina. Two most important types of mulberry were white mulberry tree (*Morus alba* L.) – because of the leafage for nourishment of silkworms, and black mulberry tree (*Morus nigra* L.) – for homemade products such as jams, juices and brandy (called in Serbian language *Dudovaca*). Nowadays,

mulberry trees are mostly cut, primarily because of the quality of the wood, or they were getting dried due to old age and sickness.

²⁰ Службена документација Покрајинског завода за заштиту природе у Новом Саду

ΓΡΑΨΑ

Никола Влајић

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У ПАНЧЕВУ¹

ГРАДИТЕЉСКО НАСЛЕЂЕ У ДЕЛИМА УМЕТНИКА *цртице из живописа споменика културе*

Сажељак: У оквиру манифестације Дани музеја Србије одржаној маја 2016 године, аутор овог чланка приредио је у Народном музеју Панчево изложбу под називом који је евидентан и овом приликом – „Градитељско наслеђе у делима уметника”. Изложба је пропраћена каталогом у коме се поред циљева изложбе заинтересованом читаоцу презентира списак изложених уметничких дела и њихових аутора. Тиме је скренута пажња на труд уметника да овековече наслеђе које беспштедно губи трку са временом или је трка у неким случајевима већ бесповратно изгубљена.

Концептуално посматрано свако изложено дело у симбиози је са пропратним текстом, па управо стога овом приликом објављујемо свих 15 текстова, од којих сваки, на себи самосвојан начин, открива по нешто из живота споменика који су више него важни у очувању нашег интегритета.

Кључне речи: Дани музеја, изложба, градитељско наслеђе, Панчево, Бела Црква, Сефкерин

ДВЕ ЗГРАДЕ У ЦЕНТРУ

Сликом „На раскршћу” академски сликар Милосав Урошевић овековечио је две зграде које у ствари и чине окосницу једне од раскрсница у строгом центру града. За оне који нису из наше средине, или у првом тренутку не препознају насликани мотив, треба рећи да се ради о месту где се секу улице Жарка Зрењанина и др Светислава Касапиновића.

Приказана приземна зграда са леве стране, која је на адреси др Светислава Касапиновића бр.5 пре неколико година добила је нови изглед тако да сада ова слика, поред несумњиве уметничке, има и документарну вредност. Кућа је у прошлости била власништво др Светислава Касапиновића (1839–1922), највећег завичајног борца друге половине 19. века за национално-политички и културно-просветни препород српског народа. Касапиновић се у овој кући није родио, али је у њој провео својих 68 овоземаљских година. Убрзо након упокојења, односно исте године, улица је понела његово име и оно је са правом сачувано до данас.

Једносратница приказана на десној страни слике (ул. др Светислава Касапиновића бр.7) власништво је угледне панчевачке породице Лакић. Улога ове породице била је нарочито евидентна у друштвеном и привредном животу нашег града између два светска рата. Дух прошлих времена оличен је данас у још донекле

¹ office@zskpancevo.org

сачуваном ентеријеру на првом спрату, којег дестабилизује девастирано приземље у виду локала – пословних простора насталих након национализације пре више од пола века.

Слика 1. Две зграде у центру

МОНАСТИР ВОЈЛОВИЦА

Свештеник и академски сликар – живописац Чедомир Милосављевић, у складу са једним од предања да је Св. Стефан Лазаревић ктитор манастира Војловице, подарио је манастиру икону са ликом овог светитеља. Она је одмах постала нераскидиви део манастирске цркве и предмет целивања свих православних верника који ову нашу велику банатску светињу походе. Али ко је у ствари манастир подигао, када је настао, шта се у њему све налазило? Ова и слична питања, након вишевековног постојања и даље остају без правог одговора. Први кога су ова питања заинтриговала био је Јоаникије Миљковић, игуман манастира Војловице (1796–1822), талентовани сликар и писац прве манастирске историје. Ово невелико, али надасве значајно дело садржи важне податке и представља основни путоказ за сваког потоњег истраживача. Верујемо да ће кратки одломак из Миљковићеве Повести бити најбоља потврда напред изреченог суда:

У манастиру овоме је и многоцелебна и чудотворна икона Пресвете Богородице; а унутра са десне стране певнице, још и мошти Преподобнога Оца Григорија Синајског почивају, те који му с вером приступају, и исцељења задобијају.

Манастир је, више него оправдано, 1952. године проглашен спомеником културе одлуком Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе АПВ, а 1990. године утврђен за непокретно културно добро од изузетног значаја одлуком Скупштине Републике Србије.

ЦРКВА СА ДВА ТОРЊА

Животи и идеје многих личности уткани су у уобличавању најстаријег православног храма у нашем граду, посвећеном Успењу Пресвете Богородице. Од почетне идеје и тражење дозволе за подизање храма 1796. године, где је евидентна улога протопрезвитера Андреја Арсенијевића, па до завршетка радова тридесетих година прошлог века оличених у делу зографа Живорада Настасијевића, прошло је скоро 150 година.

У међувремену Фридрих Кверфелд је зидао храм (1807–1811), а прота и талентовани сликар Константин Арсеновић “открио” је дотада непознатог Константина Данила и поверио му осликавање иконостаса (1829–1833). Нешто касније, 1851. године, пројектант и грађевинар Константин Радотић торњевима дарује нови изглед сачуван до данас док предани позлатар Константин Младеновић завршава позлату исте 1855. године.

Сви ови али и други радови не би могли да буду изведени без дародаваца, знаних и незнаних који су својим прилозима помогли изградњу овог велелепног здања.

Поред многобројних светиња у Светоуспенском храму чува се веома вредна збирка портрета црквених великодостојника али и световних личности, која су урадили наши најпознатији сликари Урош Предић, Стеван Тодоровић, Марко Мурат и др. Верујемо да ће у скорој будућности ово “бесцен благо” бити коначно доступно широј јавности.

“Црква са два торња” како је Панчевци од милоште називају, за споменик културе проглашена је 1948. године, а статус културног добра од великог значаја стекла је 1991. године.

Слика 2. Црква са два торња

ПАНОРАМА С ПОЧЕТКА 19.ВЕКА

Панорама Панчева на гравури Отмара Шенмана гравера урађена је наменски, са циљем да украси калфенска писма које су издавале панчевачке занатлије удружене у еснаф који је имао више еснафских одељења. Ова гравура је данас вредно сведочанство о томе како је наш град изгледао пре више од два века.

На гравури се не налази година њене израде али се са сигурношћу може тврдити да је резана после 1811. године јер је тада завршено зидање "Цркве са два торња". Ова црква је истовремено и најважнија и најочљивија реперна тачка на гравури. Лево од ње налази се друга православна црква, ткз."Горња", подигнута после 1788. године, на темељима старије која је разрушена приликом последњег упада Турака у Панчево напред наведене године. Њу ће за мање од једног века заменити нова црква коју је пројектовао архитекта Светозар Ивачковић 1874. године. У централном делу гравуре уочава се католичка црква са зградама миноритског самостана. Црква је подигнута средином 18. века, а данашњи изглед носи од средине 19. века. Доминантна економска зграда, последња са десне стране, свима познати "Црвени магацин" један је од најстаријих сачуваних објеката у старом градском језгру. Скуп рибарских кућица на самој обали Тамиша и неколико чамаца – шајки потврда су да је риболов некада био важна делатност и одабрано занимање једног броја наших суграђана. Три споменуте цркве и царски житни магацин након Другог светског рата од надлежних институција проглашене су споменицима културе.

ЦРВЕНИ МАГАЦИН

Велики царски магацин хране саграђен је 1785–1787. године на самој обали Тамиша. Ова веома важна економска зграда великих габарита, чак и за данашње време, није ни мало случајно саграђена баш на овом месту. Близина Дунава и могућност транспорта речним путевима у прошлости били су цењено и велико преимућство. Одавде су се пшеница и друге житарице из већег дела Доњег Баната који је тада био у склопу Војне границе, одвозиле за Аустрију и потребе Хабзбуршке монархије. Иначе, магацин је једна од ретких грађевина коју обесни Турци нису срушили приликом њиховог последњег дивљања по Панчеву 1788. године. Том приликом магацин су само „ослободили“ од свих залиха.

Локални назив за зграду – "Црвени магацин", настао је највероватније одмах по њеном зидању. Можемо претпоставити да магацин није одмах малтерисан, а опште познато је да поједине цигле у већој или мањој мери садрже црвену боју. Након аустро-угарске нагодбе (1867) магацин је добио зелену спољашњост са контрафорама (потпорни стубови) који су обојени у црвено. Ово је уосталом евидентно и на слици Е. Шољмашија насталој након 1907. године. Наиме, напред наведене године Пучка банка, која је имала разгранате послове, узима у закуп Црвени магацин и он ће дуго година након тога бити њихово главно стовариште. Данас Црвени магацин храбро одолева зубу времена и стрпљиво чека да његов унутрашњи простор добије неке нове садржаје.

Одлуком Скупштине Републике Србије Црвени магацин је за споменик културе проглашен 1997. године.

Слика 3. Црвени маџацин

ГОРЊА ЦРКВА

Преображенска црква у Панчеву позната у нашем граду и као "Горња" саграђена је у периоду 1874–1878. године, на молбу свих суграђана, али је потпуно завршена тек 1911. године. Дело је у то време тек свршеног архитекта Светозара Ивачковића (1844–1924) родом из Делиблата. У међувремену, крајем 19. века по плановима архитекта Владимира Николића из Сремских Карловаца, извршене су разне поправке и завршни радови на спољашњости цркве. Осликавање иконостаса, певница, тронава и налоња поверено је у васцелом српству признатом Урошу Предићу, а Стеван Алексић својим великим историјским композицијама и иконама светитеља украсио је зидне површине унутрашњости ове надасве величанствене православне цркве. Немогуће је овом приликом не споменути и тројицу београдских архитеката Бранка Таназевића, Милорада Рувидића и Петра Бајаловића који су израдили концепт за црквени мобилијар и целокупну нефигуралну декорацију. Њихово дело настало је под утицајем српско-византијског наслеђа у комбинацији са тадашњим савременим тековинама.

Монографијом „Преображенска црква у Панчеву“ прерано преминула историчарка уметности Борка Крушка достојно се одужила роду из којег је потекла. Верујемо да је њено дело већ нашло пут до свих оних којима прошлост нашега града лежи у срцу.

Преображенска црква у Панчеву за споменик културе проглашена је 1948 године а сасвим оправдано за културно добро од изузетног значаја крајем 1990. године.

Слика 4. Горња црква

СВЕТИОНИЦИ (КУЛЕ СВЕТИЉЕ)

Светионици на ушћу Тамиша у Дунав својеврсни су симбол нашег града. По неким сазнањима ово су данас једини светионици сачувани у пару на целом току ове највеће европске реке. Грађени су почетком 20. века, или тачније речено 1909. године, а стилски се везују за тзв. војну архитектуру. Када је речни саобраћај постао интензиван, неопходно је било обезбедити сигурну пловидбу па је њихово постављање било у потпуности оправдано. За градњу светионика коришћен је ломљени камен са мајдана из источне Србије који је употребљен за формирање конусне

основе. Зидани масив куле изведен је у фасадној опеци док је за завршни део – кров, коришћено ливено гвожђе и лим.

Један од куриозитета кула су многобројни графити урезани и исписани по њиховим зидовима и то од тренутка када су куле подигнуте па све до наших дана. Они су сведочанство које не смемо у потпуности ниподаштгавати, али истовремено то је један од видова девастације споменичког наслеђа.

Светионици су и данас делимично у функцији. Наиме, само у једном светионику налази се исправна и потребна сигнализација.

Вандалско понашање непознатих субјеката последњих година, зуб времена и природне појаве – велики таласи, ветрови и сл. прете да озбиљно угрозе ову јединствену баштину.

За споменик културе, "Куле светиље" (тако су их наши стари називали), утврђене су 1972. године, а статус културног добра од великог значаја добиле су 1991. године.

НЕКАД МАГИСТРАТ ДАНАС МУЗЕЈ

Током прве половине 19. века град Панчево значајно место у војнограничарском комунитету добио је нову репрезентативну зграду Магистрат. Од постављања камена темељца 1833. године до завршетка зграде 1838. године прошло је само пет

година. Официр грађевинар 12. немачко-банатске регименте Хајман пројектовао је ово, у суштини, неокласицистичко здање уз примесу неких надоласећих уметничких стилова. Прочељем зграде доминира стара латинска изрека JUSTITIA REGNORUM FUNDAMENTUM (Правда је темељ држава) коју је као свој мото пригрлио цар Франц Први Хабзбуршки неприкосновени аустријски владар овог дела Баната (1804–1835), али и остали цареви из ове династије. Да ли су они стварно веровали у те речи тешко је данас тврдити чак и са ове временске дистанце. Оно у шта не смемо сумњати је чињеница да је Магистрат у даљој и ближој прошлости био позорница важних и значајних догађаја и да су кроз њега прошле многе знамените личности.

Изградњом нове зграде СО Панчево 1965. године, у Магистрат су се уселиле три установе културе (Музеј, Библиотека и Архив). Од 1980. године цела зграда припала је Народном музеју који од тада постаје комплексна установа и једно од главних културних средишта нашег града, а верујемо да је то и данас.

Већ 1948. године зграда Магистрата је стекла статус споменика културе. У међувремену, 1991. године Магистрат је проглашен културним добром од великог значаја.

Слика 5. Некад Магистрат данас Музеј

РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА

Сликом „Звоник католичке цркве” овековечен је део најстарије црквене грађевине у нашем граду. Током 18. века црква је била на неколико локација. На данашњем месту црква је први пут сазирана 1746/7. године. Десет година касније

саграђена је нова на истом месту и овај датум (1757) је узет за званични јер су претходне грађевине нестале у вихорима прошлости. Свакако у тим давним смутним временима црква није изгледала као данас. Изглед приближан данашњем црква је добила средином 19. века.

Црква је једноставна грађевина са одликама неоготике. Унутрашњим простором доминира олтарска пала са представом Карла Боромејског који је заштитник цркве и коме је она, уствари, и посвећена. Њу је цркви 1807. године поклонио надвојвода Лудвиг Хабзбуршки. Зидне слике дело су Антона Крела из Марибора настале 1934. године.

Римокатоличка црква није самосвојна грађевина. Она је део манастирског комплекса – конвикта фрањеваца конвентуалаца чији је први представник у наш град дошао 1719. године и звао се Норберт Скрибани. По неким сазнањима Скрибани је писац прве панчевачке хронике која нажалост није сачувана или можда чека да буде откривена.

У оквиру цркве – манастира налази се и вредна стара библиотека, а међу сликама интересантан је портрет Игњаца Вајферта, рад Фрање Гифингера. Кратку причу о цркви и манастиру завршавамо подацима о звонику – торњу. Звоник је добио сат 1801. године а четири звона 1860. године. Поприлично дуго сат није био у функцији. Обновљен је уз несребичну стручну помоћ Завода за заштиту споменика културе у Панчеву 2015. године.

Слика 6.
Римокатоличка црква

ШТУКА

Да “све што је од овог света – пропадљиво је” односно има дужи или краћи рок трајања, потврдило се и у случају хотела Војводине (познат и под називом Штука) који је статус споменика културе уживао само 13 година (1997–2010). Саграђен је на прелазу деветнаестог у двадесети век. Предани стручњаци су сасвим оправдано, на основу грађевинско-архитектонског склопа и декративних елемената са фасаде, утврдили да ово еклектичко здање у одређеној мери поседује и елементе сецесије. У приземљу хотела налазио се ресторан и кафана са баштом у којој је лети сигурно било угодно седети због непосредне близине Тамиша. Овај део Панчева у прошлости је био врло фреквентан. Најстарија пивара на Балкану, кафана Крагујевац, Провијант магацин, Железничка станица “Тамиш”, Католичка црква, Гимназија... само су неки од споменика културе који чине сиже старог градског језгра Панчева и истовремено су готово окружили хотел Војводину.

Хотел је у току Другог светског рата (1943) дошао у посед породице Вајферт али је већ, из свима познатих разлога, следеће године добио новог власника. Наредних пола века и нешто дуже, зграда је била друштвено власништво. Неразумевањем целе локалне заједнице наш град је остао ускраћен за још један споменик културе. Наиме, зграда је скоро доведена до тоталног урушавања па је због опште опасности савњена са лица земље 2010. године.

Изглед хотела Војводина остао је да живи у сећањима суграђана, фотографијама али и у делима појединих уметника.

Слика 7. Штука

СВИЛАРА

Свиларство у Банату има вишевековну традицију. У Панчеву су постојале две свиларе. Када је старија саграђена 70-их година предпрошлог века на баваништанском путу постала премала, подигнута је нова свилара на обали Тамиша 1899. године. Она није била приватно власништво већ резултат заједничког пројекта Мађарске краљевске коморе и града Панчева са јасно издефинисаним односима. Између два светска рата, у тадашњој Краљевини СХС, панчевачка свилара постала је лидер у свиларској делатности. Други светски рат није прекинуо производњу свиле али је свилара променила власника (ткачница из Хановера). Након ослобођења основана је фабрика "Свилопрелац" која је успела да опстане до 1967. године а потом се простор свиларе прилагођава потребама ГИП-а Панчево. Трансформације у 21. веку избрисале су ГИП са списка солвентних предузећа. Данас је свилара на обали Тамиша у приватном поседу а каква је њена будућност показаће време.

Комплексом свиларе доминирају три зграде од фасадне опеке (главна предионица, надзорништво свиларства и стан надзорника свиларе). Грађене су у стилу индустријске архитектуре. Зграда предионице има изузетно значајну решеткасту челичну конструкцију која је овде уграђена пре него што је презентована на Светској изложби у Паризу 1900. године и која је била револуционарни, иновативни проналазак у домену грађевинске делатности.

СРПСКА ЦРКВА У СЕФКЕРИНУ

Банатско село Сефкерин је старо српско насеље. Близина Тамиша је одвајкада била погодна за живот. Стари Сефкерин се није налазио на данашњој локацији већ у непосредној близини. Формирањем Банатске Војне границе (1764) Сефкерин је почео да се континуирано развија тако да је 1811. године имао већ више од 1.400 становника, што за оно време није био мали број. Ова година је важна јер је тада почела да се зида нова православна црква посвећена Сабору Архангела Гаврила. Зидање су углавном финансирали сами мештани Срби граничари, а поред њих у селу је живео и изванредан број Румуна који су временом били асимиловани. До 1838. године у цркви се највероватније налазио стари иконостас донет из некадашње цркве дрвнаре. Те године за осликавање иконостаса и тронава ангажован је Константин Пантелић (1802–1882) у то време поприлично познат живописац који је стекао ликовно образовање на Бечкој академији и већ доста био ангажован у Срему. Након осликавања овог иконостаса постао је тражен и у Банату, његов богати сликарски опус чека да буде подробније истражен.

У цркви се чувају поред покретних икона непознатих сликара 19. века и три сета целивајућих икона мањег формата на лиму, дрвету и платну. За ове настале на лиму и дрвету нема података о ауторима, датирају из 19. века. Иконе на платну дело су прослављене наивне сликарке, иначе родом из Сефкерина, Десе Петров Морар. Настале су у периоду 1993/4. године и њих је сликарка даровала средини из које је потекла.

РУСКА БОЛНИЦА

Зграда данашњег Дома омладине саграђена је 1875. године и била је једна од зграда у оквиру војног комплекса. Наменски је подигнута за болницу и она је то стварно и била наредних седамдесет година. Након Другог светског рата у њој се налазила команда панчевачког гарнизона, од седамдесетих година, сада већ прошлог века, простор је уступљен институцијама културе (Дом омладине, разна културно уметничка и друга друштва).

Најзначајнији период из прошлости ове зграде је време од 1920. до 1944. године када се у њој налазио Руски санаторијум Црвеног крста витешког краља Александра Првог Ујединитеља или како су га Панчевци скрачено називали – Руска болница. Ова здравствена установа са еминентним медицинским кадром сматрана је за једну од најбољих у тадашњој Југославији. У оквиру саме зграде одмах по формирању болнице уређен је простор за богослужење – капела. Била је посвећена Св. Николају Чудотворцу, архиепископу Мирликијском.

Главни ктитор био је др Владимир Левицки, хирург који је већ у домовини стекао репутацију, а од 1927. био и управник болнице. Од неколико свештеника који су током 24 године ширили реч Божју сматрамо да је најзначајнији Петар Голубјатников који је у нашем граду провео од 1924. до 1937. године. Између свих његових заслуга и посвећености позиву који је изабрао, за ову прилику, издвајамо његово ангажовање да капела добије иконостас који је осликао Георгије Семјонов.

СВЕТОСАВСКИ ДОМ

Мало је српских православних црквених општина имало у 19. веку Светосавски дом какав је добио наш град сада већ давне 1885. или можда 1888. године. Наиме подаци о градњи се разликују. Дом је грађен наменски али је његова мултифункционалност (скупштинска сала црквене општине, светосавске прославе, концерти и др.) и мисија коју је имао више него очигледна. У Дому су се налазили библиотека која је својевремено била највећа црквено-општинска библиотека у васцелом српству и просторије српског панчевачког црквеног певачког друштва. Пројектант ове грађевине и даље нам је непознат али се зато о сликару који је украсио свечану салу дома зна нешто више. Едуард Клајн је урадио две велике композиције на таваници сале : Срби око гуслара и Ђирило и Методије шире хришћанство и просвету као и зидну декорацију целокупног простора. Посебан куриозитет су били портрети добротвора и знаменитих људи који су на разне начине помагали град, црквену општину и српску просвету и културу крајем 19. и током прве половине 20. века, а израдили су их наши најпознатији сликари.

После Другог светског рата Светосавски дом је национализован. У њему су били Народни музеј, Студентски дом, ТВ Панчево, разна уметничка друштва... Након вишедеценијске одисеје зграда је ових година враћена правом власнику.

За споменик културе Светосавски дом је проглашен 1973. године, а статус културног добра од великог значаја стекао је 1991. године.

Слика 8. Светосавски дом

РУСКА ЦРКВА У БЕЛОЈ ЦРКВИ

Након Октобарске револуције једно од упоришта руске емиграције у Краљевини СХС била је и Бела Црква. За разлику од неких других наших вароши у Белој Цркви се налазио Први руски кадетски корпус Великог Кнеза Константина Константиновича, саграђена је и православна руска црква посвећена Св.Јовану Богослову. Градња цркве трајала је око две године (1930–1932). Архитекта А. В. Шавцов пројектовао је цркву у руско-византијском стилу. Потпуковник царске војске, академски сликар Иван Трофимов (Москва 1874 – Бела Црква 1962) осликао је иконостас, тронове и урадио икону Пресвете Богородице. У Белој Цркви живео је 40 година а његови потомци и сада у њој пребивају.

Посебно важна и интересантна личност за цркву је њен ктитор, гроф Дмитриј Алексејевич Шаховски (Москва 1902 – Санта Барбара, Калифорнија 1989). У Бела Цркву је дошао након замонашења на Светој Гори где је добио име Јован. У Белој Цркви је био око пет година а потом наставио да лута Европом и светом. Другу половину свог овоземаљског живота провео је у Америци као архиепископ Сан Франциски и Западно-амерички Руске Заграничне Цркве. Већ у тадашњој Југославији развио је јаку мисионарску делатност, основао издавачко предузеће и

издао тридесетак књига које су стигле на све континенте.

Један од његових најближих пријатеља у Америци био је наш и свеправославни Свети владика Николај Велимировић.

Због неспорних споменичких вредности у току је поступак за утврђивање Руске цркве за споменик културе.

Слика 9. Руска црква у Белој Цркви

Драјана Куручев
ГРАДСКИ МУЗЕЈ ВРШАЦ¹

ПИСМО ПРИЈАТЕЉУ – ДАРОВИ СТЕРИЈИНОМ ГРАДУ

КАКО ЈЕ НАСТАЛА СПОМЕН ЗБИРКА ЗОРАНА ПЕТРОВИЋА
У ГРАДСКОМ МУЗЕЈУ ВРШАЦ

„Када се један уметник одлучи да значајан избор из свог дела поклони једном граду онда је очигледно да постоји ту нека дубока емоционална веза, коју највероватније до краја не може ни уметник сам у потпуности да дефинише... Духовна аура Вршца грађена кроз векове је онај племенити и стваралачки набој који обухвата велики број значајних људи у времену и простору и то, на нашу срећу, не само оне који су овде рођени или овде живе, већ и многе који су били захваћени, у неком срећном тренутку пропутовања кроз Вршац, вршачким ветром и небом или се дружили са Вршчанима. Зоран Петровић је један од тих стваралаца који је схватио да је део те вршачке духовне ауре и осетио потребу да заувек остане део ње, будући да је и он један од њених градитеља.“

(Душан Белча, *Уз дар Зорана Петровића, Зоран Петровић Дарови Стеријином граду*, Народни музеј Вршац, 1995)

Са неизмерним задовољством копија писма Зорана Петровића, сликара, вајара писца и професора, примљена је за музејску документацију Градског музеја Вршац.² Писмо је упућено из Београда 15. октобра 1994. године Душану Белчи, књижевнику, некадашњем директору вршачке библиотеке и великом пријатељу сликара.

Кроз договор о отварању изложбе, Петровић објашњава Белчи своје мотиве. У садржају писма јасно се огледа намера уметника да са предстојеће, планиране изложбе у Вршцу, формира колекцију која ће као поклон Музеју остати у Уметничком одељењу.

Донација вршачком Музеју није случајност. То је, пре свега добро промишљен и емотивно обојен лични чин. У писму су очигледни мотив поклонодавца вредне колекције нашем Музеју. Лични контакти, познанства, учинили су да уметник завешта значајан број радова Стеријином граду. Често је Петровић боравио у Вршцу, у посети пријатељима, колегама, некадашњим студентима, или као учесник колоније. Говорио је и писао о граду, амбијенту, пријатним људима, Стерији, занатима,

¹ dkurucev@hotmail.com

² Копија писма Зорана Петровића примљена је за документацију Градског музеја Вршац 7. марта 2016. године, досије бр. 157, документације Уметничког одељења Градског музеја Вршац. Оригинал се налази у власништву Душана Белче.

господским кућама и кривудаваим улицама, кибиц-прозорима и судбинама које крију ти исти прозори.

На првој страни писма Петровић помиње некадашњег студента и садашњег колегу Јавора Рашајског, чијом су заслугом и личним ангажовањем и прибављени радови уметника за тада Народни музеј Вршац.³

Са поносом се Петровић сећа да је, 1970. године, као драмски писац, за *Село Сакуле, а у Банату*, примио на *Стеријином њозорју* награду за комедиографске фрагменте. Представа по овом тексту, као и текст *Бећарца*, у вршачком позоришту, па и у Румунији (Темишвар, Арад), доживели су бројна извођења и гостовања.⁴ Такође, у лепој успомени има једно излагање у вршачком музеју: „...1966. године имао сам у Градском музеју за време директоровања пок. Растка Рашајског, а сјајним ангажовањем колегинице Мире Мареш најгосподственије излагање у мом ликовном животу.“⁵ Као учесник колоније 10 вајара који раде у металу, сећа се ангажовања колеге Сантрача. Након рада у овој колонији, 1984. године, неколико радова Петровића остаје у дворишту фабрике *Бриксол*.⁶ Са посебном емоцијом помиње своје студенте и постдипломце. То су били Петру Марина, Јавор Рашајски и Тома Сухецки.⁷ „Сви ови подаци били су пресудни за поставку ове садашње изложбе из које мислим да формирам-собу легата З.П.“, наводи Петровић.⁸ На крају писма каже: „Осећам велику одговорност за овај чин, прво због славног Паје Јовановића, а затим због сјајних бројних ликовних уметника у Вршцу, који ће и сами пожелети да оснују легате.“⁹

Овом приликом презентујемо скенирани текст писма, у којем се тачно говори о планираној припреми поклона. (фотографије писма 1-5)

Вршачки музеј данас поседује више од 50 радова у разним техникама и дисциплинама – цртеже, колаже, слике, скулптуру, ковани метал...Временски распон настанка дела обухвата период од 1954. до 1993. године.¹⁰ Махом се односе на истраживања

„машинизма“, тако да је језик ликовне материјализације везан за актуелно време стварања и прилагођен диктату садржаја. Из поклоњених радова очигледано је непроцењиво богатство опуса аутора, као и аутентичност инвенције и вишеслојност његовог личног уметничког ангажовања.

³ Исто, 1.

⁴ Исто, 2.

⁵ Исто, 2-3.

⁶ Исто, 3.

⁷ Исто, 3.

⁸ Исто, 3.

⁹ Исто, P.S.

¹⁰ О Зорану Петровићу више видети: Драгана Куручев, *Зоран Пејровић, Дарови Стеријином њраду – Лејат у Градском музеју Вршац*, Вршац, Градски музеј Вршац, 2011, 3; Драгана Куручев и др., *Дарови Стеријином њраду – Лејат у Градском музеју Вршац, Зоран Пејровић – њоводом 90 година од рођења*, ур. Пал Дечов, Аница Медаковић, Опово, Вршац, Општинска народна библиотека и Галерија „Јован Појовић“ и Градски музеј Вршац, 2012., 38-46

„Зоран Петровић је и песник и пророк, а један такав је недостајао вршачком духовном кругу, да га употпуни и оплемени својим делом и својим духом. Срећни смо што ће од сада заувек бити са нама.“¹¹ Десетак година, од 1995. до 2005., целокупна колекција била је изложена у згради *Ајошке на сџејеницама* која припада Музеју. Након примљеног поклона, управа града већ априла 1996. године Зорана Петровића проглашава почасним грађанином Вршца.

¹¹ Душан Белча, *Уз дар Зорана Пејровића, Зоран Пејровић Дарови Стеријином њраду*, Вршац, Народни музеј Вршац, 1995.

3

тасто са својим ливанским пријатељима. Нада нас се из ове књиге преноси мој брате пријатељу Др. Жива Млатић, а рудак у његовој кутли царскија та Гавриловић Навић, било је све без и оубијавно.

1984 год имао сам касидра као најстарији вајар - вајар-заваривач у железару и квалитету то вајара који раде у мексикану, изузетна акција колеге Саванара. Све акције своје невољно морих екуливати у својим књижици "Бриксона".

Насебно ми је радосно лично рад у професији јер су невољно бриксонали смисла још и моје сучрећени: Петру Маринићу Јавор Таицајени са матицебераним саванаром, Артома Сулеуан завршио матицебарени саванар.

Сви ови подаци још су сучрећени за поставку ове саванке изложбе из које ми сам ја формирам - соду летиса З. П.

За обварање неку лотну ра ражем из здравствених разлога, то ће ми верујем одржати. Са својим радовима ја сам саван са вама. Неде и твоје саване поздравља Зоран Петровић

P.S.

15.8.94

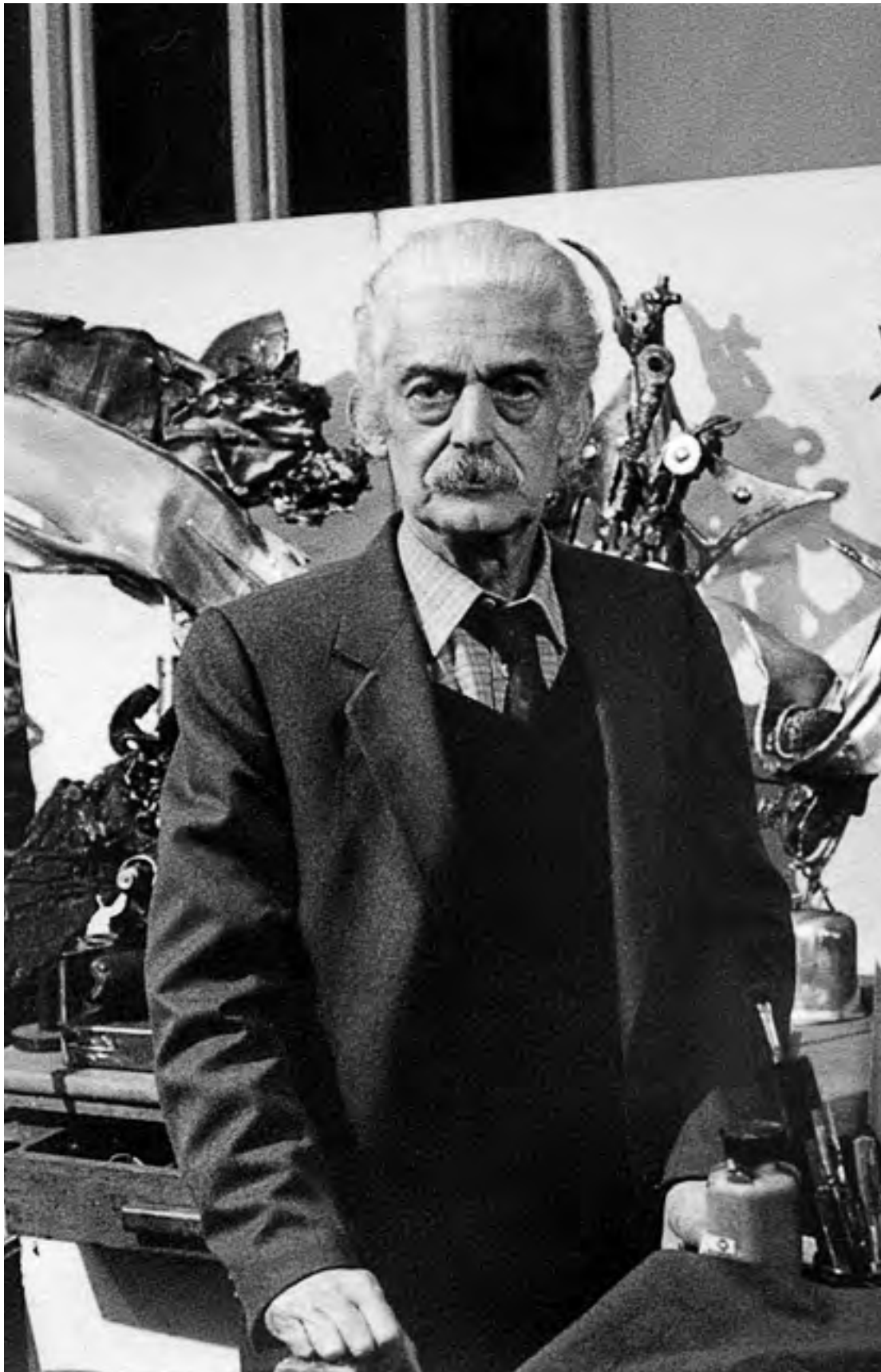
Зрати Душане,
писмо које ми је писало је твојот садржај да може да ми буде писански; због тога је тако мило као пријатељу, то нормално емоционално које смисла за подесно врн савану. Заборавио сам да обавестим да је у библиој каталогу мој оца у Саванари одговорна талерија мојих радова 1979 са преко 100 ~~радова~~ радова. Због тога је кутли у Саванари. Сада у мој кутли Нико во Дави - Саванари и због су улетри - ба је ит турско. Талерија нека перфекциониста, пре верујем да ћу за "летис-соду" у Вршци одговорити и нешто радних радова как из 1946/47 год. из времена студнија - који су у мој кутли. Летисе би садржао око 20 дела у разним техникама. Поставио ми та још две јесене. Осетим велику одговорност за овај лет, прво због саванот таје Јовановића, а затим због саванот Ерићих миковићих уметника у Вршци, који ће и сами пожељно ра одују летисе бојим се да не изазовем некакви неке некакви! Како сам те које ти макар бите ми можда ваљани од овог расиривањот мога писма. Одржи ми! Уради како будеш смислено да те бите чарисав. Ситу и твоје саване поздравља Зоран

15. I. 94

P.S.

Зачас су сакрашани брати
 Владу Антошица. Због славог зра-
 ва нисам сакраши тријубово.
 Но ми је брешко само, дивно смо
 тријубовско ветовани. Велео
 је да ролази ролат аштеља,
 сјајни је сакрварски јед
 и моје конате велема су га
 велема. Сидишао је брешкошан шфа-
 ркитом. Новрент. Мале ми је ратино
 да је на ветовни рукама изда-
 хнуо после некоег шах турмана,
 велема га кинтовом брешкошан до
 брешкоше.

Зракута сакрварски ветовани
 реловат је моћно и здраво.
 Велео сам се велема ра ролази
 у Вршцау, гини ми се ра час је
 он и убожтао. Силно ће ми
 као тријубовско надосебајашти.
 Доктор Зоран

Јавор Рашајски

ГРАДСКИ МУЗЕЈ ВРШАЦ¹

СЕЋАЊЕ НА ЗОРАНА ПЕТРОВИЋА

Зорана сам познавао око тридесет година – нешто пре почетка мојих студија на Ликовној академији у Београду, па све до смрти 1996. године. Током тог позамашног периода упознао сам га веома добро, пре свега као човека и педагога, Зоран је био велики сликар и одличан писац.

Постоји велики број осврта и обимнијих текстова о његовом уметничком раду али биографских и података из приватног живота је веома мало.

Професор Луковић и ја били смо му најбољи пријатељи, или најближи, и сам је то говорио. Често смо били заједно, било на изложбама, ликовним колонијама, а најчешће у атељеу све до његове смрти. Дружење, или боље речено, нераскидиво пријатељство наставио сам са Луковићем (Лукијаном) до 2014. године када је преминуо.

О Зорану сам много знао, али сам од Лукијана сазнао прегршт детаља о њиховом познанству из ране младости, тачније, пред сам Сремски фронт где су послати у прве редове, као и велики број младих српских интелектуалаца. Сигурне смрти спасао их је Рајко Мамузић, политички комесар, касније познат као добар познавалац уметности и велики колекционар.

Знатно касније, 1968. године, као велики пријатељ мог оца, управо ме Рајко Мамузић послао код сликара и професора Зорана Петровића. У Београду, на Старом сајмишту, где му је био атеље, професор је требало да погледа моје цртеже јер сам се спремао да полажем пријемни испит на Ликовној академији. Написао је он и некакво писмо да му уручим том приликом. Тако нешто до данашњих дана нисам урадио. У шинобусу, негде на пола пута до Београда, одлучио сам да отворим писмо и прочитам неколико првих редова: „Зоране. молим те погледај пажљиво ове цртеже и буди благ према овом дечаку јер је плашљив и врло осетљив.“

Наравно, тек тада сам се препао – какав је он, строг, шта ће рећи за моје цртеже.

Једва сам пронашао Старо сајмиште и наравно закаснио скоро сат и по. Уз степениште сам два пута испустио мапу са цртежима, презнојио се и не знам шта још у тих двадесет метара до његових врата. Примио ме је врло срдачно, очински насмејан и мени је одмах лакнуло, мада сам се и даље тресао, што је он и приметио. Одмах ме је понудио кафом и вињаком (очигледно да се мало опустим), распитивао се како је у Вршцу, како је у музеју, како је његов кум доктор Шљапић, шта ја радим и одакле ми је склоност ка цртању.

¹ javorrasajski@gmail.com

Најзад је затражио да му покажем цртеже. Када сам отворио мапу погледао сам га испод ока да бих видео реакцију. Подигао је обрве, а затим једну спустио, још уз благ осмех. Одмах сам знао да му се допало оно што је погледао. Био је презадовољан и мени је коначно лакнуло.

Од тада смо се често виђали, ја сам одлазио на корекције и консултације. Пошто сам врло успешно положио пријемни испит, пријавио сам се у његову класу и тамо провео пет врло значајних година за мене.

После завршених студија, наставио са да одлазим у његов атеље на Старом сајмишту све до његове преране смрти.

За око тридесет година интензивног дружења везује ме мноштво лепих успомена и сећања, али и оних због којих је Зоран прилично патио. Пре свега мислим на судбину његове Галерије или Музеја у Сакулама, на разговоре о Народном музеју у Београду, као и судбини атељеа на Старом сајмишту. Памтим да је последњих десет година био врло нерасположен, нарочито због компликација са повишеним шећером у крви.

Можда би за Вршчане, музеалце и вршачки музеј био значајан детаљ о поклону 50 његових дела Градском музеју Вршац као легат.

Мислим да је то била јесен 1993. Дошао сам уобичајено, у 11 сати, на Старо сајмиште. Зоран је био видно нерасположен јер је већ био озбиљно болестан. Нарочито га је мучио повишен шећер због чега се отежано кретао. Наставили смо причу започету током претходног виђења, о Галерији у Сакулама и њеној судбини. То му је иначе била болна тачка, као да је осећао како ће се све завршити. Галерија је смештена у Зорановој родној кући, у неколико већих и сређених просторија. У другом, мањем делу, живела је његова сестра са супругом Васом који се својски бринуо о Галерији и примао госте, и двоје мушке деце са око двадесет и двадесет две године старости. Њих Зоранове слике, односно Галерија у којој нису никада виђени, ни мало нису занимале и Зоран је то знао.

„А ето, видиш, не знам шта ће бити и са сликама из атељеа? Ноћас нисам ока склопио, а ту су и скулптуре. Са необјављеним рукописима знам шта ћу. Волео бих да их објавим у БИГЗ-у. Разговараћу са мојим Младеном (Марков), мада је с њим тешко разговарати. Нервозан је ко банатско пцето.“

„Што се слика и скулптура тиче, професоре, овде у атељеу су недоступне, не може се доћи до њих – мртве су. Сложене уза зидове, једна преко друге, не знам како бисте их некеме и показали, врло је компликовано доћи до неке конкретне слике, а скулптуре су испреплетане и не зна се шта којој припада, комад се просто не може разазнати. Професоре, имате и велики проблем са прашином, како ће вам спремачица усисати прашину? Сваки пут кад дођем код вас, ја се добро искашљем“ (што није била истина).

„Па добро, шта да радим? Да их поклоним – коме? У осталом морам нешто да ти кажем, доста сам ћутао. Доживео сам велико разочарање. Понудио сам моје слике и скулптуре Народном музеју у Београду... и знаш шта су ми рекли? Хвала вам, друже Петровићу, немамо више места у депоима. Ето видиш, моје слике никоме не требају.“

„Да сам на вашем месту никада их не би понудио Народном музеју и да има много места, јер би њихова судбина тамо била запечаћена. Ко би их икада видео. Сем тога, у тим подрумима има доста влаге и услови нису најбољи. Сам сам се уверио пошто сам недавно био тамо.“

Дуго је ћутао, скувао је кафу и читав сат смо причали о неважним стварима. Све разговоре обично је завршавао о Галерији у Сакулама и својим сестрићима.

„Ајд реци ми, шта ти мислиш?“

„Па видео сам професоре и ја да немају баш никакав однос према вашим сликама.“

„Ма не питам те то, него шта мислиш да би требало да радим са сликама из атељеа?“

„Мислим да треба да их поклоните неким банатским музејима, уосталом и ви сте Банаћанин. Ево, поклоните их вршачком музеју као легат Зорана Петровића, ја ћу на сваки начин да се бринем о свему. То Вам обећавам.“

Није ништа одговорио и убрзо смо се разишли.

Када је следећег јутра у шест сати зазвонио телефон знао сам одмах да је то Зоран.

„Јаворе, целу ноћ сам размишљао и знаш шта – дођи одмах да изаберемо 50 слика, скулптура и цртежа и носи их.“

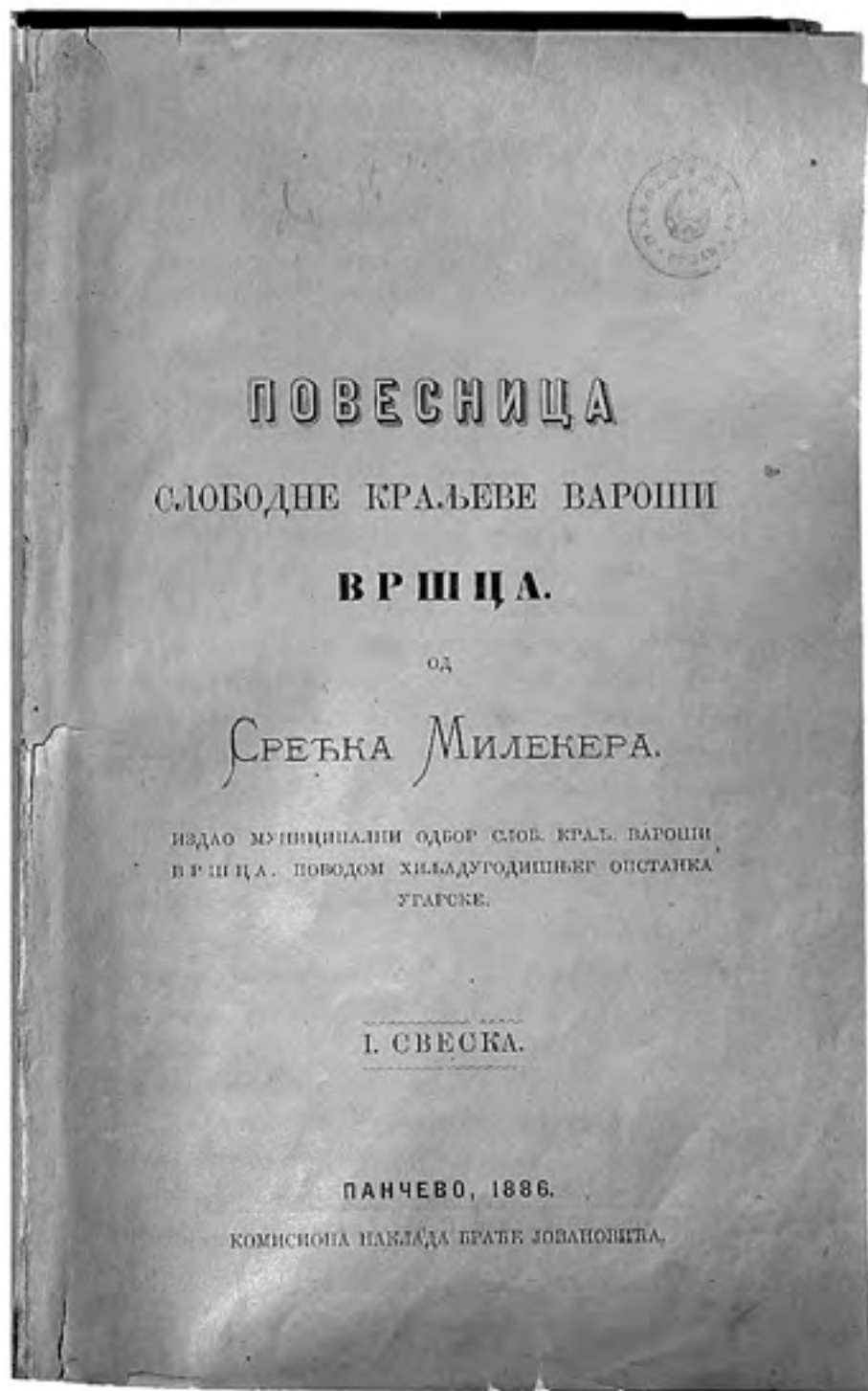
Пре него што сам се упутио на Старо сајмиште, назвао сам тадашњег директора музеја да хитно спреме и пошаљу велики комби или неко прикладно возило (проблем су биле велике скулптуре).

Данас Градски музеј у Вршцу има привилегију да чува најзначајнија дела Зорана Петровића.

Од 1995 до 2005. године целокупан легат публика је могла да види у музејском простору, односно у згради „Апотека на степеницама“.

ПРИКАЗИ И ИЗВЕШТАЈИ

Љиљана Бакић¹
ГРАДСКИ МУЗЕЈ ВРШАЦ

НОЋ МУЗЕЈА 21. МАЈ 2016. ВРШАЦ НА ПРЕЛАСКУ У 20. ВЕК

У оквиру манифестације Ноћ музеја 2016. под мотом „Отвори очи у ноћи”, у изложбеном простору (Апотека на степеницама) приређено је предавање: *Вршац на преласку у 20. век.*

Предавање је имало за циљ да подсети на три значајна јубилеја која обележавамо ове године везана за културу и историју нашег града:

– 130 година од штампања *Повеснице Слободне Краљевске Вароши Вршца*, С. Милекера (1886);

– 120 година од Велике Миленијумске изложбе у Будимпешти и од отварања прве поставке за публику Градског музеја у Вршцу (1896).

Аутор је приказао све три теме као рефлекс културно-историјских прилика које су обележиле задње деценије 19. века. То је време када тадашња Угарска врши вишегодишње грандиозне припреме за обележавање 1000 година постојања своје државе и националног идентитета на просторима Панонске низије. У склопу различитих културних дешавања пишу се и монографије градова. Тако је и Ф. Милекер, на молбу Магистрата написао „Повесницу Вршца”, у којој је сликовито описао прошлост нашег града од праисторије до 1886. године. Књига се састоји из 4 поглавља, додатка, личног регистра, регистра места и плана ондашњег града Вршца. Без обзира не понеке хронолошке грешке у првим поглављима (архаични стил, екскурсе у приповедању), ова књига још увек остаје непревазиђен основни извор за истраживања прошлости нашег града, нарочито за период после турске владавине – доба аустроугарске управе. Аполитичан, без приклањања било којој страни, Милекер нам даје нарочито вредне податке о успонима и падовима у процесима настајања града, у 19. веку, о становништву, занимањима, трговини, виноградарству, занатству, здањима, не заобилазећи ни револуционарне године (1848–1849).

◀ *Слика 1: С. Милекер, Повесница слободне краљевске вароши Вршац, Панчево, 1886.*

Деценију касније (1896) у Будимпешти је отворена Велика Миленијумска изложба на којој је Угарска желела да презентује најважнија достигнућа и успешну владавину. На изложби су учествовали и награђени многи житељи Вршца. Осим

¹ Љиљана Бакић, e-mail: lili.num@hotmail.com

Паје Јовановића који је награђен златном медаљом за чувени „Вршачки триптихон” на којем је приказао свакодневни живот Вршчана, одликовани су и: виноградарско друштво и многи произвођачи вина, браћа Андрејевић за врхунску саламу, звоноливци Ђорђе Бота и синови, Привредно друштво чак и посетиоци изложбе.

Слика 2 а и б: Медаља привредном друштву из Вршца, Миленијумска изложба, Будимпешта 1896.

Слика 3. Изложбени простор „Аполика на степенцима”, детаљ са Ноћи музеја (у позадини Вршачки триптихон Паје Јовановића, 1896).

Између ових догађаја Ф. Милекер постаје кустос Градског музеја у Вршцу (1894) и јануара 1896, на радост Вршчана, отвара прву поставку за публику.

Слика 4. Стална поставка музеја у згради Конкордије

Поред познате приче о такмичарској судбини Триптихона, присутни у Ноћи музеја могли су да виде медаље са миленијумске изложбе из збирке вршачког музеја, листају Повесницу, читају релевантне текстове из новина које су излазиле у 19. веку и диве се фотографијама прве поставке музеја....

Вршац на преласку у 20. век био је град у успону, са осведоченим резултатима у култури, занатству, пољопривреди, слободарски град са израженим националним идентитетом у оквиру двојне монархије.

Аутор овог текста и предавања у Ноћи музеја има и додатни мотив за публикувањем у панчевачком Гласнику Баната.

Милекер је Повесницу штампао на три језика: немачком, мађарском и српском у ондашњим вршачким штампаријама. Издање на српском језику ван Вршца били је поверено Браћи Јовановић из Панчева. Познато је да је претеча „Вршачког триптихона” – „Сеоба Срба“ (једна од верзија) данас изложена у панчевачком музеју.

3. ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ НУМИЗМАТИЧКИ КОНГРЕС „МОНАРХИЈА У РУМУНИЈИ”

(Брашов, 9 – 11. јун 2016)

Румунско нумизматичко друштво и његова секција у Брашову организовали су трећи по реду Интернационални нумизматички конгрес под насловом „Монархија у Румунији”. Како је у уводном излагању навео Виорел Емануел Петак (**Viorel Emanuel Petac, Biblioteca Academiei Române, București**), председник Румунског нумизматичког друштва, 2016. година је по много чему посебна и јубиларна.

Ове године обележава се 150 година од установљења прве Краљевске династије у Румунији (**Carol I**) и оснивања Литералног друштва (1866), које већ наредне године мења име у Румунско академско друштво, а од 1879. постаје Академија Румуније, 135 година од прокламације Краљевства Румуније (1881) и 100 година од учешћа Румуније у Великом рату (1916).

В. Е. Петак је, између осталог, указао на везе између наведених јубилеја у модернизацији друштва и развоју румунске културе и науке. Нарочито је истакнута улога културних и научних установа у формирању најзначајнијих нумизматичких колекција у Румунији као што су: Национални музеј антиквитета (данас Археолошки институт у Букурешту) и Библиотека Румунске академије.

Приликом отварања конгреса представљене су две публикације: Б. Анђелковић (Филозофски факултет Београд) и Н. Демијан (**N. Demian, Muzeul Banatului, Timișoara**): *The Collection of Egyptian Antiquities in the Museum of Banat in Timișoara* и нови каталог новца пољског владара Станислава Августуса Пониатовског (**J. Parchimowicz & M. Brzeziński, Szczecin-Polonia**). После отварања изложбе која је презентovala одликовања, медаље и дипломе везане за наведене јубилеје уследио је рад у две секције: секција за антику, средњи век и модерно доба и секција за савремено доба и Краљевину Румунију.

На конгресу су своје радове излагали учесници из Румуније, Италије, Велике Британије, Пољске, Словачке, Бугарске, Украјине, Белорусије и Републике Србије.

¹ Љиљана Бакић, e-mail: lili.num@hotmail.com

Угледни професор Ђовани Горини (**Giovanni Gorini, University of Padova, Italy**) руководио је античком секцијом и одржао предавање: *Circulation of Greek Coins around the Adriatic Sea* у којем је анализирао појаву грчког новца од IV до II века пре нове ере на подручју ван грчке цивилизације (обала и залеђе Јадранског мора). По месту налаза доводи их у везу са „граничним светилиштима” и сматра сведоцима пролаза војника, морнара, трговаца и радника. На основу присуства керамике, натписа и грчке скулптуре на овим просторима сматра да се ради о контактима који доприносе утврђивању оног што је пре неку годину означено као „Јадрански хеленизам”. А. Попеску (**A. Popescu, The Fitzwilliam Museum, University of Cambridge, United Kingdom**) у својој презентацији (*A new Julio-Claudian coin from Tomis*) упознао је присутне са јединственим, до сада непознатим, примерком новца са портретом Августа кованог у Томису (Мезија Инфериор); В.Е. Петак (**V.E. Petac**) је на основу анализа реверсних типова тетрадрахми типа Александар Македонски предложио нову атрибуцију и хронологију томиске серије у раду под називом: *Remarks concerning the Alexander the Great type tetradrachms assigned to Tomis*.

У оквиру античке секције издвајамо и излагање М. Манова (**M. Manov, Bulgarian Academy of Sciences, National Institute of Archaeology with Museum, Sofia**), *A coin die of Augustus from Bulgaria*. Тема овог рада је редак налаз калупа за Августов денар кован у Лиону између 15 и 13 пре нове ере нађен у селу Гиген близу античке колоније **Oescus**. Позната су још два калупа из времена Августа са подручја Бугарске које аутор, на основу релевантних података из античких извора (**Florus, Tacitus i Cassius Dio**), повезује са војним кампањама римског команданта **G. C. Lentulus** јужно од Дунава у време Августа. Предпоставља да су сва три калупа доказ да је Лентуловим трупама дато право ковања новца у покретној војној ковници на месту будуће колоније **Oescus**. Из исте институције чули смо и прелиминарно излагање *Treasure of silver coins from ancient Serdica (Vladimirova-Aladzhova Dochka)* о налазу око 3000 примерака сребрног новца (I-III век) скривеног у посуди са именом **Selvius Calistus**. Аутор предпоставља да се ради о породичном благу поседника који је вероватно био богати трговац, колониста, који се, судећи по имену, населио у Сердику (Софија) из источних провинција.

Бројни еминентни учесници земље домаћина (Букурешт, Констанца, Темишвар, Сибиу, Тулчеа, Јаши, Клуж) презентовали су нам спектар различитих тема (од антике до средњег века), на завидном нивоу истраживања, уз плодну дискусију (**prof. dr Radu Ardevan- University Cluj, dr Silviu Puerce, University Sibiu**) која је пратила скоро свако излагање учесника конгреса.

Аутор овог приказа представио је рад под називом *Finds of Bronze Coins of Viminacium and the Stobi Minit from the Collection of the City Museum of Vršac*.

У другој секцији савремено доба и Краљевина Румунија своје прилоге приказали су и учесници из Пољске, Украјине, Белорусије као и Румуније.

Игор Вокоун

МУЗЕЈ У БЕЛОЈ ЦРКВИ¹

ВРЕДАН ПОКЛОН БЕЛОЦРКВАНСКОМ МУЗЕЈУ Збирка позоришног материјала Живана Иштванића, Споменке и Светлане Рашајски

Добра сарадња музеја, архива и библиотека са локалним истраживачима често утиче на формирање нових збирки, фондова и легата. Тако се стиче и поверење у институције културе. Стога, поклон збирке и легати чине важан део сваке установе, чувајући не само предмете и грађу, већ и идентитет колекционара. Марта месеца, 2016. године потписан је уговор о поклону *Збирке позоришног материјала Живана Иштванића, Споменке и Светлане Рашајски*, на основу кога је музеју у Белој Цркви поклоњена ова богата збирка историјског материјала. Поклон илуструје историјат белоцркванских позоришта након Другог светског рата, са предметима који су сакупљани дуги низ година. Збирку чини папирни материјал подељен у више целина према врсти грађе: плакати позоришних представа (укупно 115), плакати других облика позоришне делатности (укупно 30), прогласи, леци и друге афише (укупно 58), сценарија (укупно 16), новине (укупно 7), фотографије (укупно 176), грађа (разнородна грађа о позоришту распоређена у 11 омота према историјским целинама унутар збирке). Преузимањем поклона, Музеј се обавезао на чување збирке која остаје као засебна целина у оквиру Историјског одељења, приређивање изложбе и публикавање каталога збирке.

У оквиру манифестације *Музеји Србије десет дана од 10 до 10*, у Музеју је отворена изложба поклон збирке позоришног материјала, под називом „*Премијера*“, када је публикован и каталог. У галеријском простору је због специфичности амбијента изложен део материјала који се чува у оквиру збирке, док је списак свих предмета у каталогу. Он је богато илустрован репродукованим материјалом из збирке, на 47 страна у црно-белој штампи, са основним текстом списка предмета и предговором. Аутор каталога је Игор Вокоун, кустос Музеја у Белој Цркви, а аутор предговора Живан Иштванић, дародавац збирке. Изложба је за посетиоце била отворена од 12.5.2016. године до 12.9.2016. године, у оквиру које су реализоване и сликарске радионице са темом позоришног и плаката опште.

¹ Музеј у Белој Цркви, 1. октобра 38, 26340 Бела Црква; muzejbelacrka@gmail.com

У предговору каталога објашњени су мотиви за сакупљање ове врсте грађе, као и разлоге поклањања Музеју. Збирка је настала сакупљачким радом учитеља Тиме Рашајског, који је радио на састављању хронике и летописа локалног позоришта. Материјал су касније његове наследнице, Споменка и Светлана 2003. године, поклонице истраживачу Живану Иштванићу, који је исти допунио новом грађом и објавио књигу *Грађанска позоришта у Белој Цркви 1945-2004*. Од 2016. године, збирка се чува у историјском одељењу Музеја у Белој Цркви и носи име дародавца и две кћерке Тиме Рашајског.

Живан Иштванић је рођен у Белој Цркви 1955. године. Интензивно се бави истраживањем прошлости Беле Цркве и околине готово четрдесет година, радећи на прикупљању и анализи грађе из различитих архива, музеја и приватних колекција. Аутор је многобројних текстова објављених у историјским часописима, као и аутор више десетина самосталних публикација. Покретач је историјског часописа *Белоцркваника*. Сарадник је бројних установа културе у земљи и иностранству.

Александра Јаковљевић
НАРОДНИ МУЗЕЈ ПАНЧЕВО¹

ПОКЛОН ЧУВЕНИХ ПАНЧЕВАЧКИХ ДОБРОТВОРА МУЗЕЈУ ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ ПОРОДИЦЕ КАНАЧКИ ИЗ ПАНЧЕВА

Истинско колекционарство је неоспорно позитивна и хуманистичка одређеност и делатност.² Стварање музејских збирки и музеја у Војводини била је општа појава у XIX веку, јер се сматрало да су музеји као и библиотеке, просветне установе намењене грађанима ради упознавања са различитим периодима у историји и уметности, културом и традицијом коју чувају и негују.

Народни музеј Панчево је основан 1923. године. Као и многи музеји у свету и код нас, настао је од приватних археолошких збирки и мале збирке предмета из историје Панчева. Године 1946. започиње систематско прикупљање и обрада предмета. Музејске збирке су се временом увећавале највећим делом поклоном, а у мањој мери откупом. Тако је одељење историје уметности Народног музеја Панчево обogaћено вредним поклон-збиркама и легатима: Легат Олге и др Стевана Смедеревца, Спомен-збирка Стојана Трумића, Легат Зорана Петровића и Збирка карикатура Славка Павлова. Такође и Етнолошко одељење Музеја преко 60 година своју збирку проширује поклонима љубазних дародаваца. Велики значај за музејску етнолошку збирку у протеклих десет година дали су дародавци из Панчева – Михаљ Алфелди, Георгије Милошевић, Невенка Рацић, Славица Тимотијевић, Живана Ђукић Костић, Нада Алексић, Јулијана Сретеновић, Анђелка Јовановић, Драгана Бабић, Марија Николић, Лила Кристић Милаков, Наталија Хаџикостић, Деса Петров Морар, Љиљана Успенски Германац, Јелена Стефанов Воичић, Силвија Босиок, Мирјана Стражмештеров, Милана Веиновић, Ана Алфелди, Зора Ђомпарин, Глиша Бјелановић, Никола Влајић, Милованка Дубаић из Долова, Стеван Богданов и Љубомир Бошков из Баваништа, Михајло Ђорђић и Оливија Сладојевић из Омољице, Мила Ђорђевић из Новог Београда, Ана Варга из Ковачице, Ђура Вурдеља из Банатског Брестовца, Добрила Драгојерац из Старчева, Јулијана Стефан из Локава. Подршка дарежљивих, друштвено одговорних појединаца и група одувек је била од виталне важности за музеј. Од оснивања до данас, Народни музеј Панчево се развијао уз поклоне и финансијску подршку оних који су делили визију музеја као динамичног, инспиративног места, које повезује културе прошлости и људе данашњице.

¹ etnologija@muzejpancevo.rs

² У својој докторској дисертацији *Судбина уметнина, збирке, сакупиљачи и дародавци у Војводини*, Вера Јовановић дала нам је увид у – историју колекционарства

Етнологија и антропологија су дисциплине које од самог почетка, у проучавању користе метод животних историја. Подршком панчевачком музеју, као центру креативности, инспирације, учења, уживања, размене идеја и неговања сећања, кроз донацију, остварује се циљ овакве установе да буде доступна и намењена свим грађанима. Значај дародавца је тим већи пошто својим племенитим гестом доприноси квалитету будућих музејских програма и активности.

Закљученим уговорима о поклону, 17.04.2012. године и 30.04.2013. године, између поклонодавца, Љиљане Каначки с једне стране и Народног музеја Панчево, као поклонопримца, с друге, Музеј је обogaћен предметима угледне панчевачке породице трговца и добротвора, Александра Каначког, чиме је прошлост отргнута од заборава. Терка, Љиљана Каначки, професорка у пензији, даровала је етнолошком одељењу 250 предмета својих родитеља, сестре Јасминке и брата од стрица Стевана, који сведоче о свакодневном грађанском животу у Панчеву, у периоду од почетка до краја 20. века. Поклон је вредан јер осликава укус, естетику и навике грађанске породице минулог времена.

Реч је о оставштини породице Каначки, чији је хуманитарни и добротворни рад трајао од досељавања до упокојења Александра Каначког и супруге му Паулине. Збирка обухвата предмете традиционалног покућства, кућне радиности, одевања, друштвеног живота, трговине, нематеријалне културне баштине, који су годинама сакупљани и с љубављу чувани у кући породице Каначки у Панчеву у улици Жарка Фогараша број 29. Дарована збирка осликава прошлост града, а у Музеју ће се користити за јавно и опште добро. Збирка садржи драгоцен материјал за упознавање и проучавање материјалне културе, али и породичних, социјалних, друштвених односа и привредне прошлости града Панчева. У њеном фонду су фотографије из породичне заоставштине дародавца, различите по тематици које обухватају период од почетка 20. до почетка 21. века, разгледнице, честитке, писма, визиткарте, књиге, каталози, као и пословна документација трговачке радње текстила Александра Каначког. Завештан је и велики део имовине попут покућства, играчака, одеће, делова намештаја, цртежа, акварела, школског прибора, сувенира који осликавају укус, естетику и навике минулог времена. Предмети су саткани од успомена на оца Александра, који је након што је преживео албанску голготу у Првом светском рату, постао успешан, угледан трговац и велики добротвор. Заједно са супругом Паулином, ћеркама Љиљаном и млађом Јасминком, као и братићем, Стеваном, цео живот посветио је помагању ратне сирочади, избеглица и сиромашних, о чему сведоче бројна писма захвалности.³

Специфичност овакве врсте поклона састоји се у томе да постоји отворена могућност допуњавања, која се може остваривати програмски, уз максималну пратећу документарност.

Уласком у Музеј, збирка је депонована у одговарајућем простору и подвргнута евидентирању као основној заштити.

³ Добročинства породице Каначки, хуманост Панчеваца који су им помагали у прикупљању помоћи и кореспонденцији са заробљеним војницима Љиљана је описала у књизи „Ратна заробљеничка писма“. Награђена је за најбољу књигу 2015. године на конкурс фондације „Милутин Бојић“, поводом обележавања стогодишњице Великог рата. Реч је о издању Историјског архива Србије.

Даровни уговор између дародавца и Музеја, подразумева и обавезу излагања збирке, када се створе слободни термини у изложбеним програмима Музеја. Поједини предмети из фонда били су приказани 2012. године, на етнолошкој изложби Народног музеја Панчево „Банатски сватови“, ауторке Александре Јаковљевић. Изложбу је пратио и каталог „Водич кроз банатске сватове“, у којем су две венчане фотографије Александра и Паулине Каначки из 1931. године. Такође, 2014. године, у време манифестације Ноћ Музеја, радио-апарат лампаш, купљен четрдесетих година 20. века у породици Каначки, за време рата, представљао је део амбијенталне изложбе у којој је доминирала музејска колекција радио-апарата. На изложби „220 година занатства у Панчеву“, којом је панчевачки музеј обележио Дане европске културне баштине, чија је тема била „Стари и традиционални занати - одржање и очување“, 2015. године приказани су и предмети обућарског заната, који су део поклона нашег дародавца Љиљане Каначки. Пошто је, према свом разноликом садржају, збирка занимљива као културно-историјско сведочанство о банатској, варошкој и градској средини једног времена, део поклона добио је 2015 .године значајно место у једној витрини, на сталној поставци Народног музеја Панчево.

О значају дароване збирке извештавали су Блиц, Панчевац⁴, Телевизија Панчево, РТС⁵.

ЗАКЉУЧАК

Као и у старом веку када су настајали, савремени музеји представљају расаднике науке и културе који сведоче о историји једног народа, града и средине и као такви превазилазе националне оквире. Интензивно прикупљани поклоном или откупом, стручно обрађени, музејски фондови збирки садржајније презентују материјално и нематеријално културно наслеђе стварајући нови музеј као „место идентитета, где идентитет постаје слика и инспирација сваколиког деловања одређене заједнице у простору и времену“⁶. Дародавци чије поклоне музеји чувају као културна добра, и оквиру проучавања носталгије и животних прича⁷, доприносе квалитету музејских програма и активности, као и културном развоју средине у којој се налазе. Зато су континуирана улагања неопходна и оправдана.

Подршком Народног музеју Панчево кроз донацију и спонзорство, чином дародавства, остварује се циљ установе да буде доступна грађанима као место креативности, инспирације, учења, размене идеја, неговања сећања и уживања.

Породица Љиљане Каначки чију поклон-збирку чува музеј учествовала је и у јавном и културном животу града Панчева. Стварајући историју града, постали су део те историје.

⁴ http://www.pancevac-online.rs/arhiva/index.php?module=section&issue_id=541&id=21

⁵ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/56/srbija-danas/1414439/zaduzbinarka-iz-panceva.html>

⁶ Шола, Т. Шола, Маркетинг у музејима, Клио, 2002.

⁷ Етноантрополошки проблеми, н.с. год. 8. св. 4 (2013), И. Ковачевић, Д. Антонијевић и Ж. Требјешанин, Методолошки оквир проучавања носталгије и животних прича.

ПОКЛОН ЗБИРКА ПОРОДИЦЕ КАНАЧКИ⁸

Родитељи: Александар и Паулина

1. Очева бела лептир машна, марамица, мајчин венчић од воштаног цвећа
2. 35 телеграма-честитки и 1 потврда (неколико из Београда, Беча, Панчева, Загреба, Бледа, Бечкереча, Јаше Томића, Ваљева, Россбадхра, Нустек, Вараждина, Варнсдорф)
3. Венчана сребрна чаша
4. Венчана слика и слика сватова
5. Венчана кутија

Александар Каначки:

1. „Халб-цилиндер” (полуцилиндер)
2. Свилен бели шал
3. Лептир машне
4. Плетени војнички кофер (1919-20. год)
5. Калупи за ципеле, четка
6. „Шалчић” из рата (1915-16. год)
7. Ратне фотографије, копија споменице
8. Трговачки предмети: оловка, резач, сунђер
9. Споменица црквеног хора

Паулина Каначки:

1. 3 портрета
2. Вез „Анђео”, столњак
3. Лустер
4. „Јаје” осликано
5. Кутија резбарена (за рођење ћерке Јасминке)
6. Парфем флашица „Нарцис”
7. Вез јастучница (рад панчевачке везиље Маре Пајић)
8. 3 мале парфемске флашице
9. ниска перли

Покућство

1. Радио (1940. год. и пре)
2. Шах (пре)
3. Млинчић од баке
4. Две сифон флаше (1940-45. год)
5. Пегла (1920-30. год и пре тог датума)
6. 2 „ренесанс” столице (из 1913. год)
7. Стари есцајг бака Марије
8. Велики

⁸ Списак предмета је наведен онако како га је начинила Љиљана Каначки приликом даривања музеју, у Уговорима 2012. и 2013. године.

Јасминка (1939-2004) – сестра

1. „Таблица” са сунђером
2. Дивит
3. Резбарени секач за коверте
4. Резбарена фрулица
5. Мала лампа
6. Мало либаде за лутку
7. Завеса
8. Крчажић
9. Чабрица
10. Црепуља
11. Кантица
12. Албум
13. Луткица Словенка
14. Луткица Црногорац
15. Флаша
16. Здела
17. Убрус народни
18. Торбица
19. Миље везени, мали
20. Тучак (без дршке)
21. „Брица”
22. Секач за купус

Стеван (1921-2004) – браћ од сестрица

1. Велика слика
2. Велики албум
3. Споменар

Љиљана Каначки:

1. Кинеска блуза (од костима) и фотографија
2. Јастучница „ришеље” (бели вез)
3. Бели јастук
4. Албум (касније)
5. Књиге (сопствене)
6. Тацна (стара)

Албум брачног пара Каначки

Прва страна

1. Г. Александар Стеванов Каначки (26.7.1887–17.10.1972)
2. Родитељи, г. Стеван Димитрија Каначки трговац 1838-1911, мајка Марија рођена Ламбрин 1848–1930.

Друга страна

1. Г. Александар са 16 година
2. Сестра Даница удата Станојев (1870–1900)
3. Мајка Марија
4. Синовац Стеван (1921–2004), син Василија

Трећа страна

1. Портрет Василија С. Каначког (1882–1930) сликао Стеван
2. „Берке” Анкице (1906–1926) Гигић у Модошу

Четврта страна

1. Слика г. Александра у Драчу после Албанске голготе
2. Госпођа Лепосава Томић рођена Ламбрин, сестра од ујака г. Александра
3. Г. Александар на служењу војног рока у кампу Мамула Бока Которска

Пета страна

1. Слика у Бастији на Корзици
2. Анкица и Бора, син Драгиње

Шеста страна

1. Корзика
2. Александар Каначки у друштву
3. и 4. Александар Каначки у Сарајеву и Белтинцима

Седма и осма страна

1. Александар Каначки у Кленовнику на опоравку
2. и 3. Александар Каначки у Дубровнику
4. Синовац Радојица, син Живе (1902–1945)
5. Синовац Милан, син Живе (1905–19759)
6. и 7. Александар Каначки у Дубровнику

Девета и десета страна

1. Гђа. Јосипа Шукe, рођена Планинчић у Рудом (1926)
2. Гђа Паулина, ћерка (22.6.1907–28.3.2001)
3. Гђа Паулина у Касиндолу 17.9.1925
4. Родитељи гђе Паулине, Јосипа и Фрањо (1914)
5. Гђа Паулина

Једанаеста и дванаеста страна

1. и 2. Гђа Паулина
3. и 4. Гђа Паулина са пријатељицама
5. и 8. Гђа Паулина са пријатељицом Аницом и сестром
6. Гђа Паулина са пријатељем Жељком
7. Гђа Паулина

Тринаеста и четрнаеста страна

- 1-5. Гђа Паулина у Касиндолу

Петнаеста и шеснаеста страна

1. Тетка Катарина
2. Рођак Ладислав, морнар
3. Панорама
4. и 6. Пријатељица Аница
5. и 7. Гђа Паулина

Седмнаеста и осамнаеста страна

1. Г. Александар пред женидбу
2. Гђа Паулина са 19. година
3. Млади пар Каначки
4. Пар Каначки на балу, савим десно кумови Десанка и Велизар Бранкован
5. Млади пар, венчана слика
6. Исто
7. Свадба

Деветнаеста и двадесета страна

1. Гђа Паулина, „млада”
2. Гђа са бебом Љиљаном
3. Породица после две године
4. Беба Љиљана, око шест месеци
5. Млада породица
6. Стриц Александар и синовац Стеван

Двадесет прва и двадесет друга страна

1. Кумови Каначкови и Бранковани у шетњи Панчевом
2. Мала Љиљана, 1 година
3. Мала Љиљана са родитељима
4. Шетња Панчевом са кумовима
5. Исто
6. Расхлађивање пивом код Крижана (сада „галерија”) и гђа С. Анђеловић

Двадесет трећа и двадесет четврта страна

1. Гђа Паулина са Љиљаном
2. Љиљана са луткама
3. Портрет слика за пасош
4. Љиљана
5. Љиљана
6. Омишаљ- панорама
7. На броду
8. На плажи у друштву (бата Стеван слика)
9. Исто
10. Гђа Паулина у Макарској
11. На плажи у друштву (бата Стеван слика)
12. Исто

Двадест пета и двадесет шеста страна

1. Породица у Дубровнику
2. Код куће са теткама Лепосавом и Лелом поред г. Александра и ујака Крста Ламбрин (Христифор) са децом Светозаром и Видом, у средини Љиљана
3. На трговачко-адвокатском балу
4. Исто
5. Свесловенски бал Кола српских сестара, гђа Паулина у средини
6. Љиљанин „рококо” бал у француском забавишту

Двадест седма и двадесет осма страна

1. Породица на Теразијама
2. Породица у Дубровнику
3. Породица у парку
4. Портрет гђе Каначки и Љиљане, сликала Бланка Рада - сликарка из Панчева
5. Гђа Паулина

Двадесет девета и тридесета страна

1. Рођење Јасминке
2. Јасминина прва Врбица
3. Стеван, синовац, у Гимназији
4. Беба Јасмина
5. Исто
6. Исто

Тридесет прва и тридесет друга страна

1. Мама са Јасмином
2. Мала Јасмина
3. Исто
4. Мама са ћеркама
5. Мама са Јасмином
6. Мала Јасмина се смеје

Тридесет трећа и тридесет четврта страна

1. Љиљана у костиму гејше на мору
2. Породица у парку
3. Љиљана у костиму гејше на мору
4. Сестре зими у башти
5. Фирма „Бранкован и Каначки”
6. Јасмина у зимској гардероби
7. Јасмина са мамом у Београду

Тридесет пета и тридесет шеста страна

1. Породица за време рата и Мила, Душанова ћерка
2. Г. и Гђа. Каначки
3. Исто
4. Породица после рата и око Јасминине матуре
5. Исто

Тридесет седма и тридесет осма страна

1. Јасминка у првом разреду основне
2. Љиљана пред малу матуру
3. У Соко Бањи, у првом реду Љиљана и гђа Паула, Јасмина чучи
4. Јасмина, прва десно, у школи клавира пијанисте Балоба
5. Љиљанин разред, у првом реду шеста десно
6. Школа клавира, Јасмина с подигнутим кикицама иза г. Балоба

Тридесет девета и четрдесета страна

1. Јасминино одељење, она стоји прва десно
2. Јасминино одељење у дворишту са Срећковићима
3. Мама и Љиљана
4. Врбица
5. Мама и Јасминка са Стеваном
6. Мама и Јасминка у башти
7. Јасмина са разредом стоји у центру средишњи ред
8. Мама и Јасминка у башти

Четрдесет прва и четрдесет друга страна

1. Стриц са синовцима
2. Г. А. Каначки
3. Стриц са синовцима
4. Јасмина са Душаном
5. У Тршићу, г. А. Каначки са Јасмином и „Вуком Караџићем”
6. Последња слика г. Каначког
7. Сестре на Сајмишту
8. Све три саме

Четрдесет трећа и четрдесет четврта страна

1. Гђа Паулина са Стеваном на тераси
2. Мама са ћеркама у Београду
3. Сестре са батом на Авали
4. У Помазу код Ст. Андреје, Јасминка чучи четврта с десна, гђа Паулина стоји иза ње трећа са десна
5. У Помазу стоје Јасмина друга, Гђа Паула пета с лева, Љиљана лево од домаћина

Четрдесет пета и четрдесет шеста страна

1. Мама и Јасмина шетају обалом Опатије и у парку
2. Сестре у шетњи
3. Мама и Јасмина шетају обалом Опатије и у парку
4. Удружење за чување градског сећања на Први светски рат: гђа Паулина Каначки у првом реду друга поред председника Стојана Светозаревића (у 103. години), у врху генерални секретар пуковник Љубомир Марковић, Љ. у 2. реду
5. Поново удружење, гђа Паулина други ред прва лево, а председник Стојан Светозаревић трећи
6. Пиротска соба гђе Паулине и портрет

7. У Удружењу гђа Паулина прима Захвалницу и поклон од председника у средини пуковник Љ. М.

Четрдесет седма страна

1. Мајка са ћеркама о празнику
2. Мама и Јасминка на тераси

Албум Стевана В. Каначког (Јаша Томић 13.7.1921– Рађ 22.6.2004)

Прва лисица:

Унутрашње корице: Марија К. Каначки рођена 1848. у Бечкерек у умрла 1930. у Панчеву, бака, девојачко презиме Ламбрин

Прва страна:

Марија К. Ламбрин, удата Каначки и Стеван Д. Каначки (Бока 1838 – Ј. Томић), изродили шесторо деце: Даницу 1870.

Испод: Васа С. Каначки, рођен у Ј Томићу. умро у Београду 1930. године, сликан у В. Бечкерек у

Васа С. Каначки и ћерка Анкица (1906–1926)

Друга страна:

Венчање Василија С. Каначког и Анкице око 1905. године

Василије С. Каначки у младости

Василије С. Каначки, удовац

Анкица В. Каначки око 1925.г.

Трећа страна:

Даница С. Каначки, прва ћерка Стевана и Марије (1870–1900)

Анкица В. Каначки, ћерка Василија

Анкица са пријатељима у Београду

Васа С. Каначки са 15 година

Четврта страна:

1. Стеван Бата В. Каначки од 2 године –1923.година 12. септембар, син Василија у Модошу (рођен 13.7.1921. г. умро 22.6.2006)

2. Стеван Бата од 4 године, изгубио мајку Јулијану

3. Иванка Кондан (из Чикага) ћерка Драгиње и Пере; Олгица Бранкован ћерка кумова и Стеван Бата у Панчеву

4. Анкица и Бора Кондан (из Чикага, син Драгиње и Пере), слику послали течи Александру на Корзици

Пета страна

1. Александар на мору (око 1925. године)

2. Исто

3. Гђа Паулина и г. Александар у парку (око 1966. г)

4. Гђа Паулина у хаљини, дару за Јасминино рођење (око 1940.г)

Шеста страна:

1. Г. Александар са 70 година

2. Породична слика пред Јасминину матуру 1958.г.

3. Стеван Бата у трећем разреду гимназије, Бата – студент ветерине и гимназијалац

4. Исто

5. Исто

6. Стеван и Душан Попов, студенти

7. Стеван матурант

8. Стеван са Јасмином

Седма страна:

1. Породица Каначки (око 1937. г)

2. Стриц Александар и синовац Стеван (студент бруцош)

3. Јасминино рођење

4. Породица Каначки, Јасмина ђак првак, пева у цркви

5. Стриц Александар и синови брата Живојина: Радојица, бележник у Јарковцу и резервни официр, и 2 пута Милан, банкар, резервни официр

6. Исто

7. Исто

8. Исто

Осма страна:

1. Дани у Гимназији: Стеван „вири”, разредни старешина В. Мошин

2. Стеван на излету

3. У Гимназији: Стеван поред „разредног”

4. Школски излет

5. Породица у Омишљу

6. Омишаљ

7. Стеван у башти куће

Девета страна:

1. Стеван у војсци, 1946.г.

2. У војсци са „Човом” Радаком (отишао у Аустралију)

3. Стеван и Панчевци у војсци у Ђуприји, на мерави, и ручак

4. Исто

5. Исто

6. Исто

7. Исто

Десета страна:

1. Најстарији брат г. Алесандра, Живојин

2. Стеван и Душан, средњи син Живојинов

3. Стриц Живојин, син Душан, снаја, унук Небојша

4. Ријека: Стеванова супруга, Душан и супруга, Н.Н.

5. Стриц Живојин, Душан и супруга С, учитељица, и Стеван

6. Душан и супруга на синовљевој свадби

7. Ријека: Стеванова супруга, Душан и супруга, Н.Н.

Једанаеста страна:

1. Стеван и Ђурка Ириц на матурском путовању на Рабу
2. Љубика Михајловић, син Алексе, трг „Граничарска кућа”
3. Исто
4. Гђа Зора Михајловић, мајка
5. „Златко” (Р.) Милорадовић, Дуда Ђурчин
6. Исто

Дванаеста страна:

1. Љиљана у костимима за француско забавиште
2. Исто
3. Г.Александар, Стеван и Љиљана у башти
4. Стеван и Љиљана беба
5. Љиљана на дан Врбице
6. Стеван носи Љиљану
7. Радојица, син Живе и његов Момир

Тринаеста страна:

1. Љиљанино венчање
2. Љиљана већ сама

3. Љиљанино венчање
4. Љиљана и Стеванова жена, на Платку, Г. Котар
5. Љиљана
6. Лиљана

Четрнаеста страна:

1. Мала Јасмина
2. Исто
3. Исто
4. Исто
5. Јасмина матуранткиња

Петнаеста страна:

1. Стеван и Љиљана на Платку
2. Стеван и Љиљана са друштвом
3. Јасмина са снајом у Београду
4. Јасмина са Стеваном у Београду
5. Јасмина са снајом у Београду
6. Исто
7. Исто
8. Стеван са бебом Јасминком у башти

Шеснаеста страна:

1. Стеванова диплома, у 3. г.
2. Супруга С.
3. Стеванова диплома, у 3. г.

4. Стеван
5. Стеванова диплома, у 3. г
6. Стеван у стану

Друџа лисица:

Седамнаеста страна:

1. Јасмина у Београду, портрет, и на тераси куће
2. Исто
3. Јасминино венчање (регистр.)
4. Јасмина у Београду, портрет, и на тераси куће

Седамнаеста - прескочено омашком обе стране

Осамнаеста страна:

1. Стеван и ?
2. Стева сам у кафеу
3. Венчање Небојше, Душановог сина и Бранке
4. Јасмина са родитељима
5. Стеван у Јаша Томићу код гроба деде Стевана
6. Стриц и стрина

Деветнаеста страна:

1. Стеван са стрином и „зетом”
2. Стеван са Јасмином у Панчеву, на тераси
3. Стеван са стрином Паулином
4. Стеван са Душаном у Панчеву
5. С десна Јасмина, „зет”, гђа Паулина и Љиљана на Ташмајдану
6.у истом саставу у Панчеву

Двадесета страна: Стеванова урна на Трсагу, Сушак

Уметак седамнаест а (прескочено) са обе стране

1. Стеваново дипломирање и промоција
2. Стеванова супруга Срња
3. Стеваново дипломирање и промоција
4. Стеван размишља
5. Стеваново дипломирање и промоција
6. Стеван размишља
7. Јасминина слика у Ријеци и портрет
8. Исто
9. Јасминкин дан склапања брака са њим
10. Јасминка на тераси куће међу ружама (1973.г.)

ЛИТЕРАТУРА:

- Јовановић, Др Вера. *Судбина уметњина, збирке, сакуљачи и дародавци у Војводини*. Нови Сад: Спомен збирка Павла Бељанског, 1987.
- Јовановић, Др Вера. „Статус легата“. *Гласник музеја Баната* бр. 5 (1994): 5-10.
- Јованов, Др Јасна. „Легати у Србији“. *Раг музеја Војводине* бр. 52 (2010): 257-269.
- Кумовић, Младенко М. *Музеји у Војводини 1847-1997*. Нови Сад: Музеј Војводине, 2001.
- Лазић, Бранко. *Лејати- проблем или дојатиство, У свету уметности, у свету музеја: студије, критике, оједи*. Ваљево: Народни музеј Ваљево, 2003.
- Шола, Томислав. *Маркетинг у музејима*. Београд: Клио, 2002.
- Ковачић, Иван, Dragana Antonijević i Žarko Trebješanin. „Metodološki okvir proučavanja nostalgije i životnih priča“. *Етноантрополошки проблеми*, н.с. год. 8, св. 4 (2013), 945-963.
- Јаковљевић, Александра. *Банатски сватови - Водич кроз банатске сватове*. Панчево: Народни музеј Панчево, 2012.

Извори:

http://www.pancevac-online.rs/arhiva/index.php?module=section&issue_id=541&id=21

<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/56/srbija-danas/1414439/zaduzbinarka-iz-panceva.html>

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ МУЗЕЈА У БЕЛОЈ ЦРКВИ ЗА 2016. ГОДИНУ

У 2016. години је посебна пажња посвећена завршетку радова на физичкој заштити објекта зграде музеја од спољних климатских у слова. Након замене крова, поправки делова столарије и затварања трема, током маја месеца су завршени радови на реконструкцији дворишне фасаде, како би сам објекат био заштићен од спољних климатских фактора. Санацијом дворишне фасаде завршен је процес заштите од атмосферских падавина, започет 2008. године реконструкцијом дела крова.

АКВИЗИЦИЈЕ

▫ Историјска збирка је обogaћена поклоном Живана Иштванића *Поклон збирка њозоришној мајеријала Живана Иштванића, Сјоменке и Светилане Рашајски*

▫ Од аутора радова, завичајног уметника који живи и ствара у Оденсу (Данска) Слободана Чолића, Музеј је добио на поклон целокупну изложбу коју чине 32 графичка листа.

▫ Крајем године је за уметничку збирку, поклоном од наследника, прибављен део заоставштине сликара Петра Кубичеле.

ИЗЛОЖБЕ

▫ У сарадњи са Градским музејем Вршац и академском сликарком Терезом Стаменковић из Беле Цркве, у простору Градског музеја Вршац је реализована изложба пејзажа и портрета *ТЕРЕЗА лица и њредели*

▫ Гостујућа изложба фотографија *СВЕДОЦИ ТРАЈАЊА Српски манасџири и цркве у румунском Банату* аутора Милорада Савића и Дарка Дозета

▫ Скулптуре и инсталације *ИДЕНТИТЕТ ПРОСТОРА*, аутор радова је млада вајарка Тамара Драган из Беле Цркве

▫ Изложба *ПРЕМИЈЕРА* на којој је представљена Збирка позоришног материјала Живана Иштванића, Споменке и Светлане Рашајски. Изложба је отворена у оквиру манифестације Музеји Србије десет дана од 10 до 10. Током трајања изложбе организована је и креативна уметничка радионица за децу са темом плаката, аутор радионице је проф. ликовне културе Тереза Стаменковић.

▫ Графички листови, аутора Слободана Чолића *RAVNICA PAVNIЦA*. Уз изложбу је као пратећи програм реализована графичка радионица за ученике основне школе, а у сарадњи са проф. ликовне културе Терезом Стаменковић.

КОНЦЕРТИ, ПРЕДАВАЊА

- Солоистички концерт тенора и кантора Николе Давида, у пратњи Љубице Грујић, клавир
- Концерт класичне музике: Мила Добросављевић – флаута, Кристина Матијашевић – клавир. Концерт је реализован у сарадњи са Националним саветом чешке националне мањине
- Предавање на тему *36 векова Ђурице*. Предавање је одржао археолог у пензији, Димитрије Мадас у оквиру манифестације Музеји Србије десет дана од 10 до 10

ИЗДАЊА

- Каталог уз изложбу радова Тамаре Драган: *ИДЕНТИТЕТ ПРОСТОРА*. Троделни каталог је одштампан на 6 страна у боји, текст каталога, Игор Вокоун, април 2016. године.
- Пописни каталог поклон збирке: *Збирка њозоришној мајеријала Живана Иштванића, Сјоменке и Светилане Рашајски*. Каталог је одштампан на 47 страна; једнобојно; текст каталога Игор Вокоун; текст предговора, Живан Иштванић, дародавац; мај 2016. године
- Димитрије Мадас, *Грбови са Ђурице – Један њроб укоюаној и један сјаљеној њокојника*. Књига је одштампана на 24 стране у боји, мај 2016.
- Каталог уз изложбу графичких листова Слободана Чолића *RAVNICA PAVNIЦA*. Троделни каталог је одштампан на 6 страна у боји, текст каталога, Игор Вокоун, октобар 2016. године.

Невена Дујин Грковић,
Сања Врзић¹

НАРОДНИ МУЗЕЈ ЗРЕЊАНИН

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА ЗРЕЊАНИН ЗА 2016. ГОДИНУ

Народни музеј Зрењанин 2016. године прославља чак три јубилеја: 110 година свог постојања и 105 година од почетка рада, као и 50 година од пресељења и отварања сталне поставке у садашњем здању, бившој Палати финансија.

РЕКОНСТРУИСАНИ ПРОСТОРИ СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ НМЗ

Током 2016. године свечано је отворен реновиран део сталне поставке Ликовне збирке у којем је смештено шест легата: Уроша Предића, Тивадара Вањека, Паулине Сударски, Фридерике Бенде, Злате Марков-Барањи и Љубице Тапавички.

Такође, отворен је и легат породице Варади који представља салон-кабинет једне од угледнијих породица у Великом Бечкерек (Зрењанину, Петровграду) која је кроз читав 20. век континуирано била присутна у јавном животу града, посебно кроз рад породичне адвокатске канцеларије.

У оквиру сталне поставке Природњачког одељења реконструисана је и модернизована поставка која се односи на птице Војводине и у којој посебну целину чине предмети из две значајне поклон колекције Емила Гладића из Кумана и Владимира Омчикуса из Перлеза.

ИЗЛОЖБЕНА ДЕЛАТНОСТ:

У Народном музеју Зрењанин током 2016. године реализоване су 22 изложбе: „Птице певачице” из збирке Природњачког одељења Народне музеја Зрењанин (отворена у децембру 2015), изложба калиграфских радова „Дуг прецима, залог потомцима”, археолошка изложба „Централни Балкан између грчког и келтског света”, „Београдски атлас Јована Цвијића”, XXVIII годишњи салон УЛАЗ-а, „Банатска мала пруга”, „Култура сећања: Ко не памти изнова проживљава”, изложба радова деце и младих „Одјаци – Дивно смо се дружили”, „VII Бијенале мозаика – Трагом енергије и светлости”, „Арт тура”, „Индустријско и техничко наслеђе у Војводини”, „Старо и нестало воће Србије”, изложба радова Славка Живановића „Скулптуре”, „Нестали у Холокаусту – Земун, свака слика прича причу”, „Пази, сним се! – Век биоскопске културе у Зрењанину”, изложба радова Удружења жена „Доситеј”, Изложба радова / докторски уметнички пројекат Драгана Хајровића, XVI Зрењанински сусрет сликара аматера Србије, Изложба о Народном позоришту „Тоша Јовановић”, „Дела

¹ muzeumzr@mts.rs

бечких барокних мајстора у Војводини”, „Мода шешира“, „Прва српска добровољачка дивизија” и Изложба природњачких фотографија Предрага Костина и Данила Ђековића.

ДОДАТНИ ПРОГРАМИ:

Уз изложбе реализован је и велики број додатних програма: предавање „Дефиле банатских спахија пред царем Фрањом Јосифом I – од Будимпеште до Великог Бечкерека” (Јована Миловановић, историчарка уметности), пројекција филма „Природна баштина средњег Баната” (мр Светозар Сантовац), „Банатско вече – Рогаљ у Музеју”, предавање „Нематеријално културно наслеђе у туристичкој понуди Србије” (Удружење туризмолога Зрењанина), промоција књиге „Атентат 1934.” аутора Милана Богојевића, Вече посвећено Сергеју Јесејину (Зрењанинска гимназија), промоција књиге „Карактер ратова за раздијање Југославије”, Видео презентација „Стална поставка Народног музеја Зрењанин” у Геронтолошком центру Зрењанин, пројекција филмова „Човек и град” и „Албертов пут”, Концерт ансамбла флаута „Shimmering flutes” са гостима, Мини-фестивал етнолошког филма, премијера филма „Мајстори банатског сликарства”, Предавање о бароку.

Народни музеј Зрењанин учествовао је у Манифестацији „Музеји Србије 10 дана од 10 до 10”, Европској ноћи музеја, Мамутфесту 2016, Данима европске баштине и Дечјој недељи.

ГОСТОВАЊА ИЗЛОЖБИ

Током 2016. године у Огранак САНУ у Новом Саду у периоду од 12. до 21. маја гостовала је изложба нашег Музеја под називом „Народни вез, традиција као инспирација”.

УЧЕСТВОВАЊЕ НА ДОДЕЛИ НАГРАДЕ „ЖИВА” ЗА НАЈБОЉИ СЛОВЕНСКИ МУЗЕЈ У ЗАДРУ (ХРВАТСКА)

Ове године Народни музеј Зрењанин добио је прилику да представи свој рад на додели награде „Жива” за најбољи словенски музеј која је одржана у Музеју античког стакла у Задру (Хрватска). Награду већ три године додељује Форум словенских култура и Европска музејска академија (ЕМА).

УЧЕШЋЕ НА МЕЂУНАРОДНОМ МУЗЕЈСКОМ ФЕСТИВАЛУ „ИНТЕРМУЗЕЈИ 2016” У МОСКВИ

На међународном музејском фестивалу „Интермузеји 2016” руски музеј „Коломенски кремљ” из Коломне представио се пројектом „Коломна – Србија. Заједно градиммо будућност” у оквиру којег је био изложен материјал о архитекте Николају Краснову и сликару Александру Лажечникову из нашег Музеја.

МАНИФЕСТАЦИЈА „МУЗЕЈИ СРБИЈЕ ДЕСЕТ ДАНА ОД ДЕСЕТ ДО ДЕСЕТ” И ЕВРОПСКА НОЋ МУЗЕЈА 12–21. МАЈ 2016.

У периоду од 12 до 20. мај отворене су изложбе „Одјечи – Дивно смо се дружили” и „VII Бијенале мозаика – Трагом енергије и светлости” а организовано је етно-вече „Прело у Музеју”. Током манифестације „Музеји Србије десет дана од 10 до 10” и Европске ноћи музеја, актуелна је била изложба у Салону „КУЛТУРА СЕЋАЊА: Ко не памти изнова проживљава” из Народног музеја Краљево.

За Европску ноћ музеја (21. мај 17-01h) било је осам камерних поставки: „Лужички Срби и Банат у склопу средњовековних сеоба”, „Шта то беше здравствена култура?” (дијапројектор и слајдови из двадесетих година XX века), „Записи у стенама” (фрагменти стена са фосилним остацима), „Хор Јосиф Маринковић – прваци света”, „Дим из наших лула” (поставка лула из збирке прибора за пушење Етнолошког одељења), „Шта је нама наш комбинат дао” (фотографије производа Комбината „Серво Михаљ” из 1963. и 1964. године), „Наше стакло – 170 година од оснивања прве фабрике стакла у Србији” и „Некропола из Сечња”.

Три радионице: археолошке радионице „Индијана Џонс и лопатица” и „Обојимо прошлост” и радионица „Комадић по комадић – мозаик авантура”.

Четири концерта: концерт Музичке креативне радионице – Музичко забавиште „Колегијум”, концерт „Гитара међу мозаицима”, концерт хора „Жене мирносице” и концерт „БИД бенд – Градски дувачки оркестар Зрењанин”.

Улаз на све садржаје био је бесплатан.

ПЕДАГОШКЕ АКТИВНОСТИ У 2016. ГОДИНИ

Креативне радионице и часови у сталној поставци, као и радионице у амбијентима тематских изложби су и у 2016. години били редовни облици рада са најмлађим посетиоцима и школским узрастом. Педагошке активности традиционално су биле део манифестација Ноћ музеја, Дани европске баштине и Дечија недеља. Ове године музеј је учествовао и на Мамутфесту у Народног музеју Кикинда археолошком радионицом, а један од програма у манифестацији Музеји Србије, десет дана од 10 до 10 била је изложба дечијих радова „Одјечи – Дивно смо се дружили” која је приказала избор радова насталих током 2015. и с почетка 2016. године у ликовним радионицама. Током Дечије недеље у сталној поставци посетиоци и учесници музејске играонице могли су да виде камерну изложбу играчака из музејског фонда.

мр Лидија Милашиновић
НАРОДНИ МУЗЕЈ КИКИНДА¹

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА КИКИНДА ЗА 2016.

Током 2016. године Народни музеј Кикинда реализовао је три изложбе које за тему имају локално наслеђе. „Мјузикл Татјане Радишић“ – изложба посвећена двадесетогодишњем раду костимографа Татјане Радишић из Кикинде. Она је дизајнирала више од стотину позоришних представа, мјузикла и опера у земљи и иностранству, а највише у САД. Изложба „Први корак“ реализована је током Ноћи музеја и обухватала је више засебних целина на тему археологије северног Баната. Крај године обележила је реализација изложбе „Историја Јевреја у Великој Кикинди“ коју прати зборник радова истог наслова. Овај пројекат суфинансирао је Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама АП Војводине. Осим наведених, Народни музеј Кикинда је током 2016. године реализовао и низ гостујућих изложби међу којима су нарочито интересантне биле: „Римске двоколице“ Народног музеја у Београду, „Акварели из колекције Милутина Поповића“ Багљашкулта из Зрењанина, „Тржница – трбух града“ Поморско-историјског музеја у Ријеци и Етнографског музеја Пазина, „Путујући калабаш“ Музеја афричке уметности из Београда, „Записано се дуже памти“ Музеја града Новог Сада.

У периоду од јуна до августа, захваљујући средствима Министарства културе и информисања РС, настављена су ревизиона археолошка ископавања на локалитету Иђош – Градиште. Као и претходне године, током ископавања је организована Међународна летња школа археологије, на којој су учествовали студенти са Универзитета у Даблину, Ирска и Универзитета у Кардифу, Велика Британија.

У сарадњи са норвешком организацијом Narviksenteret из Нарвика, у августу је, у Народном музеју Кикинда, организован омладински камп под називом „Remembrance – taking us forward“ (Сећање нас води напред). Учесници кампа били су средњошколци из Норвешке, Француске, Пољске и Србије, а тема кампа било је ратно наслеђе.

Десети Мамутофест 2016 одржан је у периоду од 9. до 11. септембра и, као и претходних година, окупио је велики број представника музеја из Србије и региона. Страни гости овогодишњег фестивала били су Музеј краса из Постојне, Земаљски музеј из Сарајева и Градски музеј Самобор. Осим наведених, изложбу је реализовала и Спомен-збирка Павле Бељански из Новог Сада. Током манифестације одржан је Базар музеја и идеја, на којем су учествовали Музеј историје Југославије, Музеј

¹ muzejkikinda@gmail.com

савремене уметности, Музеј Војводине, Спомен- збирка Павле Бељански, Народни музеј у Београду, Музеј афричке уметности, Галерија Матице српске, Народни музеј Зрењанин, Галерија слика Сава Шумановић и Музеј града Београда. Покровитељи овогодишње манифестације били су Министарство трговине, туризма и телекомуникација, НИС и Ерсте банка.

Педагошка служба музеја организовала је радионице уз сваку реализовану изложбу, али и стални програм под називом „Музеј као учионица“, летњи и зимски камп.

Вања Рагенковић

НАРОДНИ МУЗЕЈ ПАНЧЕВО¹

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА ПАНЧЕВО ЗА 2016.

Почетком године дела из фондуса Народног музеја Панчево након 20 година гостовала су у престоници Србије. У галерији УЛУС београдској публици премијерно су представљене слике Стојана Ђелића, Лазара Вујаклије, Милана Коњовића, Зорана Петровића, Зоре Петровић и Петра Лубарде у оквиру изложбе *Митологија монументалној*.

Изложбом *Скица за портрет карикатуре – из Збирке ликовних уметности Народног музеја Панчево* представљен је део документационог материјала студијских збирки уз поклон-збирку Феодоре Имреи Ричи (1990/1), Легата Олге и Стевана Смедеревца (1975) и Легата Славка Павлова (1989).

Археолошко одељење Народног музеја Панчево (Збирка металних доба и средњовековна збирка) представило је јавности резултате истраживања локалитета Ливаде код Панчева. Изложба *Средњовековна црква и некропола на енеолитској хумци* омогућила је увид у истраживачки процес који је трајао од 2009. до 2014. године. Посетиоци су били у прилици да погледају гроб са скелетним остацима стар 4500 година, који је 2014. године *in situ* премештен у Народни музеј Панчево и представља једини, на тај начин, сачуван гроб Јамне културе у музејима у Србији.

Програм Народног музеја Панчево и ове године био је део градске манифестације *Дани Вајферша*. Амбијентална изложба *Олија Смедеревац у својој кући* била је постављена у Галерији савремене уметности Панчево, некадашњем дому породице Алексић, касније Олге и др Стевана Смедеревца. На тај начин посетиоци су могли да у целости доживе дух једног времена и салона који је окупљао бројне ствараоце и интелектуалце који су, сваки на свој начин, утицали и обликовали грађанску културу Панчева.

Друга изложба приређена у оквиру ове манифестације носила је назив *Још један поглед на Уроша Предића* и презентовала је део сликарског опуса Уроша Предића који се чува у фондусу Народног музеја Панчево, а као подсећање на угледног грађанина Панчева и знамениту личност наше историје.

¹ info@muzejpancevo.rs

Дом Јеврема Грујића у Београду изразио је жељу да управо са овом изложбом започне јесењу сезону. Почетком октобра, после осамнаест година од последње велике изложбе Предићевих радова пред београдском публиком нашла су се 22 дела великана српског академског реализма. Пет хиљада посетилаца видело је поставку до 04. новембра, па је изложба због великог интересовања продужена још месец дана.

У оквиру сарадње са сродним институцијама и појединцима ове године гости Народног музеја Панчево били су: Музеј Војводине са изложбом *Ала смо се наодмарали*, Музеј града Новог Сада који је представио изложбу *Салашки – између идеализоване и стварне*, Природњачки музеј у Београду са две изложбе: *Старо и ново воће Србије* и *Црно и бело – прича о чоколади*, Музеј примењене уметности у Београду који је представио *Ташинице*, Дом Војске Србије и Медија центар „Одбрана“ са изложбом *Историја југословенске модерне*. Никола Влајић, етнолог саветник Завода за заштиту споменика културе Панчево представио је изложбу *Градињешко наслеђе у делима уметника*. Панчевачка публика могла је први пут да види радове великог формата Мирослава Лазовића, професора зидног сликарства на Факултету примењене уметности у оквиру изложба *Од фијурације до ајсџрације*.

У старом градском језгру Панчева била је постављена АРТ ТУРА Народног музеја у Београду. Репродукције Клода Монеа, Камија Писароа, Пјера Огиста Реноара, Пабла Пикаса, Надежде Петровић, Јована Бјелића, Паје Јовановића и многих других, окачене на фасаде зграда пружиле су прилику Панчевцима да на несвакидашњи начин, шетајући градом, уживају у уметности.

Панчевачко културно лето обележиле су камерне представе у дворишту Музеја: *Лилика*, *Она*, *Глумци – Песници*, *Осирво*, *Чујте Срби, чувајте се себе*, *Глумац*, *кажи нешто смешно*, као и концерт састава *Гитаринети* који је понео титулу Најбољег оркестра Србије и радионица за девојчице *Одуци лујку* којом се презентовало одевање у неолиту и археолошко одељење (Збирка неолита).

Педагошко одељење публиковало је каталог *Музеј око нас*, који чини преглед радионица за децу, али и одрасле одржане током 2014. и 2015. године. И ове године у оквиру изложбених активности реализоване су радионице са децом предшколског и школског узраста. Током новембра и децембра у оквиру пројекта етнолошког одељења *Живети с наслеђем – занатско наслеђе јужној Банати* одржане се радионице путовања, кројења, шивења и златовеза.

Ова година била је посвећена обележавању 120 година од настанка слике „Сеоба Срба“ (1896-2016), академског сликара Паје Јовановића. Поводом овог јубилеја слика је за Дан Музеја Војводине изложена у Музеју Војводине, док је репродукција дела гостовала у Дому Јеврема Грујића и у Новом Бечеју. Сва три гостовања пратило је и предавање *Сеоба Срба кроз историју и уметност*.

У време када је овај приказ програмских активности предат у штампу трајала је реализација уметничке колоније у оквиру које су истакнути уметници радили на делима инспирисаним управо Сеобом Срба. Изложба радова више од 15 уметника и ученика ОШ „Мирослав Антић Мика“ заказан је за 23. децембар, када ће Народни музеј Панчево свечано обележити 93. године свога постојања.

НАРОДНИ МУЗЕЈ ПАНЧЕВО

ЈОШ
ЈЕДАН
ПОГЛЕД НА
УРОША
ПРЕДИЋА

Избор дела из фонда
Народног музеја Панчево

Дом
Јеврема Грујића

ОКТОБАР 2016.

Дом Јеврема Грујића, Светогорска 17, Београд
четвртак - петак 15.00ч - 20.00ч
субота - недеља 11.00ч - 16.00ч

Ивана Ранимиров¹
ГРАДСКИ МУЗЕЈ ВРШАЦ

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ГРАДСКОГ МУЗЕЈ ВРШАЦ ЗА 2016. ГОДИНУ

Током 2016. године Градски музеј Вршац реализовао је низ предавања, промоција књига и изложби, у музејском простору Конкордија.

Јануар – 2016. године

Предавање свештеника Михаљ Гергеља,
Концерт музичке школе „Јосиф Маринковић”, Вршац Trio Look,
Светосавски концерт музичке школе „Јосиф Маринковић”,
Дечија изложба „Рођендан у Херамановој јазбини”, гостујућа изложба
Словеначког музеја из Цеља.

Фебруар – 2016. године

У оквиру Сајма туризма у Београду, Градски музеј Вршац представио је своје
утврђење Вршачки замак,
Отварање изложбе Терезе Стаменковић „Лица и предели”,
Промоција књиге „Манастири овчарско – кабларске клисуре”
Сликарска тематска радионица Терезе Стаменковић „Јован Стерија Поповић”,
за ниже разреде основних школа.

Март – 2016. године

Сликарска тематска радионица Терезе Стаменковић „Јован Стерија Поповић”,
за више разреде основних школа,
Концерт МШ „Јосиф Маринковић”, солисткиње Тамаре Танасковић
Ускршњи концерт удружења „Чешка Бесада”
Концерт МШ „Јосиф Маринковић”, Ленка Петровић – харфа

¹ muzejvrsac@mts.rs

Април – 2016. године

Представљање књиге „Миклош Хорти некажњенин злочинац”, аутора Александра Вељића,

Изложба слика, рељефа и објеката, аутор Зоран М. Туркан,

Отварање изложбе поводом 210 година од рођења Јован Стерија Поповић „4 фигуре Стерије”, ауторке др Зорица Несторовић.

Мај – 2016. године

Отварање изложбе графике, цртежа и уља на платну аутора Милоша Калишког

Концерт МШ „Јосиф Маринковић”, поводом 18-годишњице постојања,

Дани музеја, сликарска радионица за децу, сликарке Терезе Стаменковић,

Ноћ музеја, предавање вишег кустоса археолог – нумизматичар Љиљана Бакић, на тему Вршац на прелазу у 20. век. У оквиру Ноћи музеја свој рад презентовао је и клуб мачелаваца „Карика”,

Поводом славе града Вршца Светог Теодора Вршачког, свечаност је приређена у згради „Конкодија” вршачког музеја.

Јун – 2016. године

Међународни конгрес археолога,

Промоција књиге „Живот, рад и држање домаћих Немаца (фолксдојчера)”, аутора професора Драга Његована

Отварање изложбе „Албум сећања на наше претке из Првог светског рата”, у организацији Савеза потомака ратника Србије 1912–1920. године.

Јул – 2016. године

Концерт певачке групе „Исток десет”,

Отварање изложбе „Аеропроспекције” Регионални центар за баштину Баната – *Concordia* Градског музеја Вршац, организовао је изложбу „Трагови прошлости“ о употреби аеро фотографије у археолошким истраживањима.

Август – 2016.

Отворена Међународна ликовна колонија Покрет горана Србије: ретроспективна изложба 1995–2015.

Септембар – 2016.

Отворена изложба „Ала само се наодмарали”, изложба Музеја Војводине, ауторке изложбе су др Агнеш Озер и Милкица Поповић,

Промоција књиге „Између чекића и наковња”, издавач Мало историјско друштво Душан П. Петронијевић и Зоран Д. Вељановић,

Отворена изложба „Мађарски вез”,

КОВ и Библиотека града Београда отвориле су изложбу „210 година од рођења Јован Стерије Поповић”.

Октобар – 2016.

У оквиру Дечије недеље одржана је радионица за ниже разреде основних школа „Био једном један сликар Паја Јовановић”, радионицу је водила историчар Ивана Ранимиров.

Центар за ментално здравље Вршац, одржао је креативну радионицу за особе са посебним потребама,

Традиционална ликовна колонија ЈП 2. *Октобар* одржана је у Градском музеју Вршац, а такође је отворена и изложба радова уметника, учесника колоније.

Укупан број посетилаца у временском периоду од јануара до октобра 2016. године у сва три објекта Градског музеја Вршац: „Конкордија”, „Апотека на степеницама” и „Вршачки замак”, био је 21.500 посетилаца.

Гласник музеја Баната 18

Издавач:

Народни музеј Панчево

Уредник:

Светлана Месицки

Редакција:

Светлана Месицки

Мр Лидија Милашиновић

Јелена Гвозденац Мартинов

Звонимир Сантрач

мр Војислав Ђорђевић

Бојана Видовић

Драган Киурски

Драгана Куручев

Секретар редакције:

Дамир Прашникар

Рецензенти:

др Данијела Королија-Црквењаков

мр Јован Пантић

мр Рајка Грубић

Драгана Куручев

Аница Медаковић

Драгана Ружић

Милева Шијаковић

Лектор:

Ана Кајловиц и др Јелена Ангеловски

Коректура:

Ана Кајловиц

Преводилац:

Душица Илић

Дизајн и припрема за штампу:

Студио архе

Штампа:

DEXIN Д.О.О. Београд

Тираж:

???????

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

069(497.113)

ГЛАСНИК музеја Баната : Прилози за науку, уметност и културу /
уредник Светлана Месицки. - 1995, бр. 6 (дец.)- . - Панчево : Народни музеј,
1995 - (Београд : Dexin). - 24 cm

Годишње. - Је наставак: Гласник - Народни музеј Панчево
= ISSN 0353-2879 ISSN 0354-7523 = Гласник музеја Баната
COBISS.SR-ID 103894279